

**Inistiitiyuutii Leenjii fi Qorannoo Seeraa Oromiyaa, Biiroo Dhimma
Dubartootaa fi Daa'imman Oromiyaa, fi Yuunivarsiitii Arsii Waliin
atoomuun Qorannoo gaggeeffame**

Mata-Duree Qorannichaa:

Sababootaa fi Miidhaawan DG: Qabatama Oromiyaa

Qorattoota:

Habtaamuu Bultii
Abdii Tasfaa
Waaqgaarii Dullumee
Riyaad Dawud (PhD)
Zalaalam Balayinaa
Iyyoob Kaawoo

Gulaaltota:

Tasfaayee Booressaa
Kaasim Kimoo (PhD)
Qana'aa Qixxaataa
Jeetuu Iddoosaa

Mudde 2014, ILQSO

Baafata

GABAAJEE	vi
BOQONNAA TOKKO.....	1
Gumee Qorannoo	1
1.1. Seensa Waliigalaa	1
1.2. Hima Rakkoo.....	3
1.3. Gaaffilee Qorannoo	4
1.4. Kaayyoo Qorannoo	4
1.5. Mala Qorannoo.....	5
1.6. Faayidaa fi Fayyadamtoota Qorannoo	6
1.7. Daangaa Qorannoo.....	7
1.8. Sakatta'a Qorannoowwan kanaan dura gaggeeffamanii	7
BOQONNAA LAMA.....	10
Sakatta'iinsa Seeraa fi Og-barruu	10
2.1. Sirna Seeraa Itiyoophiyaa Keessatti Bulchiinsa DG	10
2.1.1. Heera RFD Itiyoophiyaa fi Heera Naannoo Oromiyaa.....	12
2.1.2. Seera Maatii Mootummaa RDFI fi Seera Maatii Mootummaa Naannoo Oromiyaa....	13
2.1.3. Seera Yakkaa Itiyoophiyaa	17
2.2. Sirna DG Sababa-Maleessaa: Seera Keenyaa fi Muuxannoowwan Biyyootaa	19
2.3. Sababoota DG Heddummeessan	24
2.3.1. Gaa'ilaaf Amanamaa Ta'uu Dhabuu	24
2.3.2. Waliin Mari'achuu Dhabuu	25
2.3.3. Araadaan Liqinfamuu	26
2.3.4. Amantaan Gargar Ta'uu	26
2.3.5. Giddu-Lixiinsa Firootaa.....	27

2.4. Miidhaa Diiggaan Gaa'ilaa Dhaqqabsiisu.....	27
2.4.1. Miidhaa dubartoota irra gahu.....	27
2.4.2. Miidhaa daa'imman irratti dhaqqabsiisu	28
2.4.3. Miidhaa DG hariroo miseensota maatii irratti dhaqqabsiisu	29
2.4.4. Miidhaa diiggaan gaa'ilaa hawaasa irratti dhaqqabsiisu	30
BOQONNAA SADII	31
Xiinxala Daataa- Kutaa Tokkoffaa	31
Sababootaafi Miidhaawwan DG	31
Seensa.....	31
3.1. Sababoota DG Ta'aa Jiran.....	32
3.1.1. Araada Adda Addaa.....	32
3.1.2. Rakkoo Diinagdee (Hiyyummaa).....	33
3.1.3. Fuudha Irratti Fuudha Raawwachuu.....	34
3.1.4. Bulchiinsa Qabeenyaarratti Waldhabuu	37
3.1.5. Giddu-Lixxummaa Maatii ykn Namoota Biroo	38
3.1.6. Gaa'ilaaaf Amanamuu Dhabuu	39
3.1.7. Sababoota Biroo	41
3.2. Miidhaawwan DG	46
3.2.1. Miidhaa Diiggaan Gaa'ilaa Maatii irratti Dhaqqabsiisu.....	46
3.2.2. Miidhaa Diiggaan Gaa'ilaa Dubartooratti Dhaqqabsiisu	48
I. Miidhaa Gama Diinagdee Dubartotarra Ga'u	48
II. Miidhaa Qorqalbii Dubartotarra Ga'u.....	51
III. Miidhaa Fayyaa Dubartotarra Ga'u.....	52
IV. Doorsisa, Reebichaa fi Gaagama Hanga Ajjeechaa Lubbuu	52
V. Dhiibbaa Hawaasummaa Dubartootaarraan Ga'u.....	53

3.2.3. Miidhaa Diiggaan Gaa'ilaa Daa'imman Irratti Dhaqqabsiisu.....	53
I. Rakkoo Xiinsammuu.....	54
II. Rakkoo Diinagdee	55
III. Qisaasama Humnaatiif Saaxilamuu.....	55
IV. Barnoota Dhabuu	56
V. Rakkoo Araadaa fi Yakkaaf Saaxilamuu	56
VI. Rakkoo Fayaatiif Saaxilamuu.....	56
3.2.3. Dhiibbaa Diiggaan Gaa'ilaa Hawaasarraan Ga'u	57
I. Nageenya.....	57
II. Hiyyummaa	57
III. Babala'achuu Godaansa Seeraan Alaa	57
Xiinxala daataa – Kutaa lama	59
3.3. Xiinxala Seeraa fi Hojimaata Manneen Murtii	59
3.3.1. Dhiyatinsaa fi Keessummeessa Iyyata DG fi Qooddaa Qabeenyaa	59
3.3.2. Hafiinsa Himatamaa fi Itti Fufiinsa Dhagahaa Dhimmaa	61
3.3.3. Iyyata DG Bakka Bu'ummmaadhaan Dhiyaatuu fi Dhiibbaa Inni Qabu	64
3.3.4. Gurmaa'insa Dhaddacha Maatii fi Daa'immanii.....	65
I. Ramaddii Abbootii Seeraa	66
II. Dhaddacha qofaa qabaachuu dhabuu	69
III. Leenjii Dandeettii Gabbisu Kennamuu Dhabuu isaa	70
IV. Dhaddacha Daa'immanii fi Maatii Hundeessanii hojiitti galuu dhabuu	71
V. Hirmaannaa Ogeessota Hawaasummaa	72
3.3.5. Falmii DG fi Yaalii Wal Falmitoota Yaada Jijiirsiisuu Taasifamu	73
I. Gorsa Manni Murtii Walfalmitoota Gorsu.....	73
II. Jaarsummaa: Wal-Falmitoota Walitti Araarsuu	76

III. Yeroo Tasgabbii/Yeroo Yaada Naanneffannaa (Cooling Period)	82
3.3.6. Murtii DG	83
I. Qallaba Daa'immanii	84
II. Qooddaan qabeenyaa otuu hin gaggeeffamiiin dura galii qulqulluu beekuun ulfaataa ta'uu	84
III. Dandeettii Qallaba Kaffaluu Dhabuu	85
IV. Qallaba Kaffaluuf Fedhii Dhabuu	86
V. Bu'uura Maanuwaaliin Qallaba murteessuu dhabuu	88
VI. Umurii fi Abbummaa Qulqulleessuu Dhabuu	89
VII. Haala fi Iddoo Guddina Daa'immanii Murteessuu.....	89
a. Ogeessa Barbaachisaa Gargaaramuu Dhabuu.....	89
b. Iddoo Jirenya Daa'immanii Murteessiin Dhabuu.....	90
3.3.7. Beenyaa	91
BOQONNAA AFUR	94
YAADOTA GUDUNFAA FI FURMAATAA	94
4.1. Yaadota Gudunfaa.....	94
Sababoota fi Miidhaa DG ilaalcisee yaada Guduunfaa Dhiyaate	94
Hanqinaalee Seeraa fi Hojmaata DG Ilaalcisee Yaada Guduunfaa Dhiyaate	95
4.2. Yaada Furmaataa.....	100
Barmaatilee Sababoota DG ta'anii fi miidhaa DG xiqqeessuuf.....	100
Rakkoolee fi hanqinaalee Seeraa Fi Hojmaata DG keessa jiran hir'isuuf	101
Maddoota Wabii fi Miltoo.....	105

GABAJEE

ALA: Akka Lakkoofsa Awurooppaatti

ALI: Akka Lakkoofsa Itiyoophiyaatti

FKN: Fakkeenyaaf

DG: Diigga Gaa'ilaa

MNO: Mootummaa Naannoo Oromiyaa

MRDFI: Mootummaa RIppabliika Dimookraatawaa Federaalawaa Itiyoophiuua

SMO: Seera Maatii Oromiyaa

SHH: Seera Hariiroo Hawaasaa

MM: Mana Murtii

MMA: Mana Murtii Aanaa

MMO: Mana Murtii Olaanaa

MMWO: Mana Murtii Waliigala Oromiyaa

YKN: Yookaan/Yookii

BOQONNAA TOKKO

Gumee Qorannoo

1.1. Seensa Waliigalaa

Maatiin hundeffama hawaasummaa biyyaa fi bakka muraasa qofaatti argamu otuu hin taane roga addunyaa ilmi namaa jiru mara kan jiruu dha. Haalli hundeffama maatii, kunuunsii fi eegumsi maatiif taasifamu bakkaa fi darbiinsa gulantaa qaroomina ilma namaa irratti hundaa'uudhaan garaagarummaa qabaachuu mala.¹ Haata'u malee, bakkaa fi yerootti otuu hin daanga'iin duudhaalee hawaasummaa hundeffama maatiif ka'umsa ta'an keessaa inni guddaan gaa'ilaa.

Gaa'illi duudhaa hawaasummaa kallattii aadaa fi amantaatin kabajaa gudda qabuu dha. Gaa'illi waliigaltee hawaasummaa fi seeraa dhiiraa fi dubartii giddutti taassifamuu dha.² Waligalteen kunis seeraa fi duudhaa biyyootaa irratti hundaa'uun bu'uura aadaa, amantaa ykn seeraatiin kan taassifamuu mala. Hundeeffamni isaa ijoollee fi qabeenya waloo waliin horachuu fi bulchuu kan hordofsiisuu waan taheef wal fuutota irratti itti gaafatamummaa hawaasummaa fi diinagdee guddaa kan hordofsiisuu dha.

Gaa'illi akkamu dhalachuu danda'u sababa garagaraan dhabamuu danda'a. Sababoota gaa'ilaa dhabamsiisan keessaa tokko DGti. Mana Murtiitiin gaa'ilaa diiguun falaasama amantaa (ecclesiastical) irraa kan fudhatame yoo ta'ullee; yeroo jalqabaattis gaa'ilaa guutummaatti diiguu irra dirqama deeggarsa gochuu fi qabeenya waloo hirachuuttii kan daanga'ee ture.³ Jaarraa darbee keessatti sababa quubsaa dhiyeessuu fi sababa kanas ragaadhaan mirkaneessuun DGtiif haal-duree barbaachisaa ture.⁴

Yeroo ammaatti filannoo gaariifis ta'e badaaf tarkaanfilee fudhachuuf salphataa dhufan keessaa tokko tarkaanfii gaa'ilaa diiguu ti.⁵ Wal fuutota keessaa tokko ykn lamaanuu yeroo gaa'ilaa diiguu barbaadanitti akka yeroo durii keessa taasifamaa tureetti sababa seeraan kaa'ame caqasuudhaan mana murtii ykn qaama DG akka gaggeessuuf aanga'e hubachiisuun isaan irraa hin eeggamu. Jecha biraatin, biyyoota baay'ee keessatti diiggaan gaa'ilaa dogoggora qaamni tokko raawwate

¹ Family: A social Class Perspective, fuula 1, https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/41374_1.pdf gaafa 18/05/13 ilaalame

²Miil-jalee olii

³ Walter Wadlington & Raymond C. O'Brien, Family Law in Perspective, 7th ed, 2007, Foundation press, F.60

⁴Miil-jalee olii

⁵Miil-jalee olii

agarsiisuudhaan kan gaggeeffamaa jiru otuu hin taane fedhii fi murtoo dhuunfaa wal fuutotaatiin kan gaggeeffamuu dha.

Sadarkaa biyya keenyaattis yoo ilaalamu, diriirfamuu sirna seeraa mootummaa giddu galeessaan to'atamu waliin wal qabatee dhimmi DG Seera Hariiroo Hawaasaa Itiyoophiyaa bara 1952 ALI bahe jalatti haguuggiin kennname jira.⁶ DG ilaalchisee tumaawwan seera kana keessatti kaa'aman keessaa muraasni: diiggaan gaa'ilaa jaarsolii dhaan taassifamuu danda'uu isaa,⁷ waliigaltee wal fuutotaatin diiggaan gaa'ilaa kan hin taassifamne ta'uu,⁸ DG gaafachuuf sababoota ijoo (serious cause) fi sababoota biroo jedhamuun kan kaa'ame dha.⁹ Sababoota ijoo jedhamuun kan kaa'amaniin alatti caqasuudhaan qaamni DG gaafate gaaffiin isaa yoo fudhatame illee hanga qabeenya gaa'ila keessatti horatame irraa qooda dhabuutti adabamee diiggaan gaa'ilaa taasifamuu danda'a.¹⁰ Haa ta'u malee, jijiirraa sirna siyasaa fi sirna seeraa dhufeen yeroo ammaatti tumaaleen seeraa kunneen haqamaniiru.

Sirni seeraa fi siyaasa Itiyoophiyaa yeroo ammaatti Heera Rippabliika Dimookraatawaa Federaalaawaa Itiyoophiyaa bara 1987 ALI ragga'een kan hoogganamu yoo ta'u; Heerri kun dhimma DGTiif bifa ifa ta'een haguuggii kennee jira.¹¹ Heera kana irratti hundaa'unis dhimma maatii addatti bulchuuf sadarkaa mootummaa Federaalaatti Seerri Maatii labsii lakk. 1/1992 ALI yeroo jalqabaaf kan bahe yoo ta'u amma immoo labsii lakk. 213/2000n fooyya'ee hojiirra jira. Sadarkaa Naannoo Oromiyaattis yoo ilaalamu Heerri Naannoo Oromiyaa labsii lakk. 46/94 ALI ragga'e bifuma Heera RDFI wal fakkaatuun dhimma DGTiif haguuggii ifa tahe kennee jira.¹² Tumaa Heera kana irratti hundaa'uudhaanis dhimma maatii bulchuuf Seerri Maatii Mootummaa Naannoo Oromiyaa Labsii lakk. 69/95 fi 83/96 ALI bahee jirra ooleera. DG ilaalchisee qajeeltoon bu'uuraa Heera biyyattii fi Heera Naannoo Oromiyaa keessa kaa'ame: yeroo DGTi haati manaa fi abbaa mana mirga wal qixa ta'e akka qabanii fi DG keessatti mirga daa'immaniitiif eegumsi taassifamuu akka qabuu dha.¹³ Labsiileen dhimma maatii bulchuuf sadarkaa Mootummaa Federaala fi Mootummaa Naannootti bahaanis gaa'lli waliigaltee wal

⁶ Seera Hariiroo Hawaasaa Itiyoophiyaa bara 1952 ALI tumame kwt. 550-825

⁷ Miil-jalee olii, kwt 666(1),

⁸ Miil-jalee olii, kwt. 665(1)

⁹ Miil-jalee olii, kwt. 669 & 673(1)

¹⁰ Miil-jalee olii, kwt. 694

¹¹ Heera Mootummaa Rippabliika Dimookraatawaa Federaala Itiyoophiyaa kwt. 34

¹² Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa kwt. 34

¹³ Heera RDFI kwt. 34 fi Heera Naannoo Oromiyaa kwt 34

fuutotaatin ykn fedhii fi murtoo dhuunfaa qaama tokkoon mana murtiin diigamuu akka danda'u kan akeekanii dha.

DG raawwachuun mirgaa fi murtoo dhuunfaa wal fuutotaa yoo ta'es bu'aan diiggaan gaa'ilaa hordofsiisu garuu wal fuutota qofa irratti kan daanga'u miti. Wal fuutota, daa'imman wal fuutotaa fi hawaasa bal'aa irratti miidhaa hamilee, hawaasummaa fi diinagdee qaqqabsiisuu mala. Dhiibbaa diiggaan gaa'ilaa sadarkaa nama dhuunfaa irraa hanga hawaasa bal'aa irratti fidu hubachuun sababootaa DG fi miidhaawan diiggaan gaa'ilaa fidaa jiru adda baasanii qorachuudhaan tarkaanfilee tarsimoowaa rakkina kana furuu fi miidhaa isaa hir'isuuf qooda fudhatootan fudhatamuuf galtee guddaa ta'a.

1.2. Hima Rakko

Eegumsi maatiif gama mootummaa fi hawaasaan taasifamuu malan maal akka tahaan Heeraanis ta'e seera biraatin duguugamanii yoo kaa'amuu baatanis Labsiin Seera Maatii Oromiyaa lakk. 69/95 fi 83/96 ALI fi Labsiin Seera Maatii RDFI lakk. 213/2000 seensa (preamble) isaanii keessatti kaayyoo lasbichaa yoo ibsaniitti eegumsa maatiif godhamu ilaachisee tumaa Heera keessatti kaa'ame dhugoomsuuf akka ta'e ni kaa'u.

Yeroo ammaa sadarkaa biyyaattis ta'e, Naannoo Oromiyaatti taateewan maatii irra miidhaa haamilee, diinagdee fi hawaasummaa qaqqabsiisaa jiran keessaa tokko DGti. Diiggaan gaa'ilaa jirenya hawaasummaa ilma namaa keessatti durii eegalee kan jiru yoo ta'u; heeduminni isaa garuu yeroo dhiyeenya asitti saffisa olaanaan dabalaan jira. Naannoo Oromiyaattis dhimmoota yeroo ammaa mana murtiitti ilaalamaa jiran keessaa falmiin DG isa guddaa tokkoo dha. Falmiin DG kun yeroo dhaa yerootti hir'ataa kan jiru otuu hin taane saffisaan dabalaan kan jiruu dha.

Gama tokkoon, tumaa Heeraa fi kaayyoo labsiilee seera maatii Mootummaa Federaalaa fi Mootummaa Naannoo Oromiyaa, gama biraatiin immoo, qabatamaadhaan saffisa daballii DG fi miidhaa isaa yoo ilaalamu eegumsi maatiif gama Mootummaa fi Hawaasaan taasifamuu malu ilaachisee hanqinni kan jiru tahuu mul'isa. Seera ykn labsii dhimma maatii bulchu baasuun tarkaanfilee maatiif eegumsa gochuuf fudhataman keessaa tokko yoo tahees eegumsa mootummaan maatiif akka taasisu barbaadamuu isa kana qofaa dha jedhamee hin tilmaamamu.

Gaa'illi akka diigamu sababootni taasisan hedduu dha. Sababootni kunneen bakkaa bakkatti fi yeroodhaa yerootti garaa garummaa qabaachuu malu. Naannoo Oromiyaa keessatti sababoota DG heedummeessaa jiran adda bahaanis qoratamanii hin jiran. Tarkaanfilee furmaata ta'aan

fudhachuuf sababoota DG heedдуммeессan qoratanii adda baasuun barbaachisaa dha. Diiggaan gaa'ilaal wal hiiktota, ijoolee isaanii fi hawaasa bal'aa irra gama haamilee, diinagdee fi hawaasummaa miidhaa ni qaqqabsiisa. Akaakuu miidhaa fi hanga isaa adda baasanii qorachuun barbaachisaa dha. Naannoo Oromiyaa keessatti miidhaa diiggaan gaa'ilaal dhaqqabsiisa jiru bifa guutummaa qabuun qoratamee hin jiru.

DG fi miidhaa isaa xiqqeessuuf kan hin hojjatamne yoo ta'e tasgabbii hawaasa bal'aa jeequu irra darbee sochii diinagdee biyyaa kan miidhu dha. Kanuma hubachuun qorannoон kun Naannoo Oromiyaa keessatti sababoota DG fi miidhaa isaa adda baasuun yaada furmaataa dhiyeesseera.

1.3. Gaaffilee Qoranno

Qorannoон kun gaaffilee armaan gadii deebisuuf yaaleera.

- a. Naannoo Oromiyaa keessatti sababootni DGtiif ka'umsa ta'an isaan ijoo tahan isaan kami?
- b. Diiggaan gaa'ilaal miidhaa akkamii wal hiiktota, ijoolee wal hiiktotaa fi hawaasa bal'aa irraan gahaa jiru maalii dha?
- c. DG hir'suu fi miidhaa inni wal hiiktota, ijoolee wal hiiktotaa fi hawaasa bal'aa irraan gahu xiqqeessuuf seerootni, qajeelfamootni fi sanadootni biroo jiran hagam gahoo dha?
- d. DG hir'suu fi miidhaa inni wal hiiktota, ijoolee wal hiiktotaa fi hawaasa bal'aa irraan gahu xiqqeessuuf seerootni, qajeelfamootni fi sanadootni biroo jiran hangam sirnaan hojiirra oolaa jiru?

1.4. Kaayyoo Qoranno

Kaayyoon gooroo qorannoо kanaa, sababoota DG fi miidhaa diiggaan gaa'ilaal wal hiiktota, ijoolee wal hiiktotaa fi hawaasa irraan gahaa jiru adda baasuun yaada furmaataa akeekuu dha.

Kaayyoo gooroo qorannichaa galmaan gahu keessatti gumaacha kan qaban kaayyolee gooree armaan gadii kan raawwataman ta'u.

- ✓ Diiggaan gaa'ilaal Naannoo Oromiyaa keessatti hedдуммachaa akka deemu sababoota taasisan adda baaseera.
- ✓ Diiggaan gaa'ilaal wal-hiiktota, ijoolee wal hiiktotaa fi hawaasa bal'aa irratti miidhaa xiin-sammuu, hawaasummaa fi diinagdee dhaqqabsiisa jiru adda baaseera.

- ✓ Gahuumsa imaammata dhimma maatii, seerota maatii, qajeelfamoota, maanuwaalii fi sanadoota biroo DG hir'isuu fi miidhaa DG xiqqeessuu keessatti qaban sakatta'eera.
- ✓ Seeroottni maatiif eegumsa taasisuuf tumamanii jiran sirnaan hojiirra oolchuun wal-qabatee hanqinaalee jiran adda baaseera.
- ✓ Dhuudhaalee fi barmaatileen hawaasaa eegumsa maatiif taasisuun wal-qabate hanqinaalee akkamii akka qaban sakatta'ee adda baasuun agarsiiseera.

1.5. Mala Qorannoo

Maloota qorannoo hammamtaa fi akkamtaa bu'uureffachuuun daataan qorannoo kanaaf barbaachisu walitti qabuun xiinxaleera. Gaggeessa qorannoo kanaa keessatti daataan sadarkaa jalqabaa bar-gaaffii fi af-gaaffii gochuun kan sassaabamu yoo ta'u; daataan sadarka lamaffaa immoo seerotaa, kitaabilee fi gal mee manneen murtii walitti qabuun gadi fageenyaan xiinxalameera.

Mala qorannoo hammamtaa jechuunis; bar-gaaffiitti fayyadamuun dhimmootni DGf sababa ta'aa jiran isaan kam akka ta'an xiixalameera. Dabalataanis sababoota DG hedduummeessan sadarkeessuuf, malli hammamtaa gaggeessa qorannoo kanaa keessatti hojiirra ooleera. Gama biraan, daataa hangamtaa af-gaaffiin, murtiilee fi seerota akkasumas kitaabota dubbisuun walitti qabaman fayyadamuun diiggaan gaa'ilaa akka hedduummatu sababoota taasisan maal akka ta'an, miidhaa diiggaan gaa'ilaa maatii fi hawaasa bal'aa irratti dhaqqabsiisaa jiru maal akka ta'e adda baasuu, fi seerotnii fi duudhaaleen hawaasaa maatiif tika akka taasisan akekaman hanqinaalee akkamii akka qaban adda baasuuf malli hangamtaa (qualitative research method) hojiirra ooleera.

Bar-gaaffiin abbootii seeraatiin guutameera. Af-gaaffiin abbootii seeraa, wal-hiiktotaa, daa'imman wal hiiktotaa, maaguddoota ykn abbootii gadaa, abukaatoo, qorattoota Poolisii fi ogeessa hawaasummaa Ejensiin Galmeessa Taatewwan Bu'uuraa Oromiyaa, Biiroo Dhimma Dubartootaa, Daa'immanii fi Dargaggootaa, Biiroo Aadaa fi Turizimii Oromiyaa, Waldaa Dubartoota Oromiyaa, Abba Gaar Damee Oromiyaa keessa kanneen hojjetan keessaa ogeessota dhimma gaa'ilaa/ maatii waliin walqabatu hojjetanii waliin gaggeeffameera.

Daataan qoraniichaaf barbaachisu sadarkaa Naannoo, godinaa fi aanaa irraa kan walitti qabame yoo ta'u; godinaaleen qorannoo kanaan hammataan kallattii afranirraa kan fudhataman sagal fi aanaalee godinicha jalatti argaman lama lama walumatti aanaaleen kudha saddeet filatamaniiru. Isaanis, Godina Harargee Bahaa, Godina Shawaa Bahaa, Godina Shawaa Kaabaa, Godina

Wallagga Bahaa, Godina Jimmaa, Godina Arsii Lixaa, Godina Booranaa, Godina Arsii Bahaa fi Godina Gujii Lixaa dha. Aanoleen filatamaniis, Aanaa Bulee Horaa, Abbayyaa, Nagallee, Shaashmanee, Aanaa Haramayaa, Aanaa Baabbilee, Aanaa Xiyoo, Aanaa Itayyaa, Aanaa Fichee, Aanaa Garbagurraacha, Aanaa Aggaaroo, Aanaa Jimmaa, Aaanaa Guutoo Giddaa, Aanaa Sibuu Siree, Aanaa Ada'aa fi Aanaa Dugdaa dha. Godinaalee fi aanaaleen filataman kun gama tokkoon godinoota naannoo isaaniitti argaman kan biraak akka kilaasteraan bakka wal bu'uu danda'aniif yaadamee kan filataman yoo ta'u; gama kaaniin ammo godinoota dhimmi DG keessatti baay'atan waan ta'eef mala iddotto kaayyeffataatti dhimma bahuun kan filatamanii dha.

Haaluma kanaan, af-gaaffiin abbootii seeraa 49 waliin, qaadiiwwan 9, hojjetoota hawaasumaa mana murtii 15, abbotii alangaa 32, poolisoota 30, abukaattota 16, walfalmitoota falmii DG 40, maanguddoota 46, hojjetoota hawaasummaa waajjiraalee dhimma dubartootaafi daa'immanii 36, ejensiwwan galmeessa ragaalee naannoo Oromiyaa keessaa 29, hojjetoota waajjiraalee aadaa fi turizimii 39, ministeera dhimma dubartootaa fi daa'immaanii irraa nama 1, dhaabbata abba gaar Oromiyaa 2, waldaa dubartoota Oromiyaa irraa 2, abbaa gadaa 1 walumaagalatti namoota 347 waliin gaggeeffameera. Bar-gaaffiin 58 abbootii seeraa manneen murtii ol'aanaa fi manneen murtii aanaa hojjetaniin guutameera. Galmeewwan manneen murtii DG irratti murtii argatan kaneen bara 2009-2013 tti murtii argatan 105 xiinxalamiiru.

1.6. Faayidaa fi Fayyadamtoota Qorannoo

Faayidaan qorannoo kanaa, maatiin eegumsa barbaachisu mootummaa fi hawaasaa irraa akka argatu dandeessisuun, sababa DGtiin miidhaa xiinsammuu fi dinagdee miseensa maatii fi hawaasa irra gahaa jiru hir'isuu dha. Haaluma kanaan, faayidaan qorannoo kana irraa argamuu fi qaamoleen adda durummaan faayidaa sanatti fayyadaman akka armaan gaditti ibsamaniiru.

- ✓ Qorannoon kun adeemsa sababootaa fi miidhaa diiggaan gaa'ilaa dhaqqabsiisuu adda baasuun haala gaa'llii fi maatiin jabaatanii itti dhaabbatan waan taasisuuf, Biiroon Hojjataa fi Hawaasummaa Oromiyaa gahee hojii isaa kan ta'e nageenya maatii mirkaneessuu keessatti bal'inaan ni fayyadama
- ✓ diiggaan gaa'ilaa akka hir'atu taasisuun, wal-hiiktotnii fi daa'immanni miidhaa xiinsammuu fi dinagdee sababa DGtiin dhaqqabu irraa akka baraaraman ni gargaara;

- ✓ Qorannoон kun hawaasni bal'aan dirqama maatiif eegumsa gochuu qabu akka ta'utti akka hubatu akkasumas malaa fi haala dirqama sana bahachuu isa dandeessisu adda akka baahatu gargaaruun gaa'illi jabaatee akka dhaabbatu fayyada;
- ✓ Qorannoон kun diiggaan gaa'ilaa fi falmiin diiggaan gaa'ila waliin akka hir'atu taasisuun, hedduummina dhimmoottaa mana murtii irraa ni xiqqeessa.
- ✓ Qorannoون kun hanqinaalee seeraa fi hojmaata seerota mirga dubartootaa, daa'immanii fi dargaggoottaa eegsisuuf bahan qaban kan agarsiisuu fi furmaata kan akeeku waan ta'eef, Biiron Dhimma Dubartotaa, Daa'immanii fi Dargaggoottaa fayyadamaa qorannoo kanaa ni ta'a
- ✓ Qorannoون kun diiggaan gaa'ilaa fi miidhaan DG akka hir'atutaasisuun,tattaaffii nagaa fi tasgabbii hawaasaa mirkaneessuuf waan deeggaruun uummatni naannoo Oromiyaa akka waliigalaatti fayyadamtoota qorannoo kanaa ni ta'u
- ✓ Qorannoون kun bulchiinsa DG keessatti hanqinaalee seeraa fi hojimaataa jiran adda kan baasu waan ta'e leenjii ogummaa fi qorannoo dabalataa taasifamuuf akka ka'uumsaatti kan gargaaru waan ta'eef Inistiitiyuutiin Leenjii fi Qorannoo Seeraa Oromiyaa ni fayyadama.

1.7. Daangaa Qorannoo

Qorannoون kun sababoota DG Naannoo Oromiyaa keessatti hedduummeessaa jiran fi miidhaa diiggaan gaa'ilaa wal hiiktota, daa'imman wal hiiktotaa fi hawaasa naannoo irratti dhaqqabsiisaa jiru qofatti daanga'ee kan hojjatamee dha. Qorannoون kun miidhaa diinagdee diiggaan gaa'ilaa wal hiiktota irratti uumu akka waliigalaatti kan ilaalu yoo ta'ees, falmii qooddii qabeenya dhaadha warraa fi abbaa warraa qorannoo kanaan hin haguugamne. Daataan xiinxala dhimmoottaa qorannoo kanaas falmiwwan DG waggoota shanan darbe (2009-2013 ALI) qofatti kan daanga'eedha.

1.8. Sakatta'a Qorannoowwan kanaan dura gaggeeffamanii

Qorannoo seeraa ykn hawaasaa ykn seer-hawaasummaa (socio-legal) keessatti dhimmoottaa xiyyeffannoон kennameefii ogeessota baay'een ilaalamaa turanii fi ilaalamaa jiran keessaa tokko sababaa fi bu'aa DG irratti kan xiyyefatee dha. Dhimmi kunis, yeroodhaa yerootti dabalaan dhufuu isaa fi sochii haawaasummaa fi diinagdee uummataa irratti miidhaa qaqqabsiisaa dhufuu isaatiin gama ogeessotaatiin xiyyeffannoон akka kennamuuf ta'eera.

Dhimma diigga ga'ilaatiin wal qabatee qorannoo hojjatame keessaa inni tokko mata duree -*The rate and causes of divorce in Bale Robe Town, Oromia, Ethiopia, kan jedhuu yoo ta'u qorannoon kunis bara 2020 ALA tti joornaalii AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCH* irratti kan maxxanfamee dha. Qorannoон kun qorannoo hawaasaa yoo ta'u dubartoota magaalaa Roobee keessatti gaa'ila diiganii jiran qofa irraa af gaaffii gaggeessuun odeeffannoo funaunuun kan hojjatamee dha. Qorannichi hangi diiggaan gaa'ilaa ittiin dabalaajiru guddaa akka ta'ee fi sababootni adda addaa diiggaan hammeessaa akka jiran argateera. Qorannoون kun garuu sababoota DG dabalee kan ilaalu ta'us, daangaa fi mala qorannoo gargaaramuun adda dha. Qorannoون kun akaakuun qorannoo seer-hawaasaa (socio-legal) yoo ta'u daangaan isaa Naanno Oromiyaattii dha. Malli qorannoo gargaaramnes hammataa fi akkamtaa waliin makuun yoo ta'u dubartoota gaa'ila diiganiin alatti daa'imman, abbootii seeraa, ogeessa hawaasummaa, abbootii gadaa fi jaarsolii biyyaa irraa kan walitti qabameedha. Kana malee, miidhaawwan diiggaan gaa'ilaa qaamolee adda addaa irra geessisaajiru kan ilaaleedha. Kanaafuu, qorannoون kun kan kanaan dura jiruun garaagarummaa bal'aa qaba.

Qorannoون inni biraan mata duree - *Assessment and Identification of Factors that Contribute to Divorce of Women in Ethiopiakan jedhu yoo ta'u jornaalii Journal of Culture, Society and Development* jedhu irratti bara 2016 ALA maxxanfameera. Qorannoون kunis, kuusaa odeeffannoo Ejansiin Istaatiksii giddu galeessaa Itiyoophiyaa bara 2005 ALI naannoolee sagal irraa sassaabe irratti hundaa'uun kan hojjatamee dha. Funaansa odeeffannoo kanaan dubartootaa fi dhiirota gaa'ila keessa jiranii fi gaa'ila diigan af-gaaffii gaggeessuun qunnamaniiru. Qorannichi qorannoo hawaasaa qofa kan ta'ee fi qooda fudhattoota kan hirmaachise miti. Qorannoون kun garuu, sababoota DGf gumaachaa jiranitti dabalaajiru, miidhaawwan diiggaan gaa'ilaa gama adda addaan geessisaajirus kan ilaale ta'uu irra darbee; gama yerootiinis yoo ilaalam sababootni yeroo sanitti DGf gumaachaniifi kan ammaa garaa garummaa qabaachuu malu waan ta'eef qorannoون kun addummaa ni qaba.

Qorannoون biraan, dhimma DG fi bu'aa isaa waliin wal qabatee gageeffame mata duree -*Divorce: Its Cause and Impact on The Lives of Divorced Women and Their Children A Comparative Study between Divorced and Intact Families* jedhu irratti bara 2006 ALI kan hojjatamee dha. Qorannoون kunis, xumura digrii lammaatiif barattuu Yunivarsiitii Finfinneetiin kan hojjatamee dha. Qoranichi qorannoo hawaasaa yoo ta'u, odeeffannoo caalatti jiraattota Finfinnee fi

dhaabbattoota Mootummaa Federaalaa irraa argame irratti hundaa'uun kan gaggeeffamee dha. Qorannichi sababaa fi dhiibbaa diiggaan gaa'ilaa dubartootaa fi daa'imman irraan geessisu warra wal hin hiikiin jiranniin walbira qabuun kan madaale yoo ta'u; kan warra diigameerra dhiibbaa caalaan jiraachuu agarsiiseera. Qorannoон kun sababoota DG fi miidhaa inni qaamolee adda addaa hawaasa bal'aa dabalatee kan ilaaledha. Gama biraan mala qorannoо fi daangaan isaas qorannoо olitti eerameerraа garaa garummaa qaba. Sababootatti dabaluunis seerotniifi hojmaatni jiru hagam DG xiqqeessuuf gahumsa qabu kan jedhullee dabalee kan ilaale waan ta'eef qorannoон kun kan kanaan dura jiruun adda dha.

Akka waliigalaatti, qorannoolee fi barruuleen armaan olitti ibsamaniin alatti kanneen biroos¹⁴kan jiran yoo tahees, qorannoонamma gaggeeffamee kun gosaa fi mala qorannooodhaan, kaayyoodhaan, daangaa qorannootiin akkasumas yeroo isaatiin qorannowwan kanaan dura jiraniin adda dha.

¹⁴ Abebe Tsehay, Problems Surrounding Divorce In Federal Revised Family Code Law And Practice , Submitted in partial fulfillment of the requirements for the Bachelor Degree of Law (L.L.B)
at the Faculty of Law St. Mary's University College, July 2010, Factors associated with divorce from first union among women in Ethiopia: Further analysis of the 2016 Ethiopia demographic and health survey data, (research article published <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0244014>)

BOQONNAA LAMA

Sakatta'iinsa Seeraa fi Og-barruu

Miseensi maatii yoo lakkofsaan xiqqaa ta'ees bu'aan ijaarsa hawaasaa irratti qabu garuu olaanaa dha.¹⁵ Taateewwan maatii irratti dhiiibaa qaqqabsiisan kamyuu hawaasa bal'aa irratti dhiiibaa qabu. Kanarraa kan ka'e hundeffama maatii keessatti mootummaan dantaa akka qabaatu fi seeraan dhimma hoogganamuu qabuu dha.¹⁶ Bu'uruma kanaan sirna seera biyya keenyaatti kunuunsi maatiif taasifamuu qabu teechifamaniiru; isaanis gabaabinaan armaan gadiitti ibsamaniiru.

2.1.Sirna Seeraa Itiyoophiyaa Keessatti Bulchiinsa DG

Itiyoophiyaan Heera jalqabaa bara 1924 ALI kan qabaatte yoo ta'u Heerri kun waa'ee caasseeffama mootummaa giddu galeessaa fi aangoo Mootii kaa'uu irra kan darbee dhimma maatiif haguuggii kennee hin jiru. Tumamuu Heera kanaan boodatti sochii hawaasummaa, diinagdee fi siyaasa biyyattii mootummaa giddu galeessaan hoogganuuf haala bal'ina qabuun seera tumuu kan jalqabde walakkaa jaarrraa 20^{ffaa} irraa eegaleeti. Seera yeroo kana tumaman keessaa bal'ina isaatiin sadarkaa jalqabaatti kan kaa'amuu danda'u Seera Haariiroo Hawaasaa ti. Seerri kun bara 1952 ALI kan tumame yoo ta'u dhimmoota seerri kun bulchu keessaa tokko dhimma maatiiti. Dhimma maatii seera kanaan haguugaman keessaa tokko dhimma gaa'ilaa ti. Seerri kun haala hundeffama gaa'ilaa, bu'aa hundeffama gaa'ilaa fi DG tumee jira.

Buu'uura tumaa Seera Hariiroo Hawaasaa Itiyoophiyaa bara 1952 ALI tti baheen waliigaltee wal fuutotaatin qofa diiggaan gaa'ilaa hin taasifamuun raawwatamuu hin danda'u. Haa taa'u male, iyyannoo wal hiiktootni waliin tahuun ykn dhuunfaadhaan jaarsolii fira biratti dhiyeessaniin DG taasifamuu mala.¹⁷ Seera kana keessatti sababoota DGtiif ka'uumsa ta'aan kaa'amaniiru. Haalli diiggaan gaa'ilaa itti raawwatamuu fi bu'aan DG sababa DGtiif kaa'uumsa ta'ee fi seeraan kaa'amee jiran kunneen hubachiisuu danda'uu fi dhiisuu irratti hundaa'uun garaagarummaa qaba.¹⁸

¹⁵ Aschalew Ashagrie & Martha Belete, Law of Family, Teaching Material (Prepared under the Sponsorship of the Justice and Legal System Research Institute), unpublished, Fuula 27

¹⁶ Isuma Olii

¹⁷ Akkuma Olii lakk. 6^{ffaa}, kwt 665 & 666

¹⁸ Isuma Olii, kwt 667

Bu'uura Seera Hariiroo Hawaasaa Itiyoophiyaatin sababootni diiggaan ga'ilaatiif ka'uumsa ta'aan sababoota ijoo fi sababoota biroo jedhamuun kaa'amaniiru. Sababoota ijoo jedhamuun kan kaa'amaan wal fuutota keessaa tokko sagaagalee yoo argame, wal fuutota keessaa tokko isa kan biraayeroo waggaa lamaa fi isaa oliif bakka hin beekamneetti dhiisee yoo deemee, wal fuutota keessaa tokko buufata turtii dhukkubsatoota sammuutti yeroo waggaa lamaa oliif yoo daanga'ee ture, wal fuutota keessaa tokko mana murtiitin baduun isaa yoo labsamee fi gaa'ilichi gama amantaatiin hundeffame deebi'ee gamuma amantaa kanaan kan haqame yoo ta'e jechuun kaa'amaniiru.¹⁹ Sababoota kunneeniin alatti sababootni jiran sababoota biroo jedhamuun ibsamaniiru.²⁰ Sababoota ijoonis ta'e sababoota biroo jedhamuun kanneen ibsaman DG fiduu kan danda'aan yoo ta'u diiggaan bu'uura sababa ijootiin gaafatamee fi diiggaan sababa biroo irratti hundaa'uun gaafatame garuu bu'aa garagaraa qabaachuu danda'a. DGtiif ka'uumsa kan ta'e sababa ijoo qaama tokkoon raawwatame yoo ta'e qaamni kun hanga qabeenya waloo hunduma dhabuutti gama jaarsoliitin adabamee gaa'illi diigamuu danda'a.²¹

Heerii jalqabaa waa'ee maatiif haguuggii ifa ta'e kenne Heera Itiyoophiyaa bara 1948 ALI fooyya'ee bahee dha. Heerri kun kwt 48 jalatti maatiin madda qallabaa, ka'uumsa guddina Impaayirichaa, jalqabbii barumsaa fi nageenya hawaasummaa ta'uu isaatiin eegumsi addaa ni taasifamaaf jedha. Heera kanatti aanuun Heerri 1980 ALI bahees kwt 20 jalatti maatiin bu'uura hawaasummaa ta'uu isaatiin gama mootummaa fi hawaasaatiin eegumsi taasifamuu akka qabu tumeera. Heerota kunneen keessatti dhimma maatiif eegumsi addaa akka taasifamuu qabu kan kaa'ame yoo ta'es dhimmi maatii bulchuuf seerri Seera Hariiroo Hawaasaa dursa tumamee jiru irraa adda tahe tumamee hin turre.

Itiyoophiyaa keessatti jijiirraa sirnaa fi siyaasaa bara 1983 ALI taasifameen wal qabatee Heerri Rippabliika Federaalawaa Dimookraataawaa Itiyoophiyaa bara 1987 ALI kan ragga'era. Heerri kunis dhimma maatiitiif ifatti haguuggii kennee jira. Heera kanaa fi labsiilee Heera kana irratti hundaa'uun tumaman keessatti, akkasumas Heera Naannoo Oromiyaa fi labsii seera maatii Heera kana irratti hundaa'uun tumaman keessatti tumaalee fi qajeeltoowwan maatii fi gaa'ila bulchan akkasumas tumaaleen Seera Yakkaa rogummaa qaban akka armaan gadiitti ilaalamaniiru.

¹⁹ Isuma Olii, kwt 669-671

²⁰ Isuma Olii, kwt 673

²¹ Isuma Olii, kwt 693

2.1.1. Heera RFD Itiyoophiyaa fi Heera Naannoo Oromiyaa

Heerri RFD Itiyoophiyaa fi Heerri Naannoo Oromiyaa keewwata wal fakkaataa ta'e jalatti jecha wal fakkaataa ta'een dhimma maatii fi gaa'ilaa haguuggii kenneera. Qajeeltoowwan Heera lamaanuu keessatti ibsaman keessaa ijoon : gaa'illi dhiiraa fi dubartii gidduutti raawwatamuu, gaa'illi fedhii bilasa ta'e qofa irratti hundaa'uun kan bu'ureeffamu ta'uu, yeroo hundeeffama, turtii fi yeroo DGtti wal fuutootni mirga wal qixa ta'e qabaachuu fi mirgii fi dantaan daa'immanii yeroo DGtti eegamuu akka qabu kanneen jedhanii dha.²² Dabalataanis, maatiin hundee uumamaa fi hawaasummaa ta'uu isaatiin gama mootummaa fi hawaasaatiin eegumsi taasifamuuffii akka qabu akkasumas wal dhabbi maatii keessatti uumamu fedhii wal falmitootaa irratti hundaa'uun bu'uura seera aadaa fi seera amantaatiin hiikamuu akka danda'u Heerri lameenuu tumaniiru.²³

Tumaalee Heera kunneen keessatti kaa'aman keessaa gaa'illi fedhii bilisaa wal fuutotaatin qofa akka hundaa'uu fi hundeeffamaa fi turtii gaa'ilaa keessatti mirga wal qixa qabaacuun isaanii DG hir'suu keessatti shoora olaanaa qaba. Akkasumas, falmiin maatii keessatti uumamu fedhii wal falmitootaatiin seera aadaa irratti hundaa'uun fala akka argachuu danda'u deemsa filannoo kaa'uun isaas DG hir'suu keessatti gahee mataa isaa qaba jedhamee tilmaamama. Bu'aa DGtin wal qabatee tumaan mirgaa fi dantaa daa'immaniif tika gochuuf kaa'ame miidhaa DG hir'isuu keessatti gahee olaanaa qaba. Yeroo DG wal fuutootni mirga wal qixa ta'e akka qabaatan tumaa akeeku DG hir'suu fi miidhaa isaa xiqqeessuu dhaan wal qabatee gumaacha olaanaa qaba.

Heerri kunneen jecha wal fakkaatuun maatiin hundee uumamaa fi hawaasummaa ta'uu isaatiin gama mootummaa fi hawaasaatiin eegumsi taasifamuuffii akka qabu ni kaa'u. Taateewwan maatii miidhan keessaa tokko diggaa gaa'ilaa yoo ta'u DG hambisuu fi miidhaa DG hir'suuf hawaasnii fi mootummaan dirqama akka qaban tumaa kana irraa kan hubatamuu dha. Barmaatilee DGtiif sababa tahaan hambisuu fi miidhaa gaa'illi wal hiiktota, daa'imman wal hiiktotaa fi hawaasa bal'aa irraan gahu hir'isuuf tarsiimoo diriirsuu fi seera tumuun tarkaanfilee mootummaan maatiif eegumsa taasisuuf fudhatu keessaa tokko tahuu mala. Haa ta'u malee gaheen mootummaa kana qofa jedhamee hin tilmaamamu.

²² Akkuma Olii lakk. 11^{ffa}, kwt 34 (1 & 2), Akkuma Olii lakk 12^{ffa} kwt 34 (1 & 2)

²³ Akkuma Olii lakk. 11^{ffa}, kwt 34 (3 & 5) , Akkuma Olii lakk 12^{ffa} kwt 34 (3 & 5)

2.1.2. Seera Maatii Mootummaa RDFI fi Seera Maatii Mootummaa Naannoo Oromiyaa

Seerri maatii RFD Itiyoophiyaa bara 1992 ALI kan bahe yoo ta'u seera kana baasuuf wantootni sababa ta'aan seensa labsiichaa keessatti kaa'amaniiru. Sababoota kunneen keessaa muraasni Heerri FDRI kwt 34 jalatti mootummaan maatiif eegumsa gochuu akka qabu tumuu isaatin wal qabatee eegumsi mootummaan gochuu qabu keessaa seera dhimma maatii bulchu baasuu waan ta'eef, yeroo hundeffama, turtii maatii fi DGti wal qixxummaa abbaa manaa fi haadha manaa dhugoomsuuf, eegumsaa fi mirga daa'immaniif Heeraa fi sanada mirga namoomaa Itiyoophiyaan raggaassifte keessatti beekamtii argatan duukaa seera jiru fooyyeessuun waan barbaachiseef akkasumas wal dhabbi maatiin wal qabatee uumamu qaama gahuumsa qabu biratti haala haqa qabeessaa fi bu'a qabeessa ta'een furmaata akka argatu taasisuuf kan jedhanii dha.²⁴

Sadarkaa Mootummaa Naannoo Oromiyaattis labsiin dhimma maatii bulchu yeroo jalqabaatiif bara 1995 ALI baheera. Waa'een barbaachisummaa labsii kanaas seensa isaa keessatti kaa'ameera. Maatiin hundee uumamaa fi hawaasummaa ta'uu isaatiif eegumsi seeraa waan isa barbaachisuuf, fuudha heerumni yeroo raawwii, waliin jirenyaa fi diiggaa keessatti fedhii fi bilisummaa wal fuutotaa qofa irratti kan hundaa'e akka tahuuf dandeessisuuf, seerri maatii Heera maatii fi waliigaltee biyyi keenya raggaasifte duukaa fooyyeessuun barbaachisaa waan ta'eef jechuun barbaachisummaa labsichaa balballoomseera.²⁵

Labsiileen kunneen lameen, jechuunis kan Mootummaa Federaalaa fi Mootummaa Naannoo, hundeffama gaa'ilaatiin wal qabatee tumaalee bu'uuraa kaa'aaniiru. Tumaaleen kunneen keessaa muraasni : gaa'illi fedhii guutuu fi bilisaa wal fuutotaa qofa irratti hundaa'uu akka qabu, namni tokko gaa'ila raawwachuuf umurii wagga 18 guutuu akka qabu, namni tokko otuu gaa'ila seera qabeessa ta'e keessa otuu jiruu gaa'ila biraa raawwachuu akka hin qabne ni kaa'u.²⁶

Akkuma armaan dura kaafne gaa'illi akkuma deemsa garagaraan hundeffamu deemsa garagaraan dhabamuu danda'a. Taateen ijoon gaa'ila gara dhabamuutti fidan wal fuutotaa keessaa du'a isa tokkoo fi DGti. Seerri Maatii Mootummaa RDFI fi Kan Naannoo Oromiyaa bifuma wal fakkaatuun sababootni dhabamuu gaa'ilaa fidan keessaa tokko DG akka ta'e

²⁴ Labsii Seera Maatii Mootummaa RFD Itiyoophiyaa lakk. 213/92 ALI seensa (preamble)

²⁵ Labsii Seera Maatii Mootummaa Naannoo Oromiyaa lakk. 69/1995 ALI seensa.

²⁶ Akkuma olii lakk. 24^{ffaa}, kwt. 6, 7 & 11, Akkuma Olii lakk. 25^{ffaa} kwt. 25, 26 & Labsii Seera Maatii Mootummaa Naannoo Oromiyaa lakk. 83/1996 kwt 30

kaa'aniiru. Diiggaan gaa'ilaa gama mana murtii qofaan kan gaggeeffamu yoo ta'u murtii DG kenuun dura garuu gaa'ila oolchuuf tattaaffileen gara garaa taasifamuu akka qabu seerootni lameenuu ni ibsu.

Bu'uura Seera Maatii Mootummaa Federaalaa fi Mootummaa Naannoo Oromiyaatin diiggaan gaa'ilaa haala lamaan gaggeeffamuu danda'a. Inni tokko waliigaltee wal fuutotaatiin ta'ee waliigalteen kun gama mana murtiitiin fudhatama yoo argate yoo ta'u inni kan biraajiyatni DG waloodhaan ykn wal fuutota keessaa isa tokkoon yeroo dhiyaatuu dha.²⁷ Waliigalteen DG fedhii wal fuutotaatiin gaafatamu bu'aa DG kan hammate akka ta'u yoo barbaadamu DG gaafatamuuf sababa caqasuun garuu wal fuutota irraa hin eegamu.²⁸

Iyyatni DG waliigaltee wal fuutotaa irratti hundaa'uun yeroo dhiyaateettimanni murtii iyyattota waliin ykn adda addatti marii taasisuun wal fuutotni yaada isaanii akka dhiisaniif gorsuu qaba.²⁹ Yeroo kanatti wal fuutootni yaada isaanii kan hin jijirre yoo ta'e akkuma haala isaatti yeroo irra deebiin yaada isaanii ilaalan hanga ji'a sadiitti kenuun yeroof dhaddacha irraa ni gaggeessa.³⁰ Turtii yeroo ji'a sadii boodas wal fuutotni yaada isaanii kan hin jijiirre yoo ta'e iyyatni DG jalqaba gaafatan yeroo ji'a ja'aa keessatti akka mirkananuuuf gaafachuuf danda'u.³¹ Manni Murtiis iyyata DG dhiyaate mirkaneessuun dura waliigaltichi yaadaa fi fedhii bilisaa wal fuutotaa ta'u fi kan seeraa fi hamilee waliin wal hin falleessinu ta'u mirkaneessuu qaba.³² Iyyata diiggaan kana yoo mirkaneessuutti bu'aa DG ilaachisee waliigaltee taasifames mirkaneessu qaba. Waliigalteen kun kan mirkananuu garuu mirgaa fi dantaa addaa daa'ima wal hiiktotaa fi wal hiiktota keessaa isa tokko addatti bifaa miidhuu danda'uutti kan qophaa'e yoo hin taanee dha.³³

Akkuma armaan ol caqasameetti diiggaan gaa'ilaa karaa itti gaafatamu inni biraajiyatni DG wal fuutota keessaa qaama isa tokkoon ykn wal fuutootni lamaanuu waliin dhiyeessaniini. Iyyata kana keessatti qaamni iyyaticha dhiyeesse ykn wal fuutootni diiggaan gaafachuuf wanta sababa ta'eef ibsuu ni danda'u.³⁴ Garuu, tumaa seeraa kana irraa akka hubatamutti iyyata DG gaafatamu

²⁷ Akkuma Oliai lakk. 24^{ffaa}, kwt. 76, Akkuma Oliai lakk. 25^{ffaa}, kwt 100 fi 104

²⁸ Akkuma Oliai lakk. 24^{ffaa}, kwt. 77, Akkuma Oliai lakk. 25^{ffaa}, kwt. 100(3)

²⁹ Akkuma Oliai lakk. 24^{ffaa}, kwt. 78, Akkuma Oliai lakk. 25^{ffaa}, kwt 101(1)

³⁰ Akkuma Oliai lakk. 24^{ffaa}, kwt. 78, Akkuma Oliai lakk. 25^{ffaa}, kwt 101(2)

³¹ Akkuma Oliai lakk. 24^{ffaa}, kwt. 79(1-2), Akkuma Oliai lakk. 25^{ffaa}, kwt. 102(1)

³² Akkuma Oliai lakk. 24^{ffaa}, kwt. 80(1), Akkuma Oliai lakk. 25^{ffaa}, kwt. 103(1)

³³ Akkuma Oliai lakk. 24^{ffaa}, kwt. 80(3), Akkuma Oliai lakk. 25^{ffaa}, kwt. 103(3)

³⁴ Akkuma Oliai lakk. 24^{ffaa}, kwt. 81, Akkuma Oliai lakk. 25^{ffaa}, kwt. 104(2)

keessatti sababa DGf ka'umsa ta'e caqasuuun dirqama otuu hin taane fedhii qaama iyyata dhiyeessee irratti kan hundaa'uu dha. Seera maatii Mootumma RDFI fi Seera Maatii Oromiyaa keessatti sababa DG seeraan fudhatama qaban jechuun kan kaa'amaan hin jiran. Sababaan ykn sababa malee fedhii waloo ykn dhuunfaa irratti hundaa'uun diiggaan gaa'ilaa gaafatamuu danda'a. Sababni DGtiif ka'umsa ta'e murtii DG fi bu'aa isaa irratti dhiibbaan uumuu danda'u seeraan addatti bahee hin jiru.

Bu'uura Seera RDFI fi Seera Maatiin Oromiyaatiin diiggaan gaa'ilaa kan gaafatamu iyyata DG qaama tokkoon ykn wal falmitoota lamaaniin yoo ta'eess Manni Murtii hanga danda'aameetti wal falmitootni ykn qaamni iyyata DG dhiyeesse yaada isaa akka kaasuuf yaaluu akka qabu tumu.³⁵ Yaaliin gama Mana Murtiitin dhaddacha irratti taasifame yoo hin milkoofne wal fuutootni wal dhabdee isaanii gama jaarsaatiin akka ilaallaniif ni qajeelcha.³⁶ Wal fuutootni yaada gama mana murtiitin dhimma isaanii gama jaarsaan akka ilaalaniiif dhiyaate kan hin fudhatamne yoo ta'e dhimma isaanii irra deebiin akka ilaalaniiif yeroo itti yaaduu hanga ji'a sadii tahu ni kenna.³⁷ Yeroo itti yaaduu kanatti wal falmitootni yaada isaanii kan hin jijjiirre yoo ta'e ykn gama jaarsummaatiin araarri kan hin milkoofne yoo ta'e manni murtii dhimmicha ilaalaajiru xumura yeroo itti yaaduu ykn deebii bu'aa jaarsummaatiin booda yeroo ji'a tokkoo keessatti murtii DG kennuu danda'a.³⁸

Miidhaa (negative effect) falmii DG hir'isuun wal qabatee manni murtii guyyaa iyyatni DG dhiyaateetti waa'ee akkaataa bulmaataa fi jirenya abbaa manaa fi abbaa warraa, iddo jirenyaa fi akkaataa jirenya ijoollee, akkaataa bulchiinsa qabeenya isaanii ilaachisee ajaja kennuu akka qabu seerri ifatti tumeera.³⁹ Ajajni kun hanga falmii DG araaraan ykn murtii diiggaatiin xumura argatuutti kan ilaallatuu dha. Falmiin DG murtii DGtiin kan xumurame yoo ta'e dhimmi qabeenya qajeeltoo wal qixxummaa dhirsaa fi niitii giddu galeessa godhatee, dhimmi daa'imana wal hiiktotaa immii dantaa fi mirga daa'imaa giddu galeessa gochuun kan xumuramu ta'a.

Bu'uura Seera Hariiroo Hawaasaa Itiyoophiyaatin sababa ciccimoo DGtiif ka'umsa ta'aan jechuun seeraan kaa'aman wal hiiktota keessaa tokko raawwatee oggaa argameetti hanga qabeenya waloo guutummaan dhabsiisutti adabsiisuu akka danda'u armaan dura kaa'e jira.

³⁵ Akkuma Olii lakk. 24^{ffaa}kwt. 82, Akkuma Olii lakk. 25^{ffaa}kwt 105(1)

³⁶ Akkuma Olii lakk. 24^{ffaa}kwt. 82(2), Akkuma Olii lakk. 25^{ffaa}, kwt 105 (2)

³⁷ Akkuma Olii lakk. 24^{ffaa}kwt. 82(3), Akkuma Olii lakk. 25^{ffaa}kwt. 105(3)

³⁸ Akkuma Olii lakk. 24^{ffaa}kwt. 82(4), Akkuma Olii lakk. 25^{ffaa}, 110(1)

³⁹ Akkuma Olii lakk. 25^{ffaa}kwt. 105(4)

Bu'uura Seera Maatii Mootummaa Naannoo Oromiyaa kw. 111 tin wal fuutota keessa gochi isa tokkoon raawwatamee fi DGtiif ka'uumsa ta'e qaama isa kan biraa irratti miidhaa kan qaqqabsiise yoo ta'e qaamni miidhaa qaqqabsiisee isa miidhameef beenyaa madaalawaa akka kaffalu manni murtii ajajuu ni dandaa'a. Hangi beenyaa kunis quoddaa qabeenya waliin keessatti qaamni miidhame caala akka argatu gochuun ykn guutummaa qabeenya waliinii qaama miidhameef kennuu ta'uu danda'a.⁴⁰ Tumaan Seera Maatii kun tumaa Seera hariiroo Hawaasaa Itiyoophiyaa duraanii irraa adda kan isa taasisu gosti balleessaa beenyaa kaffalchiisuu danda'u Seera Hariiroo Hawaasaa keessaatti ifaan kaa'amee kan jiru yoo ta'u bu'uura Seera Maatii Oromiyaatiin balleessaa gosa kamiitu beenyaa kaffalchiisuu danda'a kan jedhu ifa miti. Seerri Maatiii Mootummaa Federaalaa kaffaltii beenyaa ilaachisee qaamni miidhaa qaqqabsiise miidhamaaf beenyaa akka kaffalu manni murtii murteessuu akka danda'u ibsuu irra darbee hangi beenyaa kanaa qabeenya waloo keessaat harka caalmaa ykn guutummaa dabalachuu danda'a kan jedhu garuu hin keenye.⁴¹

Bu'aa diiggaan gaa'ilaa qabuun wal qabatee dhimmi haguuggiin seeraa kennameef tokko dhimma daa'imman wal hiiktataa yoo ta'u dhimmi biraa dhimma quoddaa qabeenyaati.. DG keessatti qajeeltoo wal qixxummaa Heerri kaa'e yeroo quoddaa qabeenya kan tilmaama keessa galchee dha. Quoddaa qabeenya keessatti abbaa manaa fi haati warraa mirgaa wal qixa qabu. Wal fuutota keessaat abbummaa qabeenya dhuunfaa hubachiisuudhaan abbaan qabeenyichaa qabeenya kan dhuunfaatti kan fudhatu yoo ta'u qabeenya gaa'ila keessatti horatame immoo qixxeetti kan quoddatan ta'a.⁴² Bu'aa DGtiin wal qabatee dhimmi ijoo inni biraa dhimma mirgaa fi dantaa daa'imman wal hiiktataati. Akkuma armaan dura kaafne Heerri RDFI fi Heerri N/Oromiyaa haala wal fakkaatuun yeroo DGti mirjii fi dantaaan daa'imman wal hiiktootaa kabajamuu akka qabu ni kaa'a. Seerri Maatii MN Oromiyaa akkaataa tumee jiruun diiggaan booda daa'imman wal hiiktataa ilaalachisee murtiin kennamu waa'ee barumsaa, eegumsa fayyaa, waa'ee qallabaa fi waa'ee mirga daa'immanii fi abbaa ykn haati wal gaafachuu hammachuu akka qabu kaa'a.⁴³

⁴⁰ Isuma olii, kwt. 111(2)

⁴¹ Akkuma Olii lakk. 24^{ffaa} kwt. 84

⁴² Akkuma Olii lakk. 25^{ffaa} kwt. 116-117

⁴³ Isuma Olii, kwt 127(1)

2.1.3. Seera Yakkaa Itiyoophiyaa

Seerri Yakkaa Itiyoophiyaa bara 1997 ALI bahe kutaa addaa isaa keessatti yakkoota gaa'ila irratti raawwataman jechuun kutaa of danda'e jalatti tumee jira. Tumaan inni jalqabaas yeroo waliigalteen gaa'ila taasifamu ykn taasifamuuf jiruutti yakka gowwoomsaa wal fuutota keessaa qaama isa tokkoon isa kan biraa irratti kan raawwatamu yoo ta'uu dha. Kunis, qaamni tokko firii dubpii haqamuu (annul) ykn hafuu (invalidate) gaa'ila fiduu danda'aanii fi seeraan ifatti tumamanii jiran otuu beekuu itti yaadee qaama isa kan biraa yeroo waliigaltee gaa'ila taasisuutti ykn taasisuuf jiruutti kan dhookse yoo ta'e adabbii salphaa wagga lama hin caalleen ykn qarshii kuma shan hin calleen kan adabamu ta'a jechuun ifatti tumeera.⁴⁴ Sababootni kunneen kanneen Seera Maatii keessatti caqasamanii fi haqamuu ykn hafuu gaa'ila fidan akka tahe seerri Yakkaa kun ifatti kaa'eera. Isaanis ulaagaawwan: umurii, firooma dhigaa, dogoggora eenyummaa, dhibee cimaa fayyuu hin dandeenyee ykn sanyiin darbuu danda'u qabaachuu, wal quunnamtii saalaa raawwachuu dadhabuu, barmaatii nama qaama saalaa wal fakkaataa wajjiin raawwachuu qabaachuu ta'a.⁴⁵ Keessumaa qaamni tokko isa kan biraa goowwoomsuun eenyummaa ofii dhoksuun, dogoggorsuun ykn gowwomsuun yoo ta'e adabbiin isaa adabbii salphaa wagga tokko hin calle ykn qarshii kuma tokko hin caalle ta'a.⁴⁶

Tumaan inni kan biraa gaa'ila seeraan dhorkame ilaachisee kan kaa'amee dha. Namni kamiyyuu gaa'ila seeraan dhorkame itti yaadee kan raawwachiise yoo ta'e adabbii salphaa wagga sadii hin calleen ykn qarshii kuma shan hin caalleen kan adabamu ta'a.⁴⁷ Dabalataanis, gaa'ila seeraan dhorkame akka raawwatamuuf namni heeyyame, ragooliin kanatti hirmaatanii fi wal fuutotni adabbii dhuma kanaan kan adabaman tahu.⁴⁸ Haa ta'u malee, yakki kun kan raawwatame dagannoodhaan yoo ta'e adabbii salphaa ji'a sadii hin caalle ykn adabbii qarshiin kan adabamu ta'a.⁴⁹ Yakkootni kunneenii fi kanneen armaan dura ibsam an kan himachiisan yoo gaa'illi haqame qofaa dha. Otuu gaa'illi hin haqamiin yakkoota kana ilaachisee himannaan dhiyaatu hin jiraatu.

⁴⁴ Seera Yakkaa RDF Itiyoophiyaa bara 1997 ALI bahe, kwt 646(1)

⁴⁵ Akkuma Olii lakk. 25^{ffa}, kwt. 26, 27, 30

⁴⁶ Akkuma Olii lakk. 44^{ffa}, kwt 646(2)

⁴⁷ Isuma Olii, kwt 647(1)

⁴⁸ Isuma Olii,, kwt 647(2)

⁴⁹ Isuma Olii,, kwt 647(3)

Umuriidhaan wal fuutotaan wal qabatee Seerri yakka tumaa mataa isaa danda'e addatti kaa'eera. Kunis namni nama umurii ga'eessummaa irra hin geenye (minor) waliin haala seerri maatii rogummaa qabu heeyyamuun alatti gaa'ila kan raawwate yoo ta'e yakka ta'uu kwt 648 jalatti kaa'eera. Miidhamtuun ykn miidhamaan umurii wagga 13 (kudha sadii) fi isaa ol yoo ta'e adabbii isaa hidhaa cimaa wagga 13 (kudha sadii) gadi yoo ta'e ykn taate yoo ta'e hidhaa cimaa wagga torba hin calle dha.⁵⁰

Tumaan inni biraa fuudha irratti fuudha raawwachuuun kan wal qabatu dha. Inni qaamni tokko gaa'ila seera qabeessa ta'e keessa otuu jiruu gaa'ila kan otuu kn diigiin ykn hin haqsiisin nama biraa waliin waliigaltee gaa'ilaa kan raawwate yoo ta'e hidhaa salphaa kan adabsiisuu dha. Keessumattuu qaamni yakka kana raawwate qaama isa kan biraa dogogoorsee kan raawwatame yoo ta'e adabbii cimaa wagga shan hin caalleen kan adabsiisu ta'a.⁵¹ Qaamni otuu kana beekuu nama gaa'ila qabu waliin waliigaltee gaa'ilaa raawwatees hidhaa salphaadhaan kan adabamu ta'a.⁵² Gaa'illi kun ykn fuudha irratti fuuti kun kan raawwateme barmaatilee amantaa ykn aadaa seeraan beekamtii qabuun yoo ta'e itti gaafatamummaa yakkaa akka hin qabne ni kaa'a.⁵³

Gochi biraa Seera Yakkaatiin beekamtii argatee jiru gochaa sagaagalummaa ti. Bu'uura seera kanaatiin namni gaa'ila seera qabeesaa ta'e keessa otuu jiruu nama biroo waliin saal quunnamtii kan raawwate yoo ta'e adabbii salphaa dhaan ykn adabbii qarshiitiin kan adabamu ta'a. Adabbiin kun qaama isa kan biraa ykn sagaagalummaa waliin raawwate irrattis kan raawwatamuu dha.⁵⁴ Yakki kun kan adabsiisu iyyannoон dhuunfaa miidhamaadhaan yoo dhiyatuu qofaa akka ta'e Seerri Yakkaa keewwatumaa wal fakkaataa ta'e jalatti ifatti tumeera.

Dhimmi biraa Seera Yakkaa keessatti haguuggii argate dhimma qallabaati. Bu'uura Seera Yakkaa Itiyoophiyaa kw. 558 tin qallabni akka kennamuuf kanneen seeraan mirga qabanii fi haadha warraa ykn abbaa warraa gaaffiin DG dhiyatee hanga murtiin kennamuutti qallaba kennuuf otuu ajajamee jiruu ykn jirtuu yoo qallaba hin kennine ta'e iyyata dhuunfaa dhiyatuu irratti hundaa'uun adabbii qarshii ykn adabbii hidhaa salphaa ji'a ja'a hin caallee kan adabsiisuu dha. Maatiin daa'ima itti gaafatamummaa isaa jala jiru of eeggannoo gahaa malee fi kunuunsa

⁵⁰Isuma Olii,, kwt 648

⁵¹Isuma Olii,, kwt 650 (1)

⁵²Isuma Olii,, kwt 650(2)

⁵³Isuma Olii,, kwt 651

⁵⁴Isuma Olii,, kwt 652

malee kan dhiissee ykn miidhaa hamilee fi qaamaan kan saaxile yoo ta'e adabbii salphaa ykn adabbii qarshiit in kan adabamu ta'a.⁵⁵ Miidhaan qaqqabe cimaa oggaa ta'eetti aangoon maatummaa irraa kan mulqamu ta'a.

2.2.Sirna DG Sababa-Maleessaa: Seera Keenya fi Muuxannoowwan Biyootaa

Bu'ura tumaalee seera maatii Oromiyaatti, gaa'illi adeemsalee lamaan diigamuu danda'a. Isaanis, DG adeemsa walta'iinsa abbaawarraa fi haadhawarraa bu'uureffatee raawwatuu fi DG gaaffii dhiyaatu bu'ureffatee raawwatuu dha. Gaa'illi adeemsa DG walta'iinsa abbaanwarraa fi haatiwarraa waliin taasisan irratti hundaa'uun, yookaan gaaffii abbaanwarraa, haatiwarraa yookaan lamaan isaanii dhiyeessan irratti hundaa'uun diigamuu danda'a.

Manni murtii namoota gaaffii DG adeemsalee lamaan kanneen hordofee gaa'ila diiguuf jecha dhiyeessan sababa gaa'ila diigganiif akka ibsan hin gaafatan.⁵⁶ Bu'uura adeemsa isa jalqabaatti jechuunis adeemsa abbaanwarraa fi haatiwarraa walta'uun gaa'illi isaanii akka diigamuuf waliigaltee DG mana murtiif dhiyeessan keessatti, gaa'ila isaanii akka diigan sababa isaan taasise mana murtiif akka ibsan hin dirqaman. Yaadni bu'uuraa tumaa seerichaa akka agarsiisutti, waliiktotni walhiikuu irratti kan waliigalan ta'uu ibsuun, waliigaltee walikkuu isaan dhiyeeffatan akka isaaniif raggaasisuuf jecha mana murtii deemu; gaa'illi akka diigamu sababa kan ta'e abbaawarraa yookaan haadhawarraa ta'uu ibsuun barbaachisaa akka ta'etti seerichi hin akeeku.

Bu'uura adeemsa lammafaatiin, abbaawarraa, haatiwarraa ykn lamaani isaanii gaaffii hiikkaa mana murtiitti yoo dhiyeeffatan, maaliif waa'ila gaa'ila isaanii hiikuu akka barbaadan yoo fedhan ibsuu yoo hin feene ta'e ammoo dhisuu akka danda'an seerichi kwt 104(2) irratti ni tuma. Tumaa keewwata kanaa tumaa keewwata olii (100(3)) fi kwt 111tti yoo ilaalamu, namni gaa'illi akka diigamu gaafatu yoo barbaade sababa gaa'ila isaa akka diigu isa kakaase ibsuu akka danda'u kan aangeffameef qaamni DG sanaan miidhamu beenyaa akka argatu haala mijeessuuf malee sababa dhiyeessuun diigamuu ykn diigamuu dhabuu gaa'ila irratti dhiibbaa kan geessisu miti jechuun ni danda'ama.

Adeemsalee hiikaa gaa'ila lamaan kanneen keessatti walhiiktotni sababa dhiyeessuun osoo hin barbaachisiin gaa'ila isaanii diiguu akka danda'an seerri aangessee jira jechuu dha. Seeri maatii

⁵⁵Isuma Olii,, kwt 659

⁵⁶Akkuma Olii lakk. 25^{ffa} kwt 100(3)

keenya sirna DG sababa-maleessaa diriirsee jira jechuu dha. Sirni DG sababa-maleessaa biyyoota hedduu keessatti fudhatama argachaa kan jiru yoo ta'ellee guutummaatti sirni kun daangaa hin qabu jechuu miti. Biyyootni baay'een sirna DG kana keessatti ulaagaalee adda addaa tumuu gaa'illi salphaatti akka hin diigamne taasisuu irratti argamu; bu'uma kanaan fakkeenyota rogummaa qaban aramaan gaditti kaafnee ilaaluu yaalla:

Mootummaa Naannoo Filooridaa keessatti namni tokko bu'uura sirna DG sababa-maleessatiin gaa'ila diiguuf gaaffii DG dhiyeessu keessatti sababoota tarreffaman lama keessaa tokko jiraachuu mirkaneessuu qaba.⁵⁷ Isaanis,

- a. Gaa'ilichi haala suphamuu hin dandeenyeen kan cabe ta'uu mirkaneessuutu irraa eegama; bu'uura ulaagaa kanaatiin abbaawarraa fi haatiwarraa yoo xiqqaate murtii dhuunfaatiin yeroo wagga tokkoof maaddii fi sree kan gargar baafatan yookaan murtii walootiin yeroo ji'a jahaatiif maaddii fi sree kan gargar baafatan ta'uu ibsuutu irraa eegama.⁵⁸
- b. Waa'illi gaa'ilaa rakkoo dhukkuba sammutiin qabamee kan jiru ta'uu agarsiisuu qaba; waa'illi gaa'ila dhukkuba sammuu qaba sababa jedhame qofaaf osoo hin taane dhugumatti rakkoon sun jiraachuu fi dhimmicha irrattis murtiin kan kennname ta'uu agarsiifamuu qaba

Biyya Amerikaa Mootummaa Naannoo Niyu Yorkiitti, gaa'illi sababa irratti hundaa'ee yookaan sababa dhiyeessuun osoo hin barbaachisiin akka diigamu taasisuun ni danda'ama. Hata'u malee, adeemsa DG sababa maleessaatiin gaaffiin diigga gaa'ila mirkanaa'uuf gaa'ilichi haala suphamuu hin dandeenye irra kan gahe ta'uun beekamuu qaba; osoo gaaffii DG hin dhiyeessin abbaawarraa fi haatiwarraa yoo xiqqaate yeroo ji'a jahaatiif adda bahanii kan jiraatan ykn gaaffiin diigga gaa'ilaa mana murtiitti erga dhiyaatee booda falmiin osoo hin eegaliin dura yeroo tasgabbii ji'a jahaa xumuruun barbaachisaa dha.⁵⁹ Bu'uura adeemsa diigga kanaatiin abbaanwarraa ykn haatiwarraa gaa'ila diiguun dura, dhimmoota aramaan gadii irratti

⁵⁷ The Florida Statute, the Dissolution Marriage, Support and Time Sharing, 2020, Article 61(01)

⁵⁸ Kerry Fretwell, Escaping The Labyrinththe International Divorce law Barometer, (www.penningtonslaw.com/media/1390783/penningtons-manches-the-international-divorce-law-bar) gaafa 05/12/13) ilaalameera

⁵⁹ New York Divorce Basics (<https://www.divorcenet.com/resources/divorce/divorce-basics/>), gaafa 05/12/13 ilaalameera

walfalmitootni kan waliigalan ta'uu mirkaneessuu yookaan manni murtii ofii isaatii murtii irratti kennuu qaba.⁶⁰ Isaanis,

- a. Haqummaan qoodamuu qabeenya gaa'ila keessatti horatame
- b. Gargaarsi waa'ila gaa'ilaatiif taasifamu kan dhaabbate ta'uu ykn kan kaffalamu ta'uu
- c. Qallaba daa'immanii haala kamiin akka kaffalamu
- d. Baasiin himata hundeessuu walqabatee bahe haala kamiin akka aguugamu irratti bitaa fi mirgi kan irratti waliigalan ta'uu mana murtiif dhiyeessuu qabu.

Biyyi Faransaayi sirna DG sababa-maleessaa hordofa; biyya sanatti diigaan gaa'ilaa adeemsota afur keessaa tokko bu'uura godhatee gaggeeffama.⁶¹

- a. Walta'iinsa waloo (mutual consent):- Bu'uura adeemsa kanaatiin, abbaanwarraa fi haatiwarraa gaa'ila isaanii diiguu, qooldii qabeenya, qallabaa fi bakka jirenya isaanii irratti waliigalanii jennaan waliigaltee walta'iinsa sana ogeessa seeraatti fayyadamuun ejensii galmeessa ragaalee bu'uuraa birratti akka galmaa'u gochuun gaa'illi akka diigamu ni taasifama. Waliigalteen walta'iinsa waloo gaa'ila diiguu ejensii biratti kan galmaa'e taanaan, mana murtii deemuun osoo hin barbaachisiin gaa'illi kan diigamu ta'a jechuu dha.
- b. Cabuu gaa'ilaa amanuu (the acceptance of the principle of marital breakdown):- Bu'uura adeemsa kanaatiin, walfuutota keessaa tokko ykn lamaan isaanii iyyata dhiyeessuu gaa'illi isaanii sadarkaa suphamuu hin dandeenye irra gahuu ibsuun waa'illi gaa'ila inni kaan ammoo yaada DG dhiyaate sana kan simate taanaan, gaa'ilichi ragaa dabalataa dhiyeessuu osoo hin barbaachisiin akka diigamu ta'uu ni danda'a.
- c. Sababa irratti hundaa'uun gaa'ila diiguu (Fault): Sababa yookaan badii waa'illi gaa'ila raawwate himuun gaa'illi akka diigamu gaafachuu
- d. Walta'iinsi/waliin jiraachuun walfuutotaa diigamuusaa ibsuu (breakdown of communal life):- Bu'uura adeemsa DG kanatti abbaanwarraa fi haatiwarraa waliin

⁶⁰<https://www.womenslaw.org/laws/ny/divorce>, gaafa 05/12/13 ilaalameera

⁶¹ Christian Dadomo, The Current Reform Of French Law Of Divorce,
<http://www.ladocfrancaise.go.../dekeuwer&fichier.htm>, gaafa 09/11/13 ilaalame

jiraachaa kan hin jirre ta'uu kan ibsanii fi yoo xiqqaate yeroo waggaa lamaa gadi hin taaneef sree fi maaddiin gargar bahanii kan jiraatan ta'uu mirkaneeffamuu qaba

Biyyi Chaayinaa seera hariiroo hawaasaa (civil code) bara 2020 bifaa haaraan tumamee labse; tumaalee seeraa hariiroo hawaasaa fooyya'an keessaa tokko seera maatii dhimma DG ilaallatani dha⁶². Seerotni hariiroo hawaasaa fooyya'an, tumaalee DG ilaallatan dabalatee, jalqaba bara 2021 hojiirra oole. Bu'uura seera sanaatiin diiggaan gaa'ilaa adeemsalee lamaan diriifaman keessaa tokkoon raawwachuu danda'a. Adeemsaleen diriifamanii jiranis sunniin armaan gaditti eeramaniiru.

- a. Adeemsi jalqabaa walta'iinsa waloo abbaawarraa fi haadhawarraatiin (mutual consent) kan gaggeeffamu dha;⁶³ abbaan warraa fi haatiwarraa waliigalanii gaa'ilaa isaanii diiguu yoo barbaadan waliigalteen isaanii akka mirkaneeffamuuf waajjira/ejensii galmeessa ragaaletti dhiyeeffatu; waajjirichi waliigalticha sematee yeroo tasgabbii guyyaa 30 kenna. Yeroon tasgabbii kennamu kun irra darbamuu hin danda'u; walhiiktotni dirqama guyyaa 30 tasagabba'anii dhimma gaa'ilaa diiguu isaanii irratti akka mari'atan taasifamu. Seera duraan bahe ture keessatti yeroo tasgabbii kennama kan ture yoo ta'el ee akka dhimma isaatti hafuu kan danda'u ture. Bu'uura seera haaraa kanaatiin walfuutotni dirqama guyyoota 30 tasgabba'anii ilaaluu akka qaban waan ta'aniif kurmaana jalqabaa seerichi hojiirra itti ooletti diiggaan gaa'ilaa bu'uura kanaan gaggeeffamu 70% akka hir'atu ta'eera.⁶⁴
- b. Adeemsa gaaffii DG abbaawarraa yookaan haadhawarraan mana murtiif dhiyaatu keessatti, gahee olaanaa kana qabu mana murtiidha; manni murtii bitaa fi mirgi yaada DG ilaalchisee qaban akka dhiisanif walitti ni araarsa- jaarsummaa taa'a jechuu dha. Yaada araaraa manni murtii kennuti fayyadamuun yaada isaanii kan hin jijiirranne yoo ta'ee fi manni murtii gaa'ilichi sadarkaa suphamuu hin dandeenyerra gaheera jedhee kan amane taanaan gaa'ilicha ni diiga.⁶⁵ Abbaanwarraa osoo haatiwarraa ulfaan jirtuu, deessee waggaa tokko osoo hin guutiin yookaan ulfi irraa bahee ji'a jaha osoo hin guutiin gaaffii

⁶² <https://www.roedl.com/insights/china-civil-code/part-5-family-law>, gaafa 09/11/13 ilaalameera

⁶³ Isuma olii

⁶⁴ China divorces drop 70% after controversial 'cooling off' law,

<https://www.theguardian.com/world/2021/may/18/>; assessed on August 23, 2021

⁶⁵ Akkuma olii, lakk. 62^{ffaa}

DG dhiyeessuu hin danda'u; haatiwarraa gaaffii kana yoo dhiyeessite garuu fudhatama ni argata.⁶⁶

Sirni DG sababa-maleessaa biyyoota tokko tokkootti dhiyeenya gara hojitti galaa jira. Fakkeenyaaf, biyyi Ingilizii wixinee labsii "Divorce, Dissolution and Separation Act 2020" qopheessuun sirna DG sababa-maleessaa diriirsuuf beekamtii seeraa akka argatu taasisaa jira.⁶⁷ Bu'uuruma kanaan seerri DG fi addaan baatii bara 2020 ALA labsame bara haaraa ittaanu jechuunis *April 6, 2022* gara hojitti gala jedhamee guyyaan cite jira. Bu'uura labsii kanaatiin walfuutota keessaa namni tokko gaa'ila hundeffatee jiru diiguu yoo barbaade, badii waa'ila gaa'ila isaa himuun osoo hin barbaachisiin gaa'illi isaa sadarkaa suphamuu hin dandeenye irra kan gahe ta'uu mana murtiitti agarsiisuun qofti gahaa dha.⁶⁸ Hima biraan, Biyyi Ingilizii sirna DG sababa-maleessaa seera haaraa tumteen diriirsitee kan jirtu yoo ta'elée, namni gaa'ila isaa diiguu barbaadu gaa'ila koon diiga sababa jedhe qofaaf manni murtii gaa'ila isaa hin diigu: gaa'ilichi sadarkaa suphamuu hin dandeenye irra kan gahe ta'uu ibsuutu irraa eegama.

Adeemsi gaa'illi sababa irratti hundaa'ee akka diigamu taasisu hafaa kan jiru yoo ta'u adeemsi gaa'illi sababa dhiyeessuun osoo hin barbaachisiin akka diigamu taasisu ammo baballachaa akka jirus ilaallee jira. Sirni DG sababa-maleessaa abbaanwarraa ykn haatiwarraa gaa'ila isaa/ishee diiguu yoo barbaade/barbaadde, badii waa'ila gaa'ilaa isaa/ishee mana murtiitti ibsuun osoo irraa hin barbaachisiin gaa'ilichi qabatamaatti hanqina kan qabu ta'uu mana murtiitti agarsiifnaan gaa'ilichi akka diigamu gochuun ni danda'ama. Hima biraan kaa'uuf, sirni DG sababa-maleessaa badii waa'ila gaa'ila ofii mana murtiitti mirkaneessuun hin barbaachisu yaada jedhu kan qabu malee, namni gaaffii DG dhiyeessu gaa'ila isaa maaliif diigguu akka barbaade akka ibsu hin taasifamu jechuu miti; gaa'ilichi akka itti hin fufne sababa taasisaa jiru akka ibsu haalli itti taasifamu jira jechuu dha.

Biyyota baay'ee keessatti wal-fuutotni gaa'ila keenya ni diigana waan jedhan qofaaf manni murtii gaa'ila sana hin diigu. Keessumattuu adeemsa DG gaaffii walfuutotaan dhiyaatu keessatti gaa'illi sun sadarkaa suphamuu hin dandeenye irratti kan argamu ta'uu yoo mirkaneeffaterraan kan hafe ykn yeroo tasgabbii guyyoota murtaa'aa irra darbamuu hin dandeenye keessa yoo

⁶⁶Isuma Olii

⁶⁷<https://www.mondaq.com/uk/divorce/1078388/no-fault-divorce-a-step-closer-to-being-introduced>, gaafa 09/11/13 ilalameera

⁶⁸[Isuma Olii](#)

darban malee gaa'ila hin diigu. Muuxannoon biyya Ameerikaa, Faransaay, Chaayinaa fi Ingilizii armaan olitti ibsaman akka mul'isanitti gaa'illi dhimma dantaan walfuutotaa keessatti keessummaa'u qofa waan hin taaneef, walfuutota keessaa tokko sababa kamiyyuu osoo hin dhiyeessin gaa'ila akka diigu hin hayyamamu. Haaluma kanaan, gaaffiiDG nama tokkoon dhiyaatu yeroo baay'ee adeemsa seeraa dirqisiisoo ta'an keessa erga darbee booda deebii argata.

2.3.Sababoota DG Heddummeessan

Gaa'illi hidha wal-fuutota walitti hidhu, hidha maatii hundeessu akkasumas jalqabbii fi bu'uura hawaasummaa yoo ta'ellee, dhiibbaa garaagaraa irraa bilisa ta'ee dhaabbata hundaa'u miti. Dhiibbaan alaa fi keessaan gaa'ila irratti aggaamamuu danda'a; dhiibbaa gaa'ila irratti aggaamaman kamiyyuu gaa'illi akka diigamu gochuu keessatti gahee qabaachuu kan danda'anii dha. Dhiibbaan kanneen sababoota gaa'illi akka diigaman gochuu danda'an ta'uu malu.

Sababootni gaa'illi akka diigaman taasisan hedduu dha. Qorataan tokko qorannoo Itoophiyaa keessatti gaggeessuun gaa'illi akka diigamu sababoota taasisaa jiran tarreessuu yaaleera. Isaanis, araada garaagaraan qabamuu, rakkoo dinagdee, wal-simuu dhabuu miiraa wal-fuutotaa, maseensa ta'uu (daa'ima godhachuu dadhabuu), dhiibbaa hirootaa fi maatii wal-fuutotaan dhaqqaban, ijoollummaan gaa'ilatti seenuu, amantaa fi gosaan gargar ta'uu wal-fuutotaati.⁶⁹ Qorataan biraan tokko dabalataan sababoota gaa'illi Itoophiyaa keessatti akka diigaman taasisaa jiran akka adda baasuu yaaleetti, reebichi, sagaagalummaan, to'annoo cimaa walirratti taasisuun, inaaffaan, garaagarummaa umurii fi hanqinni bulchiinsa maallaqaa gaa'illi akka diigamu sababoota taasisaa jirani dha.⁷⁰ Sababoota gaa'illi akka diigaman taasisan baay'ee keessaa muraasa isaanii akka armaan gaditti fakkeenyaa kaasnee ilaaluu yaalla:

2.3.1. Gaa'ilaaf Amanamaa Ta'uu Dhabuu

Abbaanmanaa fi haatimanaa dirqama waliif amanamuu qabu, aadaanis ta'e seeraan jechuu dha. Hata'u malee, qorannoon garaagaraa armaan gaditti eeraman akka agarsiisanitti, abbaanmanaa ykn haatimanaa gaa'ila isaaniitiif amanamaa kan hin taane baay'ee dha. Gaa'ila keessa osoo jiranii gaa'ila biraan hundeessuu, gaa'ila keessa osoo jiranii nama biraan wajjiin jirenya wal-quunnamtii saalaa jiraachuu fi jirenya wal-quunnamtii saalaatiinis ta'e hariroo birootiin

⁶⁹ Bekele S. Divorce: Its Cause and Impact on the Lives of Divorced women And Their Children in Addis Ababa. A Comparative Studybetween Divorced and Intact Families. (Unpublished Thesis) A ThesisSubmitted to the Graduate School of Addis Ababa University in PartialFulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Social Work Graduate

⁷⁰ Mekonnen Yeshiwork; Kassa Koye and Ayalew Meseret, Prevalence, Causes And Consequences Of Divorce In Bahir Dar City, Ethiopia, Ajsw, Volume 9 Number 1 2019, Fuula 74

hundeessuun sababoota gaa'illi akka diigaman taasisu keessaa isa guddaa tokko dha.⁷¹ Naannoo Oromiyaa keessatti amallii fi gochaan gaa'ila ofiitiif amanamuu dhabuu wal-fuutotaa, gaa'illi akka diigamu gocha taasisaa jiru keessaa isa angafa akka ta'e qorannoон garaagaraа mirkaneessa jira. Fakkeenyaaaf, qorannoон sababoota DG Magaalaa Baalee Roobee keessatti heddummeessa jiran adda baasuuf qoratame tokko akka agarsiisetti, gaa'ila ofiif amanamaa ta'uu dhabuun wal-fuutotaa rakkoo gaa'illi akka diigamu taasisau isa duraa akka ta'e agarsiiseera.⁷² Haaluma wal-fakkaatuun, gaa'ila isaaniitiif amanamaa ta'uu dhabuun wal-fuutotaa, sababa gaa'illi isaanii akka diigamu taasisaa jiran keessaa isa ijoo akka ta'e qorannoон sababootaa fi miidhaa DG Magaalaa Walisootti irratti qoratame ifa taasiseera.⁷³

2.3.2. Waliin Mari'achuu Dhabuu

Wal-dhagahuun, jechuunis waliin mari'achuun gaa'ila keessatti wantoota keessatti dhimmoota barbaachisan keessaa isa guddaa dha. Wal-fuutotni yeroo wal-ta'iinsaattis ta'e yeroo wal-dhabiinsatti waliin taa'anii mari'achuu fi wal-dhagahuu amaleeffachuu baannan, carraa wal-hubachuu fi wal-dhabdee jiru kara salphaa fi gabaabaa ta'een furachuun hin danda'amu. Mariin rakkoo gaa'ila keessatti uumamu fura; hidha gaa'ila jabeessuun jaalala wal-fuutotaa gabbisa.⁷⁴ Mariin wal-fuutota gidduutti gaggeeffamu, mala gaa'ila diiggaa irraa ittisan keessaa isa beekamaa tokko dha. Hima biraan, gaa'illi wal-fuutota waliin hin mari'annee fi wal hin dhageenye gaa'ila carraa diigamuu guddaa qabu dha.⁷⁵

Armaan olitti akka ibsame, wal-fuutotni waliin mari'atan rakkoo gaa'ila qofa osoo hin taane rakkoo jiruu fi jirenya isaanii waliin taa'anii furmaata kan itti barbaadan waan ta'eef, sababa wal-hubachuu dhabuutiin rakkoo uumamu hambisuun hariroon isaanii akka hin miidhamne akkasumas gaa'illi isaanii akka hin diigamne gochuu danda'u. Hata'u malee, biyya keenyatti

⁷¹ Kitson, Gay C., Karen Benson Babri, and Mary Joan Roach (1985), "Who Divorces and Why: A Review," Journal of Family Issues, 6 (September), 261; Betzig, L. (1989) 'Causes of Conjugal Dissolution: A Cross-Cultural Study', Current Anthropology, Vol 30, fuula 670.

⁷² Mulugeta Deribe, Ashebir Demeke and Meseret Mulugeta , The rate and causes of divorce in Bale Robe Town, Oromia, Ethiopia, AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCH, ISSN: 2690-9626 Vol. 1, No.2, Apr-May 2020, fuula 11

⁷³ Debela Lemesa, Causes and Consequences of Divorce Among Woliso Town Community, Research on Humanities and Social Sciences www.iiste.org ISSN 2224-5766 (Paper) ISSN 2225-0484 (Online) Vol.8, No.21, 2018, fuula 9

⁷⁴ Willemse, E. Traumatic Experience of Divorce within a Pastoral Family in the Volkskerk Van Africa (Peoples Church of Africa) (Doctoral dissertation). University of Pretoria, 2011

⁷⁵ Angel, U. Mastering Interpersonal Communication skills between you and your spouse, New York: Sage Publications Inc., 2008, fuula 56

wal-fuutotni marii gaarii waliin taasisuu dhabuu isaaniitiin gaa'illi diigamaa jiru baay'ee akka ta'e qorannoona garaagaraa ifa baasanii jiru. Fakkeenyaaf, qorannoona sababoota DG adda baasuuf jecha Magaalaa Walisoo⁷⁶, Magaalaa Baahir Daarii⁷⁷ fi Magaalaa Baalee Roobeetti⁷⁸ gaggeeffame tokko akka ibsutti, waliin mari'achuu dhabuun sababa gaa'illi akka diigamu taasisu keessaa is tokko akka ta'e ibsanii jiru. Waliin mari'achuu, wal-dhagahuu fi wal-hubachuu dhabuun wal-fuutotaa gaa'illi isaanii akka diigamu sababa taasisaa jiru dha.

2.3.3. Araadaan Liqinfamuu

Araada dhugaatiin yookaan araada jimaan liqinfamuun wal-fuutotni dirqama gaa'illi isaan irraa barbaadu akka hin baane taasisuun jeequmsi maatii keessatti akka uumamu gochuun wal-dhabdeen akka bal'atu taasisa. Araadni, wal-fuutotni akka wal-dhaanan, dinagdeen isaanii akka haphatu akkasumas xiinsamu fi qor-qalbiin isaanii akka jeeqamu taasisuun, gaa'illi isaanii akka raafamu godha; gaa'ila diiga.⁷⁹ Akka Biyya Keenyaattis ta'e akka Naannoo Keenyaatti gaa'illi akka diigamu sababoota taasisaa jiran keessaa tokko araadaan qabamuu fi sababa araadaan qabamaniin dirqama isaanii bahuu wal-fuutotaa akka ta'e qorannoowwan olitti eeraman adda baasanii jiru.

2.3.4. Amantaan Gargar Ta'u

Amantaan jirenya nama dhuunfaa fi gamtaa keessatti gahee kan qabu qofa osoo hin ta'iin, ilaalchaa fi qor-qalbii namaa irratti jijiirama gabaabaa fi fulla'aa fiduu kan danda'uu dha. Barsiifataa fi baratama amantaa tokko keessa jiraachuun wal-fuutotaa, yaada wal fakkaatuu akka qabaatan kan taasisu waan ta'eef, hariiroo isaanii cimsuu irratti gahee guddaa taphata. Gama biraan, barsiifataa fi baratama amantaa garaagaraa keessa jiraachuun wal-fuutotaa, tokkummaa yaadaa akka waliin hin qabaanne taasisuu keessatti dhimma akka galteetti fudhatamuu danda'u akka ta'e qorattootni dhimmicha irratti hojjetan ni ibsu. Wal-dhabuun yaadaa ammoo diigamuu gaa'ila hordofsiisa. Qorannoowan olitti ibsaman hundi akka agarsiisanitti wal-fuutota amantaan tokko ta'an caalaa kanneen amantaan ta'an carraa wal-dhiisuu guddaa akka qaban adda baasaniiru.⁸⁰

⁷⁶ Akkuma Olii lakk. 73^{ffaa}

⁷⁷ Akkuma Olii lakk. 70^{ffaa}

⁷⁸ Akkuma Olii lakk. 72^{ffaa}, fuula 15

⁷⁹ Akkuma Olii lakk. 73^{ffaa}, fuula 12

⁸⁰ Akkuma Olii lakk. 73^{ffaa}

2.3.5. Giddu-Lixiinsa Firootaa

Maatiin wal-fuutotaa dhimma gaa'ila wal-fuutotaa keessa kan seenan taanaan, gaa'illi akka jeeqamu taasisuu isaaniiti. Maatiin bitaa-mirgaa jiruu fi jirenya wal-fuutotaa keessatti qooda bal'aa akka qabaatan haala taasifamaa deemaniin, ciminni gaa'ilaa ammoo laafaa adeema. Qorannoon dhimma kana irratti gaggeeffame akka agasiisutti, jiruu fi jirenya wal-fuutotaa keessatti harka akka galchatan taasifamnaan, gaa'illi akka diigamu carraa kennuu akka ta'e ni ibsu.⁸¹

2.4. Miidhaa Diiggaan Gaa'ila Dhaqqabsiisu

Diiggaan gaa'ila yeroo baay'ee battalatti dhimma raawwatu miti; adeemsa dheeraa keessatti darbee kan raawwatu dha. Qorataan tokko akka jedhutti, diiggaan gaa'ila gulataa jaha qaba. Isaanis, gulantaa miiraan adda bahuu (emotional divorce), gulantaa dinagdeen adda bahuu (economic divorce), seeraan adda bahuu (legal divorce), wal-fuutotni qaamaan adda bahuu (co-parental divorce), addaan bahiinsa hawaasaa (community divorce) fi gulantaa addaan bahiinsa tokkummaa hafuuraati (psychic) dha. Diiggaan gaa'ila addaan deemuu wal-fuutotaa qofa hin hordofsiisu addaan bahiinsa yaadaa fi qaamaa wal-fuutotaa akkasumas miidhamuu hamilee fi hariiroo hawaasa kan hordofsiisu dha. Addaan cabuun wantoota armaan olitti ibsaman kanneen miidhaa qabatamaa namoota gaa'ila sana hundeessan, maatti namoota sanaa fi hawaasa bal'aa irratti kan dhaqqabsiisu dha.

Haaluma kanaan, armaan gaditti namoota DGtiin miidhamanii fi akaakuu miidhaa isaan keessummeessan diddiriirsinee ilaaluu yaalla.

2.4.1. Miidhaa dubartoota irra gahu

Diiggaan gaa'ila miidhaa kallattii garagaraatiin dubartoota irra miidhaa geessisa. Qaamolee DGtiin miidhaman keessaa qaamni jalqabaa fi guddinaan miidhamu dubartiidha jechuun ni danda'ama. Dubartiin gaa'illi ishii diigame miidhaa keessummeessitu keessaa tokko miidhaa gama hawaasummaan ishee quunnamuu dha. Dubartiin abbaa mana wajjiin wal-hiikte hawaasa keessatti fudhatama gaarii hin qabdu, dhageettii hin qabaattu, jiruu fi jirenya hawaasummaa kan akka iddiriifaa keessaa akka baatu haalli itti taasifamu ni jira.⁸² Firoota isaanii birattis

⁸¹Akkuma Olii lakk. 70^{ffaa}, fuula 77

⁸²Yohannes Mekonnen Abebe, Lived Experiences of Divorced Women in Rural Ethiopia. A Special Focus in Hulet Ejju Enessie Woreda: Addis Zemen Kebele, International Journal of Political Science and Development, Vol. 3(6), pp. 268-281, June 2015

fudhatamummaa fi kabajni isaan duraan qaban sababa diiggaa gaa'ila isaaniitiin akka xiqqaatu ta'a: maatiin isaaniillee gahumsaa fi amala dhabuun gaa'ila ishee diigde jedhanii yaaduun maqaa hadheessu. Dubartootni gaa'illi isaanii diigame, qor-qalbii fi miirrii isaanii ammo ni miidhama. Yeroo baay'ee ni aaru, ni lolu, ni dallanu akkasumas ni dhiphatu. Yaadaa fi qalbiin isaanii akka isaan qofaa ta'an waan itti himuuf, ofitti amanamummaa ni dhabu; ofitti amanamummaa dhabuun isaanii ammoo walitti fufiinsaan akka jeeqaman isaan taasisa.⁸³

Bakka baay'eetti dubartootni gaa'ila akka hojii fi madda galiitti kan fudhatan waan ta'eef, gaa'illi isaanii yeroo diigamu hojii galii isaaniif argamsiisu akka dhabanitti fudhatu. Qabatamattis yeroo baay'ee dubartootni hadhawarraa kan daa'ima guddistuu fi nyaata mana qopheessitu waan taatuuf, galii alaa abbaa manaan argamee dhiyaatu qopheessuun maatii nyaachifti. Kanaafuu, abbaan manaa sababa DGtiin yoo dhiisee deemu, daandii maallaqa itti argatu dhabdi. Gama biraan, dubartootnni yeroo hedduu daa'ima isaanii ofitti fuudhanii kan guddisan waan ta'anii fi galiin isaaniis xiqqaa waan ta'eef, galii isaan argatan jiruu fi jirenyaa isaanii gaggeessuu isaan hin dandeessisu. Rakkoo jirenyaa fooyya'aa jiraachuu dhabuu guddaatu isaan mudata jechuu dha.

2.4.2. Miidhaa daa'imman irratti dhaqqabsiisu

Nageenyii fi tasgabbiin daa'ima harki bal'aan gaa'ila irraa madda. Hata'u malee, DG keessatti daa'imni dhageettii waan hin qabneef, sababa DGtiin daa'imman miidhaman baay'ee dha. Diiggaan gaa'ila haguma hedummataa deemu, baay'inni diigamuu gaa'ilaatiin miidhamanis haaluma sanaan dabalaan deemaa jira. Diiggaan gaa'ilaa daa'imman galii gahaa ittiin jiraatan akka dhaban akkasumas miiraa fi qor-qalbiin akka jeeqaman kan taasisuu dha. Daa'imman abbaa fi haadha isaanii wajjiin hidhata guddaa barbaadu; turmaatni isaan bal'innaa abbaa fi haadha isaanii wajjiin ta'a. DGtiin abbaa fi haati isaanii gargara yoo deeman, abbaa yookaan haadha yookaan lamaan isaanii carraa dhabuu guddaa kan qaban waan ta'eef, miidhaa qor-qalbii fi miiraaf saaxilamu.

Qorattoota xiinsammuu kan ta'an *John Guidubaldi* fi *Joseph Perry* miidhaa diiggaan gaa'ilaa daa'imman irratti dhaqqabsiisu adda baafachuuf, daa'imman 700 irratti qorannoo

⁸³Isuma Olii.

gaggeessaniiru.⁸⁴ Qorannoo gaggeeffame sanaan daa'imman abbaa fi haati isaanii wal-diigan safartuu gahumsa sammuu 30 keessaa 9n hanqina kan agarsiisan ta'uu agarsiisaniiru. Daa'imman abbaa fi haati isaanii wal-diigan dandeettii qalbeeffachuu dhabuu, cimanii itti-fufiinsaan barachuu dhabuu, hirkattummaa guddisuu, gammachuu dhabuu, tattaafanna fi milkaa'ina hojii gadaanaa kan qabaatan ta'uun isaanii qorannoo gaggeeffame sanaan adda baheera. Qorataan biraan tokko dhimma kana irratti qorannoo gaggesseen, daa'imman maatiin isaanii wal-diigan carraa araada garaagaraatiin qabamuu, carraa gocha yakkaa sukkanneessoo ta'an raawwachuu, carraa ofiin of-ajjeesuu fi carraa gaa'ilaan ala daa'ima godhachuu bal'aa akka qabaatan adda baaseera.

Miidhaa diiggaan gaa'ilaa daa'ima irratti dhaqqabsiisu miidhaa yeroo guddina isaanii keessatti isaan miidhu qofa miti; miidhaa erga guddatanii gaa'ila ofii isaanii hundeffatanii boodas isaan miidhu ta'uu danda'a. Daa'imman akkasii daa'imman abbaa fi haadha giddutti guddatan caalaa, carraa gaa'ila isaanii diiguu guddaa qabaatu. Kanaafu, miidhaa sababa DGtiin daa'imman irra gahu salphaatti akkasumas yeroo gabaabaa keessatti kan furamu miti; walitti fufiinsa cimaa kan qabuu cimaa kan qabuu dha⁸⁵.

2.4.3. Miidhaa DG hariiroo miseensota maatii irratti dhaqqabsiisu

Gaa'illi tokko yeroo diigamu kan gargar bahu wal-fuutota qofa miti. Diiggaan gaa'ilaa dursa dhirsaa fi niitii gargara baasa; ittaansee, daa'imman abbaa fi haadhattii gargar baasa. Diiggaan gaa'ilaa miseensotni maatii qaamaan akka adda bahan taasisutti dabalee yaadaanis gargar akka deeman kan taasisuu dha. Miseensotni maatii sababa wal-dhabdeetiin gargar yeroo dheeman hariiroon isaan gidduu jiru laafaa deema; bakka jaalalaa jibbi dhaalaa deema. Ijoolleen abbaa yookaan haadha biratti qofa guddatan, haadha yookaan abbaa biratti hin guddannee wajjiin hariiroo isaan qabaatan gaarii hin ta'u; carraan wal-jibbuu isaanii guddaadha. Qabatamattis, ijoollotni haadhaa wajjiin qofa guddatan abbaa isaanii yookaan maatii abbaa isaanii wajjiin hidhataa fi hariiroo gaarii hin qabaatan. Gochi kun jibbi akka babal'atu taasisa.⁸⁶

⁸⁴ Guidubaldi, J., & Perry, J. D. (1984). Divorce, socioeconomic status, and children's cognitive-social competence at school entry. *American Journal of Orthopsychiatry*, 54(3), 459–468. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1984.tb01511.x>

⁸⁵ Aster, S. (2015). Causes of Divorce and its Effects on Children's Wellbeing. Yeka Sub-City, Addis Ababa Addis Ababa University College of Social Science Department of Geography and Environmental Studies. Unpublished.

⁸⁶ Department of Justice Ministère de la Justice Canada Canada, The Effects Of Divorce On Children, fuula 25 (https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/fl-lf/divorce/wd98_2-dt98_2/wd98_2.pdf)

2.4.4. Miidhaa diiggaan gaa'ilaa hawaasa irratti dhaqqabsiisu

Diiggaan gaa'ilaa hawaas-dinagdee irratti taatee miidhaa dhaqqabsiisuu dha. Gama tokkoon, adeemsi gaa'illi itti diigamu qabeenyi uummataa akka qisaasamu kan taasisu yoo ta'u gama biraan ammoo miidhaa xiinxammuu fi qor-qalbi dhaqqabsiisuun namootni gal'ii argamsiisan akka hir'atan kan taasisu dha. Guddina daa'immanii irratti miidhaa dhaqqabsiisuun hirmaannaa daa'immanni gara fuul-duraatti dhaabbilee hawaasummaa shanan ijoo ta'an jechuunis dhaabbata gaa'ilaa maatii, dhaabbilee amantaa, mana barumsaa, gabaa fi mootummaa keessatti qaban akka gadi bu'u gochuu keessatti qooda guddaa qaba. Hima biraan, maatiin akka hin cimee akka hin dhaabatne, duudhaan dhaabbilee amantaa diigamaa akka deemu, kaayyoo barnootni daa'imman qaruu qabu akka lafa hin qabanne taasisuu fi qaamoleen mootummaa dhaloota amala gaarii fi abdii borii qabaataniin akka hin ijaaramne diiggaan gaa'ilaa taasisa. Diiggaan gaa'ilaa suuta suuta dhaabbatni gaa'ilaa laafaa akka deemu godha. Barreessaan tokko akka ibsutti, diiggaan gaa'ilaa duraan safuu ture; amma garuu taatee baratamaa ta'aa dhufeera. Bakka tokko tokkotti gaa'illi yeroo diigamu gammaduu fi sirbuun mul'achuutti ka'eera.⁸⁷

Gaa'illi diiggaan irraa kan baraaramu yoo ta'ee fi maatiin cimee kan dhaabbatu yoo ta'e hawaas-dinagdee biyyaa fayyamaa ni ta'a. Olitti akka ilaalle, diiggaan gaa'ilaa maatiin akka faca'u kan taasisu waan ta'eef, faca'un maatii ammoo hawaasa keessatti yakki, araada garaagaatiin qabamuun, yeroo malee daa'ima godhachuun, barumsa adda kutuun, rakkoo sammuu fi miidhaa hamileef saaxilamun akka dabalu ta'a. Amalootni badoon kanneen akka hedduummatan ta'un isaanii nagaa fi nageenya hawaasaa kan sarbu ta'uutti dabalee hawaasni hidhata gaarii qabu akka hin ijaaramne taasisuu keessatti gahee guddaa taphata. Itti dabalees, yakkowwan raawaatamanii fi gaaffii DGtti furmaata akka kennamu taasisuun, dhimmoota qaamolee haqaatti hedduummeessa. Hedduummachuun dhimmoota kanneenii mootummaan dhimmoota sunniin keessummeessuuf baasii dabalataa akka baasu gochuutti dabalee kenniinsi tajaajila haqaa saffina akka dhabu carraa taasisuu guddaa qabaata.

⁸⁷Kristin Mammen, The Long Term Effects Of The Divorce Revolution: Health, Wealth, And Labor Supply 2008.

BOQONNAA SADII

Boqonnaa kana keessatti haalli qabatama DG Naannoo keenyaa maal akka fakkaatu daataa walitti qabame irratti hundaa'uun xiinxalamee jira. Xiinxalli taasifames mata-duree gurguddaa sababootaa fi miidhaa DG, seeraa fi hojmaata manneen murtii jalatti ilaalamereera.

Xiinxala Daataa- Kutaa Tokkoffaa
Sababootaafi Miidhaawwan DG

Seensa

Maatiin hundee hawaasummaa, diinagdee fi qaroomina hawaasaa yoo ta'u, sadarkaan guddina diinagdee, hawaasummaa fi qaroominaa biyya tokkoos sadarkaa hawaasni bal'aan irratti argamuun kan ibsamu waan ta'eef dhimmi maatii dhimma biyyaati. Jijiiramni gaariis ta'ee, badaan maatii irratti mul'atu hawaasa bal'aa irra darbee dhiibbaan isaa sadarkaa biyyaatti mul'achuu danda'a. Kanarraan kan ka'ees, maatiin hundee hawaasummaa fi uumamaa ta'uu ifatti tumuun mootummaa fi hawaasni maatiif eegumsa akka taasisu Heerri Mootummaa RDFI fi Naannoo Oromiyaa tumeera.

Maatiif eegumsa gochuuf wantoota hundee uumamaa fi hawaasummaa kana miidhan adda baasanii irratti hojjachuun barbaachisaa dha. Taateewwan hawaasummaa yeroo ammaa maatii miidhaa jiran DGTi. Diiggaan gaa'ilaa yeroodhaa, yerootti dhimma saffisa olaanaadhaan babal'ataa dhufe yoo ta'u; miidhaan isaas kallattii garagaraatiin callaqqisaa jira. Sababootni DG bakkaa bakkattii fi yeroo dhaa yerootti garaagarummaa qabaachuu danda'u. Akkasumas, miidhaan DG miseensa maatii qofatti kan daanga'u otuu hin taane, hawaasa bal'aa bira qabatamaan kan gahuu dha.

Boqonnaa kana jalatti sababoota DG fi miidhaa diiggaan gaa'ilaa dhaqqabsiisaa jiru kan ilaallu yoo ta'u; sababoota ijoo, miidhawwan ijoo fi miidhamtootni ijoo adda baafamaniiru. Sababootaa fi miidhawwan kunneen adda baasuuf mala qorannoo af gaaffii, marii garee, bar-gaaffii fi galmeen mana murtiis ilaalamereera. Kutaa hawaasaa keessaa wal hiiktota, daa'imman wal hiiktotaa, abbootii gadaa, jaarsolii biyyaa, abbootii seeraa, abbootii alangaa fi qorattoota Poolisii irraa ragaan af-gaaffiiin walitti qabameera. Sababoota baay'inaan DGTiif ka'ummsa ta'an bakka sababootni sunniin baay'inaan ka'ummsa ta'an waliin caqasuuun akkasumas, gosa miidhaa fi miidhamtoota adda baasuun akka armaan gadiitti xiinxalameera.

3.1. Sababoota DG Ta'aa Jiran

Diiggaan gaa'ilaa akka naannoo Oromiyaatti babal'aachaa jira. Kanaafis, akka sababaatti kan ka'an hedduudha. Sababootni kun bakkaa bakkatti garaa garummaa qabu. Naannoo tokkotti DGf akka sababa guddaatti kan ilaalamu gara biraatti ammoo, sababa ta'uu dhabuu mala. Daataawwan dhimma kana irratti qaamolee adda addaa irraa karaa af-gaaffiin, akkasumas abbootii seeraa irraa bar-gaaffiin wantootni DGf sababa ta'aa jiran maal akka ta'an beekuuf walitti qabamee jira. Kutaa kana keessattis daataawwan kunneen xiinxalamanii jiru.

3.1.1. Araada Adda Addaa

DGf sababa kan ta'an keessaa; araadni adda addaa isa tokko. Araadni mataa isaatiin DGf sababa osoo hin taane, bu'aawwan araadni hordofisiisutu gaa'illi akka diigamu taasisa. Wantootni akka jimaa, dhugaatii alkoolii fa'a warra araada ta'an akka ta'etti kaasuun ni danda'ama.⁸⁸ Godina Jimmaatti caatiin ni baay'ata; warri caatii qama'an ammoo kallattii adda addaan fknf, walqunnamtii saalaa akkasumas hojiiwwan mana jiraachisuuf gargaaran sirnaan hojjechuu irratti dhiibbaa waan qabuuf, maatii irratti dhiibbaa qabaachuurra darbee gara DGtti akka deeman taasisaa jira.⁸⁹ Araadni gama caatiin DGf sababa ta'aa jiru gara godina Jimmaatti ni heddummata. Araadni dhugaatii alkoolii godinoota shawa keessatti bal'inaan kan jiru yoo ta'u; sababni dhugaatii alkoolii kun haala adda addaan maatii irratti dhiibbaa geessisuu irra darbee gara diinggaatti akka deeman haalli itti taasisu bal'inaan akka jiru daataan af-gaaffi ni agarsiisa.⁹⁰

Dhugaatiin kun mataa isaatiin of danda'ee sababa DG ta'uu baatus; gaafa dhuganii galan gama tokkon haadha manaa reebuu fi sababa dhugaatii alkooliin qabeenyi/qarshiin waan dhumuuf, maatii bulchuun gaafa dadhabamu gara wal diiguutti deemuutu jira.⁹¹ Godinoota akka Shawaa

⁸⁸ Af-gaaffii Siisay Iddeessaa I/G/Mana Hojii A/Alangaa Godina Jimmaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame.

⁸⁹ Af-gaaffii Siisay Iddeessaa I/G/Mana Hojii A/Alangaa Godina Jimmaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame. I/A inispekerteraa Alamuu Kabbadaa, abbaa adeemsaa garee qorannaak yakkaa waajjira poolisii Aanaa 1ffaa Aanaa Jimmaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame.

⁹⁰ Af-gaaffii Dabalaa Higguu, abbaa adeemsaa dhimmoota yakkaa fi hariiroo hawaasaa mana hojii abbaa alangaa Aanaa Jimmaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame. Tolamaariyaam Dhibbisaa, prizidaantii mana murtii Aanaa Jimmaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame. Kaasahun H/Maariyaamii fi Iyyerusaalem Abaataa, abbootii seeraa dhaddacha mattii mana murtii ol'aanaa Jimmaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame. Fira'a'ol Gonfaa, abbaa seeraa mana murtii aanaa Goommaa waliin gaafa 12/8/2013 gaggeeffame.

⁹¹ Af-gaaffii Daani'eel Boodanaa (Perezidantii MMA/Wucaalee) fi obboo Tokkummaa Dhugumaa (KTAS MMA/Wucaalee), mag/Wucaalee, gaafa 19/08/13 taasifame, obboo Waaqoo Tasammaa, Abukaatoo Seeraa, Fiichee,

Kaabaa, Shawaa Bahaa, Shawaa Kibba Lixaa fa'a keessatti akka sababa guddaa DGti kan ilaalamu dhugaatii alkooliiti.⁹² Fakkeenyaaaf, akka aanaa Booraatti, amalli badaa fi dhugaatiin wantoota DG heddummeessaa jiran keessaa isaan hangafa akka ta'e af-gaaffiin dhimma kana irratti taasifame ni agarsiisa.⁹³ Araadni kun godinoota akka Booranaa fi Gujii lixaa birattiis, sababa ijoo DG ta'aa kan jirudha.⁹⁴ Namootni gaa'ila erga hundeessanii boodas, araada jimaal fi dhugaatii alkoolitiin qabamanii mana isaaniif kunuunsa barbaachisu gochuu yeroo dhaaban haalli diiggaan gaa'ilaa itti gaafatamu ni jira. kana jechuun, walfuutota keessaa kan kunuunsa barbaachisu sababa araada waahila gaa'ilaa isaatiin dhabe diiggaakka gaafatu ta'a jechuu dha. Namoonti araadaan qabaman qabeenya qofaan osoo hin taane, wal qunnamtii saalaa irrattis rakkoon akka uumamu taasisuun gaaffiin DG akka babal'atu taasisaa jira.⁹⁵

3.1.2. Rakkoo Diinagdee (Hiyyummaa)

Rakkoon diinagdee, DGtiif sababa yommuu ta'u ni mul'ata. Maatiin baay'achaa yoo dhufu, kan ittiin jiraachisan ammoo gahaa yoo hin taane, ba'aa maatii walirratti gatuun ni dhufa. Kun yeroo baay'ee haadha manaa irratti dhiibbaa ol'aanaa uuma. Haati manaa fi abbaan manaas, gara gaa'ila diiguutti deemu.⁹⁶“Nama na jiraachisuun hin dandeenye waliin jiraadhee maalan godha!” jechuun haati manaa DG yeroo gaafattu ni jira.⁹⁷ Rakkoon diinagdee kun gama biraan jirenya mo'achuuf jecha, maatiin iddo adda addaatti fagaatee hojjetee of jiraachisuuf jecha adda bahee yeroo dheeraa turuun boodarra, walirraa amantaa dhabuun ykn nama biraan waliin jiraachuu irraa kan ka'e fuudhaa heeruma duraan ture diiguun ni jira. Fakkeenyaaaf, jiruu mo'achuuf jecha, haadha manaa gara biyya Arabaatti erguun godinoota akka Arsii lameen, Jimma fa'a keessatti ni

gaafa 19/08/13 taasifame, obboo Tasfaayee Taayyee, A/Ad/G/H/Hawaasaa MMA Jaarsoo, gaafa 20/08/13 taasifame.

⁹² Af-gaaffii Obboo Daani'eel Boodanaa (Perezidantii MMA/Wucaalee) fi obboo Tokkummaa Dhugumaa (KTAS MMA/Wucaalee), mag/Wucaalee, gaafa 19/08/13 taasifame, Af-gaaffii Abdiisaa Qalbeessaa, gaggeessaa garee KATAS mana murtii ol'aanaa godina Shawaa Kibba Lixaa waliin gaafa 3/9/2013 gaggeeffame. Af-gaaffii Araddoo Dhugummaa, abbaa seeraa dhaddacha maatiin mana murtii aanaa Booraa waliin gaafa 19/8/2013 gaggeeffame.

⁹³ Af-gaaffii Araddoo Dhugummaa, abbaa seeraa dhaddacha maatiin mana murtii aanaa Booraa waliin gaafa 19/8/2013 gaggeeffame.

⁹⁴ Af-gaaffii Ayyalawu Tafarraa, abbaaseeraa mana murtii aanaa Abbaayyaa, 5/9/2013, Obboo Abdii Didaa Ogeessaa sosochii Dargagootaa wajjira.dhi.dub da fi Dar,Aanaa Moyaalee 20/8/2013

⁹⁵ Af-gaaffii Isiyaaq Alii, abukaattoo seeraa godina Booranaa, yaabaloo, 28-8-2013; Aadde Bazzaash Burqaa, abbaaseeraa mana muretti aanaa yaabaloo, 28-8-2013. Siisay Iddeessaa I/G/Mana Hojii A/Alangaa Godina Jimmaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame.

⁹⁶ Af gaaffii obboo Addis Tasfaayee, Perezidantii MM Aanaa Heexosaa, gaafa 12/08/13 taasifame, AF gaaffii obboo Naasir Abdishuu, Gaggeessaa Dhimma Siiviili, MM Aanaa Heexosaa, gaafa 12/08/12 taasifame

⁹⁷ Af-gaaffii Kaasahun H/Maariyaam, abbaa seeraa dhaddacha mattii mana murtii ol'aanaa Jimmaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame. Samiiraa Mul'isaa focal person (abbaa alanga dhimma dubartii irratti bakka buute) kan mana hojii abbaa alangaa aanaa Gommaa waliin gaafa 12/8/2013 gaggeeffame.

bal'inaan mul'ata. Erga haadha manaa biyya birootti erganii booda immoo dubartii biraa fuudhanii waliin jiraachuun gaafa biyyatti deebitu yeroo isheen DG gaafattu jira.⁹⁸

Gama biraatiin, qarshii haati manaa achii hojjettee ergitu faayidaa dhuunfaaf oolfachuun haati manaa yeroo biyya alaatii deebitu gara DGtti akka deeman ta'aa jira. Diiggaa gaafachuurra darbeeyyuu, yeroon itti of ajjeesan fa'atu jira. Kana malees, rakkoon diinagdee jiruu mo'achuuf jecha, hojii adda addaa ofitti baay'isuun of dagachuun fedhii foonii irrattilee waldhabuun gara diiggaatti haalli deemamu ni mul'ata.⁹⁹ Gara Harargeetti haadha manaatti hojiin waan itti heddummatuun baayi'naan hojii irraa kan ka'e fedhii foonii dhabuu irraa ka'uun abbaan manaa gara dubartii biraa fuudhoo yookiin sagaagaluutti deemuun boodarra ammo sababa kanaan DG gaafachuuun ni mul'ata.¹⁰⁰ Dinagdeen osoo of hin danda'iin, gara fuudhaatti galuun gaafa maatiin horamu jiraachisuu dadhabuun gatanii baduun diiggaan gaa'ilaa akka raawwatu gochuun ni jira. Kun gara godina Arsii Lixaatti ni mul'ata.¹⁰¹ Kana malees, ijoolleen maatii isaanii jala ta'anii osoo of hin danda'iin, gaa'ilaa hundeessu; qabeenya maatiin ijoollee isaaniitiif kennan muraasa waan ta'eef, wal-fuutotni maatii isaanii jiraachisuu yoo dadhaban gara DGtti adeemaa jiru.¹⁰² Yeroo si'anaa ijoolleen baadiyyaatti qabeenya osoo hin horatiin maatii irratti hirkatanii gaa'ilaa hundeessu; maatiin akka isaan barbaadanitti qabeenya kennuu yeroo didanii fi of jiraachisuu yoo dadhaban gara DGtti deemuutu jira.¹⁰³

3.1.3. Fuudha Irratti FuudhaRaawwachuu

Bakkoota daataan qorannoo kanaa irraa funaanametti fudhaa irratti fuudha raawwachuu ni jira. Kunis, aadaa fi amantii uummatni hordofuun walqabata. Aadaa fi amantii sababeeffachuun dhiirti tokko gaa'ila sadii kan qabu baay'ee dha.¹⁰⁴ Dhiirootnis ta'ee, hawaasni rakkoo fuudha

⁹⁸ Af-gaaffii Dabalaa Higguu, abbaa adeemsaa dhimmoota yakkaa fi hariroo hawaasaa mana hojii abbaa alangaa Aanaa Jimmaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame. Addee Makkoo Ahimd Vs Abdallaa H/Kadir, MMA Heexosaa, lakk. gal mee 30968, gaafa 21/03/13 ilaalam

⁹⁹ Af-gaaffii Aster Irreensoo, ogeettii raawwattuu koornayaa waajjira dhimma durbartootaa fi daa'immanii aanaa Haramayyaa waliin gaggeeffame.

¹⁰⁰ Af-gaaffii Muummee Usmaan, Abdii Kurfaa, Sheref Abdulla fi Muhammed Alii waliin marii garee jaarsolee godina Harargee Bahaa aanaa Haramaya gaafa --- gaggeeffame?

¹⁰¹ Af-gaaffii Wuddee Kebede ogessa idilessaa korniyaa wajjira dhi.dub.da fi dar wajjira dhi dub.da fi da Godina Arsi lixa 17/8/2013 , abba Gar dame oromiya department women 11/8/2013

¹⁰² Af-gaaffii Ismaa'eel Tasii, raawwataa dhimma daa'immanii mana murtii aanaa shaashmaannee, 17-8-2013

¹⁰³ Af-gaaffii Ya'iqob Miidhagsaa, abbaa seeraa mana murtii aanaa Nagallee Arsii waliin gaafa 16-8-2013 gaggeeffame.

¹⁰⁴ Af-gaaffii Saajiin Shallamaa Tulluu, adeemsaa kenniinsa murtii haqaa waajjira poolisii aanaa nagallee arsii, waajjira poolsii aanaa, Obboo Bazabii kebedee dursaa garee sossochii durbartootaa wajjira dhimmi dub.da. fi

irratti fuudhi qabu hubannoo osoo qabaatiin aadaa fi amantaa jala dhokachuun fuudha irratti fuudha rawwachuu fi gaa'ila duraan qaban diiguun maatii bittinessanii kan biraa fuudhanii akka seera qabeessaatti dhiyessuutu jira.¹⁰⁵ Namnihanga dubartoota shanii fuudhee qabuufi dubartoota kunneen irraa hanga ijoollee 37 qabuillee ni jira.¹⁰⁶ Akka aadaa Oromoo Booranaatti qabeenya yoo qabaattee, haadha manaa dabalataa fuudhuu dandessa, akka amantaa musilimaatti shariyaatu nuuf eeyyama jedhanii fuudha irratti fuudha ni raawwatu.¹⁰⁷ Gama biraan dhiyeenya ammo, abbootiin gadaa gumii gaayyoo Booranaa namni tokkoo dubartii hanga barbaadee fuudhuu akka danda'uu bara 2013 keessa labseera. Kuni immoo, fuudha irratti fuudha raawwachuu seera qabeessa kan taasisuu fakkaata.

Gama biraan, kan daddabalataan fuudhan kana ammoo karaa amantiin akka shariyaatti walqixa tajaajiluu dhabuu irraa kan ka'e, gara DGtti wal geessuun ni jira.¹⁰⁸ Akka godina Arsii Lixaatti; mammaksa fuudha irratti fuudha jajjabeessu tokkotu jira. 'Namni dubartii tokko qabuu nama ija tokkoo qabuu'; ykn ati ceekuu qabda malee cinnachaa hin qabdu (maatii xiqqoo qabdaa akka jechuuti).¹⁰⁹ Dhiirri hanga du'utti, misirroodha yaadni jedhus; fuudha irratti fuudhi akka heddummatuu fi gaafa maatiin baay'atu immoo walgaluun gara diiggaatti akka seenan taasisuutti jira. Akka Godina Arsii Lixaatti qabeenya yoo qabaataan dubartii 2-3 fuudhuun qaba jedhanii yaaduuti jira.¹¹⁰

Fuudha irratti fuudhi ni jira jechuun garuu hundi isaa gara DGtti geessa jechuu akka hin taane hubatamuu qaba. Qabatama jiruunis maatiin fuudha irratti fuudhi raawatamee garuu yeroo dheeraaf waliin jiraachaa jiran hedduudha. Kana irraa fuudha irratti fuudhi DGf iddoon itti

darg.Aanaa Abbayyaa 5/9/2013,Obboo Galanoo Dhugoo qorataa hambalee wajjira Aadaa fi Turizimii gujii lixaa 2013,Addee Dinbilal dursaa garee sosochii dubartootaa wajjira dhi.dub.da fi dar godina Booranaa 29/8/2013,saaj.olaanaa Mitikkee Kabbadee dhimmaa dub fi daiman wajjira poolisii Godina Arsii lixaa 16/8/2013,Obboo HajjiTulluu Ogessa seeraa wajjira dhi.dub.da fi dar.Aanaa shashamannee 16/8/2013. Please use consistent citation rules anf fonts!

¹⁰⁵ Af-gaaffii Siisay Asnaaqaa dursaa garee sosochii dargaggoottaa biiroo dhimmi dubartootaa daa'imman fi dargaggoota oromiyaa 11/8/203

¹⁰⁶ Af-gaaffii Maseret Areerii ittigafatamtuu wajjira dhimmi dub .daa fi dar.Aanaa Abbayya 5/9/2013.

¹⁰⁷ Af-gaaffii Tiyyaa Miyoo Ittigafatamtuu waajjiraa dhimma daa'immanii, dubartootaa fi dargaggoota godina Booranaa, Akililuu Tamiruu ogessa seeraa waajjiraa, Kadir mohammed dursa garee dargaggoottaa waajjirichaa, Itenesh mitike jaarmiyaalee dubartoota fi dargaggoottaa waajjiraaa, Dinbilalsosochii dubartootaa waajjirichaa waliin gaggeeffame.

¹⁰⁸ Af-gaaffii Galma Dheengee abba Adeemsa hambalee wajjira aanaa Moyaalee waliin gaafa 30/8/2013 gaggeeffame.

¹⁰⁹ Af-gaaffii Roobee Gammadoo Abba adeemsa sosochii dubartootaa fi dargaggotta wajjira dhimmi dub,da fi dar.godina Arsiliax 16/8/2013

¹¹⁰ Af-gaaffii saaj.olaanaa Mitikkee Kabbadee dhimmaa dub fi daiman wajjira poolisii Godina Arsii lixia 16/8/2013

sababa ta'u akkuma jiru iddoon itti sababa DG hin taanes kan jiru ta'uu isaati. Fakkeenyaaaf, iddo fuudha irrati fuudhi fedhii walfuutotaan ta'ee diinagdeen rakkoo isaanitti hin taanee fi tajaajila walqixa kenuun danda'amutti diiggaaf sababa ta'uu dhabuu mala. Kun keessattu naannoo baadiyaatti dha. Faallaa kanaaa ammo, fuudha irrati fuudhi hedduminaan diiggaaf sababa yeroon ta'u ni mul'ata. Fakkeenyaaaf, af-gaaffii walfalmitoota waliin taasifame tokko gaaffi diigga gaa'ila keessaniif ka'umsi maali kan jedhuuf "*Bu'urri rakkoo keennaa dubartii biraan fuudhuuf fedhii qabaachuu isaati. Gaa'ela gaa'elarratti ijaarrateeti. Kanaan alallee, qabeenna waliin horanne hunda isaatuu maqaa maatiisaatti waan naannesseef, waldhabdeen keenna cime.*" jechuun deebiste.¹¹¹

Rakkoon gama kanaan jiru, fuudha irratti fuudhi raawwateera jedhanii gara seeraatti fidanii diigsisuun ragaan barbaachisaa fi ulaagaan gaa'illi akkataa seeraa ittiin raawwatamu hin jiru waan ta'eef, adabsiisuuf illee rakkisaadha.¹¹² Fakkeenyaaaf, walfalmitoota DG waliin af-gaaffiin rakkoon gaa'illi keessan akka gufatu taasisaa jiru maali jedhuuf gaaffii jedhuuf deebiin, "*Rakkoon guddaan nu mudate, gaa'ila biraan inni uummachuu dha.*" Kan jedhu ture. Yeroo ani ijoollee qabadhee gara biyyaa galetti inni dubartii/niitii biraan fuudhe. Sanumaan wal dhabnee. Innis isiillee fudhatee biyyattiin galate; ammayuu walumaan jiraatan."

¹¹³

Rakkoon fuudha irratti fuudhaan walqabatee DGf sababa ta'aa jiru kan biraan, dabaree naaf galuu dide kan jedhuudha. Akkuma aadaattuu uummata Oromoo keessatti haadha mana tokkoo ol qabaachuun kan beekamu ta'us, godinoota hordoftootni amantaamusilimaa itti hedduumatutti karaa amantaan dubartii tokkoo ol fuudhuun waan eeyyamamuuf, haalli itti fuudha irratti fuudhi raawwatan ni jira. Inni kun, mataa isaatiin gara diiggaatti gaa'ilaatti geessuun hafee boodarra abbaan manaa dubartii ishee duraa dagachuun haa ta'u ykn tuffiin haala shari'aan irraa eeguun bulchuudhabuun gara DGtti akka deemtu ta'aa jira. Fakkeenyaaaf, gara godina Jimmaa kanatti, akka sababa guddaa DGtti kan ka'u dabaree naaf galuu dide kan jedhuudha.¹¹⁴ Kanneen haadha

¹¹¹ Af-gaaffii Imaan Alii, walfalmitoota falmiin isaanii mana murtii aanaa Baabbileetti sadarkaa qoodinsa qabeenyaa irra jiru waliin gaafa--- kan gaggeeffame?

¹¹² Af-gaaffii saj ol. Leellisee kabaa waajira poolisii aanaa Walisootti kan dhimma dubartootaa irratti hojjetuu waliin gaafa 2/9/2013 gaggeeffame. Edit all!

¹¹³ Af-gaaffii Qamariyyaa Abdalla (Haadha Manaa) walfalmitoota DG godina: Arsii Aanaa Heexosa waliin gaafa 4/9/2013 gaggeeffame.

¹¹⁴ Af-gaaffii Tolamaariyaam Dhibbisaa, perezidaantii mana murtii Aanaa Jimmaa; Girmaa Abbabaa, A/S dhaddacha maatti mana murtii Aanaa Jimmaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame. Af-gaaffii Kaasahun H/Maariyaamii fi

manaa tokkoo ol qaban ija tokkoon ilaaluun dhabuun, akkasumas kanneen gara duraa dulloomaa yeroo dhufan isaan dhiisee abbaan manaa gara ishee xiqqotti waan galuuf, kun immoo ishee duraatiin diiggaan akka gaafatamu taasisaa jira.¹¹⁵

3.1.4. Bulchiinsa Qabeenyaarratti Waldhabuu

Heera mootummaa federaalaas ta'ee, seerri maatii Mootummaa Naannoo Oromiyaa, dubartootni yeroo raawwannaan fuudhaa heerumaa, yeroo fuudhaafi heerumni ragga'ee jiruttiifi yeroo hiikkaattis mirga wal qixa ta'e akka qaban tumu.¹¹⁶ Seerri maatii mootummaa naannoo Oromiyaa waa'ee mirga walqixxummaa isaanii akkas jedha. “*Abbaan warraa fi haati warraa, raawwii fiuudhaa heerumaa, bara fiuudhaa-herumichaatiifi yeroo walhiikaniis mirga walqixa ta'e ni qabaatu.*” Jedha.¹¹⁷ Haa ta'u malee, waliigaltee walii isaani gidduutti taasisaniin abbaan tokko bulchiinsa qabeenya waliinii isaanii akka raawwatu waliigaluu ni danda'u.¹¹⁸ Haala qabatama jiruun garuu, bulchiinsa qabeenya irratti waldhabuun haalli diiggaan gaa'ilaa itti gaafatamullee kan jiru ta'uu daataan af-gaaffiin argame ni agarsiisa.

Fakkeenyaaaf, qabeenya waliin waldhoksuun tokko akka dhuunfaatti fayyadamuun diiggaaf sababa ta'aa jira. Keessattuu, dubartootni gara biyya Arabaa deemanii qarshii erganii gaafa achii galan dhoksuun ykn wal amanuu dhabuun diiggaaf sababa ta'aa jirachuu af-gaaffii irraa hubachuun danda'ameera.¹¹⁹ Inni kun, gara godinoota Jimmaa fi Arsiitti bal'inaan mul'ata. Akka godina Arsiitti, namootni gaa'ila erga hundeffatanii booda kaka'umsa abbaa manaatin jiruu keenya jijirra jechuun dubartii gara biyya Arabaatti ergu. Haati warraa gara biyya Arabaa deemuun galii argatan abbaa warraatti ergu. Abbaan manaa garuu baay'inaan haadha manaa biraafuudhe eega. Achii gaafa galtu haati manaa wanta jiru dursa hubachuun gara DG gaafachuutti seenti.¹²⁰ Gama biraatiin, gara godina Shawaaa Kaabaattii ammoo, haadha warraa fi

Iyyerusaalem Abaataa, abbootii seeraa dhaddacha mattii mana murtii ol'aanaa Jimmaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame. Fira'a'ol Gonfaa, abbaa seeraa mana murtii aanaa Goommaa waliin gaafa 12/8/2013 gaggeeffame. Af-gaaffii Samiiraa Mul'isaa, mana hojii abbaa alangaa aanaa Goommaatti kan dhimma dubartootaa irratti hojjettu waliin gaafa 12/8/2013 gaggeeffame.

¹¹⁵ Af-gaaffii Shimallis Gammachuu fi Balaachoo abbootii alangaa mana hojii abbaa alangaa aanaa Booraa waliin gaafa 19/8/2013 gaggeeffame.

¹¹⁶ Heera mootummaa naannoo oromiyaa kwt 34 ilaaluun ni danda'ama.

¹¹⁷ Seera maatii mootummaa naannoo oromiyaa kwt 65(1).

¹¹⁸ Seera maatii mootummaa naannoo Oromiyaa kwt 58.

¹¹⁹ Af-gaaffii Faaxuma Ahmad walfamitoota DG godina Arsii Aanaa Asallaa waliin gaafa 6/9/2013 gaggeeffame.

¹²⁰ Af-gaaffii Addis Tasfaayee, Perezidantii MM Aanaa Heexosaa, gaafa 12/08/13 taasifame. Naasir Abdishuu, Gaggeessaa Dhimma Siivilii, MM Aanaa Heexosaa, gaafa 12/08/13 taasifame.

abbaa warraa keessaa tokko osoo hin beekiin liqeefachuu DGf sababa ta'a.¹²¹ Kun yeroo baay'ee gaafa liqiin deebiyuu hafee qabeenyi waliin akka irraa kaffalamu gaafamu gara hubannaa haadha warraatti dhufee diiggaan gaafatama. Gama kanaan, seerri maatii furmaata kennuuf yaaleera. Osoo walfuutota keessaa tokko hin beekiin kan liqeeffatame yoo ta'e tokko erga beekee baatii ja'a keessatti morminaan waliigaltichi kufaa ta'uu akka danda'u tumameera. Ta'us rakkoon akkasii dafee hin mul'atu waan ta'eef seeratti dhimma bahuun rakkoo haalli itti ta'utu jira. Kunimmoo, DGtti akka deeman taasia.¹²² Qabeenya waliinii abbaan warraa dhoksuun kan dhuunfaa godhatanii itti fayyadamuun sababoota diiggaan gaa'ilaa akka raawwatu taasisaa jiran keessaa isa tokko. Fakkeenyaaf, osoo waliin jiranii abbaan warraa qabeenya maqaa isaan godhatee yeroo irratti bartu haati warraa diiggaan gaafachuun ni mul'ata.

3.1.5. Giddu-Lixxummaa Maatii ykn Namoota Biroo

Sababoota diigaa gaa'ilaa ta'aa jiran keesaa tokko giddu-lixxummaan maatiiti. Af-gaaffiwan adda addaa irraa hubachuun akka danda'ametti,¹²³ giddu lixxummaan namoota biraas ta'ee, kan maatii walfuutotaa sababa DG isa guddaa dha.¹²⁴ Giddu-lixxummaan maatii dhimma gaa'ila ijoolle Isaanii irratti taasisan gaa'illi Isaanii akka diigamu taasisaa jira.¹²⁵ Fakkeenyaaf, akka godina Arsii Lixaatti giddu-lixxummaan maatii warra intalaa/haadha manaa hanga haadha manaa ajajuufi bulchuu yaalluutti gaha.¹²⁶ Kun immoo sababa gabbaraa irraa ka'uunidha. Abbaan warraa maatii intalaa osoo hin gabbariin yoo hafe ykn gabbarri kenname gahaa miti jedhanii yoo amanan gidduu seenanii gaa'illi akka diigamu taasisu. Kana malees maatiin walfuutotaa qabeenyaan kan wal hin gitne yoo ta'e giduu seenanii gaa'illi sun akka diigamu taasisun ni mul'ata.¹²⁷ Gara Booranaatti ammoo, erga wal fuudhanii booda mucaan qaama midhamaa yoo

¹²¹ Af-gaaffii Tasfaayee Addaamuu, ogeettii koorniyaa waajira dhimma dubartootaa fi daa'immanii aanaa waacaalee waliin gaafa 18/8/13 gaggeeffame.

¹²² Af-gaaffii Tasfaayee Addaamuu, ogeettii koorniyaa waajira dhimma dubartootaa fi daa'immanii aanaa waacaalee waliin gaafa 18/8/13 gaggeeffame.

¹²³ Fakkeenyaaf af-gaaffii Huseen Amaan walfalmitoota godina Arsii Aanaa Asella waliin gaafa 12/08/2013 gaggeeffame irraa *warri haadha warraa gidduu seenuun akka wal hiikan akka sababa ta'an kaaseera*.

¹²⁴ Af-gaaffii shee Abdulkariim Muktaar, Qaadii Mana Murtii Aanaa Ada'aa waliin gaafa 18/8/2013 gaggeeffame. Shamsaddiin Mahaad Haaru, Qaadii nama murtii aanaa Jimmaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame.

¹²⁵ *Obbo Bakar Saddeeboo, abbaaseeraa mana murtii aanaa shaashmaannee, 17-8-2013*

¹²⁶ *Obbo Daggafaa Amantee abba seeraa godina gujii lixaa 4/9/2013, obbo sulxaan Ukkumee ogessaa hoijetaa hawaasaa wajjiira dhi.dubar.da fi dar.Aanaa shashamannee 17/8/2013*

¹²⁷ Af-gaaffii Bakar Saddeeboo Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Shaashmannee waliin gaafa 17/8/2013 gaggeeffame. Daggafaa Amantee abbaa seeraa godina Gujii Lixaa waliin gaafa 4/9/2013 gaggeeffame, Sulxaan

dhalatee kun abaarsa jechuun maatiin abbaa warraa diiggaan gaa'ila akka raawwatuu dhiibba uumuun ni jira.¹²⁸

Walfalmitoota falmii DG taasisaa jiran waliin af-gaaffiin taasifames, giddu lixxummaan maatii wantoota DGf sababa ta'an akka ta'e agarsiisa.¹²⁹ Fakkeenyaaaf, aadde Samiiraan gaa'ila isaanii diiguuf wanta sababa ta'e akka ibsanitti; "*Rakkoon gaa'ila keennaa inni guddaan jiddugalummaa hadha abbaa manaati.*" Gama biraan, gaafa itti heerumtullee akka itti heerumtuuf kan taasise ishumaa DG kanaaf, sababa taate akka turte ibsiti.¹³⁰ Kana jechuun gama biraan, osoo wal hin beekiin fedhii qaama biraan gaafa gaa'ila hundeessan boodarra rakkoon gaa'ilicha diigullee giddu-lixxummaa qaama biraan itti dhufuuf carraan jiru bal'aa ta'uu isaati. Akka Harargeetti, giddu lixummaan maatii DGf yoo ta'u ni mul'ata. Keessattuu, baadiyyaatti walfuudhaniis maatii abbaa warraa waliin waan jiraataniif haati manaa abbaa manaa qofa osoo hin taane, maatii abbaa warraa waliinillee walii galuun murteessaa dha. Yoo ta'uu baate, giddu-lixxummaa maatin gara DGtti haalli itti deemamu bal'aa dha.¹³¹ Ijoollonis keessattuu, yeroo abbaan haadha manaa lamaaf isaa ol qabaatutti haadha manaa duraa qabeenya gam-tokkee gara haadha isaanii kabachiifachuuf jecha haati isaanii gaa'ila abbaa waliin qabdu akka diigdu kakaasun gaa'illi akka diigamu taasisuun ni jira.¹³²

3.1.6. Gaa'ilaaf Amanamuu Dhabuu

Seerri maatiis¹³³ ta'ee, seerri uumamaa walfuutotni waliif amanamoo akka ta'an barbaada. Fakekenyaaf, Seera Maatii Oromiyaa kwt 72 irratti "*Abbaan warraa haadha warraa isaatiif, haati warraa abbaa warraa ishiitiif amanamaa ta'uuf dirqama qabu jedha.*" Ragaan qorannoo kanaa akka agarsiisutti, waliif amanamuu dhabuun DGf sababa ta'aa akka jiruudha. Waliif amanamuu dhabuun sagaagalummaan walqabata. Sagaagalummaan ammoo yakka akka ta'e

Ukumee ogeessa hojjetaa hawaasaa waajjira dhimma dubartoota, daa'immaanii fi dargaggoottaa aanaa Shaashamannee waliin gaafa 17/8/2013 gaggeeffame.

¹²⁸ Addee Tiyyaa Miyoo ittigafatantu wajjira dhiDDD godina Booranaa 29/8/2013, Obboo Habtee waggarii abba adeemsa mirgaa fi nageenya daa'immanii wajjira dhimmi dub.da. fi dar Aanaa Yaa'aballoo 29/8/2013,

¹²⁹ Af-gaaffii Semiiraa Ahmad, walfalmitoota dhimma DG mana murtii aanaa baabbilee waliin gaafa 13/9/13 gaggeeffame.

¹³⁰ Af-gaaffii Semiiraa Ahmad, walfalmitoota dhimma DG mana murtii aanaa baabbilee waliin gaafa 13/9/13 gaggeeffame.

¹³¹ Af gaaffii shek. Abdubaarii Abdullahii, Qaadii Mana Murtii Aanaa Haromaya, gaafa 28/08/13 taasifame, af gaaffii obboo Eebbaa Bayyana, ABukaatoo, Haramaya, gaafa 29/08/13 taasifame.

¹³² Obbo Ya'iqob Midhagsaa, abbaa seeraa mana murtii aanaa nagallee arsii, 16-8-2013

¹³³ Seera Maatii MRDFI lakk. 213/2000 Article 56.

tumaan seera yakkaa ni agarsiisa.¹³⁴ Fakkeenyaf, af-gaafii abbaa dhimma mana murtiitti falmii DG gaggeessa jirtu tokko waliin taasifame irratti, ‘isheen da’umsaaf gara maatii isheetti gallaan dubartii biraa irraa mucaa godhatee qallaba akka muruuf itti murtoofnaan gaa’ila isa kanas diiggaan gaafatamee jira.¹³⁵ Kan osoo dubartii biroo waliin sagaagaluun qabe jechuun diiggaan gaafatus ni jirti.¹³⁶ Kun ammoo gama seera yakkaatinis kan adabsiisu waan ta’eef, walfuutota keessaa abbaan miidhame jedhu iyyata dhiyeeffachuu yakkaan adabsiisuun kan danda’amu ta’uu isaati. Gochoota yakka akkasiis adabsiisanii kan beekan ta’uu fi kanuma irraa ka’uun diiggaan gaa’elaara raawwatee akka beeku abootiin alangaa af-gaaffiin waliin taasifame ni ibsu.¹³⁷

Maatiin adda adda jiraachuun wantoota saaxilamummaa DG hammeessan keessaa isa tokko. Kun hojjetoota mootummaa birratti baay’ata.¹³⁸ Maatiin walirraa fagaatee yeroo dheeraa turu walshakkuun ni dhufa. Kun immoo, shakkiirra darbee gara diiggaatti geessa.¹³⁹ Baay’inaan walshakkuun, gaa’ilaaf amanamaa ta’uu dhabuun akkasumas maatiif deegarsa gahaa gochuu dhabuun sababoota DG hedдумmeessaa jiran keessaayi.¹⁴⁰ Qabatama jiruu fi haaluma uumama namaatiinis, yeroo walirraa fagaatanitti amalli waliif amanamuu dhabuu kun waan jiruuf, walfuutota sababa hojiin iddo adda addaa jiran irratti diiggaan gaa’ilaan kan baay’atu akka ta’eodeeffannoon argame ni argarsiisa.¹⁴¹ Fakkeenyaf, af-gaaffii walfalmitoota dhimma DG tokko irraa gar-gar jiraachuun gaa’ila biraa hundeessuu fide isa duraa diiggaaf akka saaxile

¹³⁴ Seera yakkaa bara 1996 bahe kwt 652 ilaaluun ni danda’ama.

¹³⁵ Af-gaaffii maa’itaam Tamasgeen abbaa dhimmaa mana murtii falmii qabdu waliin gaafa 13/08/13 gaggeeffame.

¹³⁶ Af-gaaffii Birtukaan Taaddasee waliin gaggeeffame irratii isheen gabaa deemnaan, dubartii biroo mana isaaniitti geeffachuu osoo walquunnamtii godhanii poolisiin akka qabaman akka taasifte fi kunis gaaffii diiggaan gaa’ilaan isaanii ka’umsa akka ta’e himti.

¹³⁷ Af-gaaffii Baashaayee Addisee, ittigaafatamaa mana hojii abbaa alangaa aanaa Ada’aa waliin gaafa 18/8/2013 gaggeeffame.

¹³⁸ Af-gaaffii Zarihun Dhugumaa itti gaafatamaa mana hojii abbaa alangaa godina Shawaa Bahaa waliin gaafa 9/9/2013 gaggeeffame.

¹³⁹ Af-gaaffii Abdiisaa Qalbeessaa, gaggeessa garee KATAS mana murtii ol’aanaa godina Shawaa Kibba Lixaa waliin gaafa 3/9/2013 gaggeeffame. *Isiyaaq Alii, abukaattoo seeraa godina Booranaa, yaaballoo, 28-8-2013, Addee Jilee shardaa wajjira dhimmi dubartoota daa. Fi dargaggoota godina gujii lixaa waliin gaafa 4/9/2013 gaggeeffame.*

¹⁴⁰ Af-gaaffii Abdiisaa Qalbeessaa, gaggeessa garee KATAS mana murtii ol’aanaa godina Shawaa Kibba Lixaa waliin gaafa 3/9/2013 gaggeeffame.

¹⁴¹ Af-gaaffii Zarihun Dhugumaa, itti gaafatamaa mana hojii abbaa alangaa godina Shawaa Bahaa waliin gaafa 9/9/2013 gaggeeffame.

hubanne.¹⁴² Gama biraatiin, abbootiin warraa sababa adda addaatiin gara biyya alaadeemanii waggaa hedduuf yeroo turan akka amantaa musilimaatti nikaa kan bira a godhachuu hiikuun dirqama waan ta'eef, haalli itti diiggaan gaa'ilaa dhiyaatu ni jira.¹⁴³

3.1.7. Sababoota Biroo

Fedhiin walgituu dhabuun abbaa warraa fi haadha warraas, rakkoo DGf sababa ta'aa jiru dha. Fedhii waliif eeguu dadhabuu¹⁴⁴ kan saal-quunnamtii dabalatee rakkoo DG saaxilaa jiru isa biraati.¹⁴⁵

Baay'inaan ta'uu baatus, amantaan wal fakkaachuu dhabuu akkasumas, qomoon/sabummaan adda adda ta'uun illee yeroon itti DGf sababa ta'u ni mullata.¹⁴⁶ Fakkeenyaaaf, gara godina Arsiittifuudha irratti fuudhi sababa DG ta'uun akkuma jirutti ta'ee; iddo tokko tokkotti sanyii akkasii fuudhee ana waliin hin jiraatu jechuun diiggaan gaafachuun ni jira.¹⁴⁷ Sanyii akkasii fuudhee ana waliin hin jiraatu jechuun kan fuudha irratti fuudhaa caalaa sanyii akkasii fuudheen yeroo itti sababa diiggaagaa'ilaa ta'u af-gaaffii walfalmitoota waliin gaggeeffame ni agarsiisa.¹⁴⁸ Gosaan gargar ta'uunis dhimmootuma xixiqqa TV fi raadiyoo mana keessatti ilaalamu irrattilee fedhiin adda adda ta'uun gara DGtii yeroon walgeessan ni jira.¹⁴⁹

¹⁴² Af-gaaffii Ferihaa Samman, walfalmitoota DG mana murtii aanaa Baabbilee kan dhimmi isaanii sadarkaa quoddii qabeenyaarra jiru, waliin gaafa 13/9/13 gaggeeffame. Akka isheen jettutti Abbaa warraa isheetu gara magaalaa Harar deemee haadha manaa bira a fuudhe.

¹⁴³ Af-gaaffii Shamsaddiin Mohamad haaru, qaadii mana murtii aanaa Jimmaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame.

¹⁴⁴ Af-gaaffii Saraawwit Mangistuu, itti gaafatamaa mana hojii abbaa alangaa bulchiinsa magaalaa Walisoo waliin gaafa 3/9/2013 gaggeeffame.

¹⁴⁵ Af-gaaffii Zeeynabaa Hajii, itti gaafatamuut waajira aadaa fi turizimuut aanaa Asallaa waliin gaafa 08/09/13 gaggeeffame.

¹⁴⁶ Af-gaaffii Jamaal Kadir, Ibraahim Dajanee abbootii alangaa mana hojii abbaa alangaa aanaa Negellee Arsii waliin gaafa 16/8/2013 gaggeeffame.

¹⁴⁷ Af-gaaffii Zarihun Dhugumaa, itti gaafatamaa mana hojii abbaa alangaa godina Shawaa Bahaa waliin gaafa 9/9/2013 gaggeeffame.

¹⁴⁸ Af-gaaffii Abarraa Gammachu, walfalmitoota DG godina Arsii Aanaa Heexosa waliin gaafa 09/09/13 ALI gaggeeffame. Akka inni jedhutti rakkoon *isaanii inni guddaan jaartiin isaa as aanaa kana amantii jijjiirachuu isheeti. Pheenxee' taatee ji'oota sadi dabartee jirti.*

¹⁴⁹ Maartaa Dhugoo Vs. Abraahaam Waaqoo, Mana Murtii Aanaa Bulee Horaa, galmeek lakkofsa 05448. Iyyata mana murtiitti himattuu dhiyeefatte irraa ilaaluun ni danda'ama.

Qabeenya qooddachuuuf jedhanii gara fuudhaafi heerumaatti seenuuunis, yeroo ammaa dhimmoota diiggaan gaa'ilaa akka baay'atu taasisaa jiran keessaa isa tokko.¹⁵⁰ Yeroo dhiyoo asatti ammoo sobanii maatiin osoo wal hin diigiin mana murtiitti wal himatanii diiggaal raawwachuuun qabeenya namaa/ollaa gargar qooddachuuun mul'ataa jira.¹⁵¹ DGf sababa ta'aa kan jiru tokko gaa'illi faayidaa irratti hundaa'aa jiraachuu dha. Kun namoota biyya alaa dhufan fa'a qabeenya qooddachuuuf jedhamee hundaa'ee boodarra waldiiguun ni mul'ata.¹⁵² Akka barbaadan deemanii hojii hojjechuuf jedhamee diiggaan haalli itti gaafatamu ni jira. Keessattuu, walfuutotni magaalaa keessa jiraatan akka barbaadan deemanii daldalachuuf bilisummaan socho'anii hojjettachuuf jedhanii diiggaan haalli itti DG gaafatan ni jira.¹⁵³ Akka fedhan deemanii hojjechuu irratti walfuutota keessaa tokko kan didu yoo ta'e diiggaan ni gaafatama. Gama biraan jirenya to'annoo hin qabne jiraachuufis kanneen DG gaafatanis ni jiru.¹⁵⁴

Haalli hundeffama gaa'ilaa hanqina qabaachuun wantoota DGf sababa ta'aa jiran keessaati. Haalli hundeffama gaa'ilaa kunis, osoo umuriin hin gahiinii fi bilchina sammuu akkasumas, gahumsa gaa'ila hordofee dhimmoota dhufan baachuu osoo hin qabaatiin fuudhuufi heerumuufa'a. Inni kun bal'inaan gara godina Harargeetti mul'ata. Kana jechuun garuu godinoota daataan irraa walitti qabame kan biraa keessatti hin mul'atu jechuu akka hin taane hubatamuu qaba. Ijoollummaan gara gaa'ilaatti seenuuun itti gaafatamummaa itti aansee dhufu baachuu dadhabuun gara DGtti deemuutu jira.¹⁵⁵ Umurii malee fuudhuu fi heerumuun seera yakkaan kan adabsiisu ta'us, baay'inaan adabbiin itti kennamaa hin jiru. Umurii malee fudhuun bal'inaan jira; gochi kun amantiin deeggarama waan jedhamuuf, seeratti dhiyaatee murtii akka argatu gochuun

¹⁵⁰ Af gaaffii obboo Raggaa Mangashaa, Asaffaa Damisee, Girmaa Dannaqaa, marii garee jaarsolee godina shawaa Kaabaa aanaa giraar jaarsoo waliin gaafa taasifame. Af-gaaffii Dhugoomsaa, hojjetaa waajjira aadaa fi turizinii aanaa giraar jaarsoo waliin gaafa 16/08/13 kan gaggeeffame.

¹⁵¹ Af-gaaffii Abdiisa Qalbeessaa, gaggeessaa garee KATAS mana murtii ol'aanaa godina Shawaa Kibba Lixaa waliin gaafa 3/9/2013 gaggeeffame.

¹⁵² Af-gaaffii saajin Zayiba Ahmad poolisii aanaa Gommaa kana dhimma dubartootaa irratti hojjetu waliin gaafa 12/8/2013 gaggeeffame.

¹⁵³ Af-gaaffii Asnaaqech Maammo, ogeetti seeraa waajira dhimma dubartoota, daa'immanii fi dargaggoottaa Oromiyaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame. Sanyii Ayyalaa, abbaa seeraa dhimma hariiroo hawaasaa godina Gujii Lixaa waliin gaafa 4/9/2013 gaggeeffame.

¹⁵⁴ Af-gaaffii Shamsaddiin Mohaammad haaru, qaadii mana murtii aanaa Jimmaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame.

¹⁵⁵ Af-gaaffii Imaan Alii, walfalmitoota falmiin isaanii mana murtii aanaa Baabbileetti sadarkaa qoodinsa qabeenya irra jiru waliin gaafa 15/08/13 ALI gaggeeffame.

rakkisaa dha.¹⁵⁶ Eeruun gara mana hojii abbaa alangaa fi poolisii erga dhufee booda jaarsummaan qabamee achumaan badu waan ta'eef, akka seerri jedhutti adabsiisuunis ta'ee diigsisuun rakkisaadha.¹⁵⁷

Akka godina Arsiitti, sababni DG magaalaa fi baadiyyaatti garaa garummaa qaba. Akka magaalaatti otuu wal hin qoratiin gaa'ilatti ariitiidhaan galuun boodarra sababa uumanii walhiikuutu baay'ata. Yeroo wal dhabanitti tasgabbaa'anii wal dhabdee isaanii hiikuu irra akkuma hundeessuuf ariifatan diiguufis ni ariifatu. Waliigaltee kana mirkaneessuuuf dhufu.¹⁵⁸ Naannoo baadiyyaatti, ol'aantummaan abbaan manaa keessuma qabeenya irratti qabu akka barbaade gurguruun balleessuun sababa ta'a.¹⁵⁹

Gara Shawaa Kaabaatti fakkeenyaaaf, baadiyyaatti gaa'ila hundeessuuf yeroo jedhan qabeenya walii lakkaa'uutu jira. Warri abbaa manaa qabeenya ofii hin qabne qaba jedhee of guddisuudhaan of hima. Booda gaa'ilatti yoo galamu qabeenyi sun hin jiru. Kun gama haadha warraatiin mufii fiduun gara DGti haalli itti deemamu kan jiru ta'uu isaati.¹⁶⁰

Haalli gaa'illi ittiin hundaa'u inni biraan, osoo wal hin qoratiin guyyaa muraasa wal arganii gara gaa'ilaatti seenuuudhaan boodarra amala walii wallaaluun wal diiguni ni jira.¹⁶¹ Fakkeenyaaaf, akka godina Harargee Bahaatti umuriin gaa'ilaaf osoo hin gahiin fi sirriitti osoo wal hin bariin/wal hin qoratiin miiraan wal fuudhanii miiraan wal hiikuutu jira. Walqoratanii walfuudhoo dhabuun rakkoo DGf saaxilan keessaa gahee guddaa qaba.¹⁶² Akka seera shari'aatti, namni tokko fuudha raawwachuuuf wantoota afur kan akka bareedinaa, qabeenya, sanyii fi rabbiitti amanuu

¹⁵⁶ Obbo Maammad Boggaalaa fi Mammad Abdallaa, Abbootii Alangaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Arsii Lixaa, 28-8-2014

¹⁵⁷ Af-gaaffii Baashaayee Addisee, ittigaafatamaa mana hojii abbaa alangaa aanaa Ada'aa waliin gaafa 18/8/2013 gaggeeffame. Shimallis Gammachuu fi Balaachoo abbootii alangaa mana hojii abbaa alangaa aanaa Booraa waliin gaafa 19/8/2013 gaggeeffame. Rufaa'el Gizaaw, abbaa alanagaa mana hojii abbaa alangaa aanaa Walisoo waliin gaafa 3/9/2013 gaggeeffame.

¹⁵⁸ Af gaaffii obboo Taaddasa Tashooma , B/B/Perezidantii MM Aanaa Mag/Asallaa, obboo Damee Yoonaas, Abbaa Seeraa MMA/Mag/Asallaa, gaafa 13/08/13 taasifame

¹⁵⁹ Af gaaffii obboo Taaddasa Tashooma , B/B/Perezidantii MM Aanaa Mag/Asallaa, obboo Damee Yoonaas, Abbaa Seeraa MMA/Mag/Asallaa, gaafa 13/08/13 taasifame

¹⁶⁰ Af-gaaffii Tasfaayee Taayyee, A/Ad/G/H/Hawaasaa MMA Jaarsoo, gaafa 20/08/13 taasifame, obboo Taarikuu Fiilaa, KTAS MMO Go/SH/Kaabaa, 20/08/13 taasifame

¹⁶¹ Af-gaaffii obboo Awwal Saffiyaa, BB Perezidantii MMA Haramayaa, gaafa 28/08/13 taafime, af gaaffii obboo Mangashaa Nagaash, Mana Murtii Aanaa Baabbileetti KTAS, gaafa 27/08/12 , af gaaffii shek Tsadiiq Alii, Qaadii MMA Baabbilee, gaafa 27/08/13 taasifame, af gaaffii obboo Dajanee Margaa, Abukaatoo, Haramayaa, gaafa 28/08/13 taasifame

¹⁶² Af-gaaffii Saraawwit Mangistuu, itti gaafatamaa mana hojii abbaa alangaa bulchiinsa magaalaa Walisoo waliin gaafa 3/9/2013 gaggeeffame.

isaanii dursa ilaallatanii fuudhuufi heerumu qabu.¹⁶³ Yeroo ammaa garuu kana raawwatee osoo hin taane, akkasumaan guyyaa tokkoon wal-arganii waan walfuudhaniif sababa DG ta'aa jira.¹⁶⁴

Haalli itti fayyadama teekinoolojis DGf sababa ta'aa jira. Fakkeenyaaaf, akka godina Arsii Lixaatti itti fayyadamni miidiyaalee hawaasaa madda waldhabdee abbaa manaa fi haadha manaa ta'aa jira. Keessattuu, halkan namaa wajjiin haasofti/haasa'a jechuu madda walshakkii fi wal dhabdee ta'aa jira.¹⁶⁵ Karaa miidiyaa hawaasaa fknf (facebook) wal baruun wal fudhuu ykn biyya adda adda taa'anii wal baruun gaafa qaaman wal argaan lamanuu gaa'ilaa kan qaban ta'uun deebisanii wal diiguu (baayyinan rakkoo kanaf kan saaxilaman dubartoota).¹⁶⁶ Kana malees, teekinoolojii akkaataa barbachisummaa isaatti fayyadamuu dhabuu irraa kan ka'e, namootni fedhii hin barbachisnee keessatti uumuun diiggaa gaa'elaaf sababa ta'aa jirachuu fi internet irratti yeroo isaanii guutuu dabarsuun xiyyeffannoo maatii irraa dhabuunis DGf sababa yeroon ta'u ni mul'ata.¹⁶⁷

Akka waliigalaatti sababootni DGf sababa ta'aa jiru jedhamii armaan olitti ibsaman akka fakeenyaatti jedhamnii godinoota caqasuun ibsaman godina biroo keessatti hin jiru jechuu osoo hin taane godina maqaan caqafame keessatti bal'inaan waan ka'aniif ta'uun haa hubatumu.

Gama biraan, bifa bar-gaaffiinis, sababootni DGtiif gumaachaa jiran maal akka ta'anii fi hangi gumaacha isaanii hagam akka ta'e baruuf daataan abbootii seeraa irraa walitti qabameera. Bar-gaaffichi abbootii seeraa 58 ta'aniin guutame. Daataan kunis, haala armaan gadiin gabateen dhiyaateera.

lak k	Sababoota DG	Ol'an aa	%	G/G	%	Ol'+ G/G	%	G/anaa	%	sadar kaa
a	Araada garaagaraa	18	31	24	41.3	42	72.4	11	18.9	2 ^{ffaa}
b	Gaa'ilaaaf amanamaa ta'uu	20	34.4	27	46.5	47	81	7	12	1 ^{ffaa}

¹⁶³ Af-gaaffii shee Abdulkariim Muktaar, qaadii mana murtii aanaa Ada'aa waliin gaafa 18/8/2013 gaggeeffame.

¹⁶⁴ Af-gaaffii shee Abdulkariim Muktaar, qaadii mana murtii aanaa Ada'aa waliin gaafa 18/8/2013 gaggeeffame.

¹⁶⁵ Obbbo Musaa Huseen, Perizidaantii mana murtii aanaa shaashmaannee, 17-8-2013

¹⁶⁶ Obbo Sisay Asnaqee dursaa garee sosochii dargaggoota biiroo dhimmi dubartootaa,daa'imaniif fi dargaggoota oromiyaa 11/8/2013,obbo Roobee Gammadoo abba adeemsa sosochi dub fi dar,16/8/2013 dhimma dub.da fi dar godina Arsi lixaa not edited!

¹⁶⁷ Addee Wuddee Kebede ogessa idilessa korniyaa wajjira,DHDDD godina Arsi lixaa 17/8/2013,obboo wayessaa Seeroogessa TURizimii Aanaa shashmannee 17/8/2013

	dhabuu								
C	Giddu-lixummaa maatii	15	25.8	25	43.1	40	68.9	12	20.6
D	Amantaan gargar tahuu	4	6.8	6	10.3	10	17.2	35	60.3
E	Mariin rakkoo furachuu dhabuu	27	46.5	10	17.2	37	63.7	8	13.7
F	Maseenuu	3	5.1	8	13.7	11	18.9	37	63.7
G	Barumsa dhabuu	9	15.5	15	25.8	24	41.3	28	48.2
h	Umurii malee gaa'ila hundeessuu	9	15.5	19	32.7	28	48.2	25	43.1

Gabatee armaan olii akka hubachuun danda'amutti abbootii seeraa bar-gaaffii guutan keessaa harki guddaan [ol'aanaa fi giddugaleessaan] DGf sababa ta'uu danda'u jedhamnii kannneen tarreeffaman keessaa 1^{ffaa}-4^{ffaa} kan jiran; Gaa'ilaaf amanamaa ta'uu dhabuu, ***araada gara garaa, giddu lixxummaa maatii fi mariin rakkoo furachuu dadhabuu*** akka ta'anii dha.

Abbootii seeraa bar-gaaffii guutan 58 keessaa; namootni **47 (%81)** kan ta'an **gaa'ilaaf amanamaa ta'uu** dhabuun haala ol'aanaa yookiin giddu galeessa ta'een DGf sababa ta'aa akka jiru ibsaniiru. Itti aansuun, abbootii seera bar-gaaffii guutan 58 keessaa; namootni **42 (%72.4)** kan ta'an ammoo kan DGf haala ol'aanaa yookiin giddu galeessaan sababa ta'aa jiru araada adda addaa akka ta'e ibsu. Sadarkaa sadaffaa irratti abbootiin seeraa **40 (%68.9)** ta'an DGf sababa ta'aa kan jiru ***gidduu-lixxummaa maatii*** akka ta'e ibsanii jiru. Sadarkaa 4ffaa irratti abbootii seeraa bar-gaaffii guutan keessa namootni **37 (%63.7)** haala ol'aanaa fi giddu galeessaan DGf sababa ta'aa kan jiru ***rakkoo gaa'ila keessatti mudatu mariin furachuu dadhabuu*** akka ta'e ibsu.

Gama biraan,wantoota DGf sababa ta'uu malu jedhamii bar-gaaffii irratti tarreeffaman keessa carraan diingga gaa'ilaaf sababa ta'uu isaa gad-aanaadha kan jedhame ***maseenummaa dha***. Abbootii seeraa bar-gaaffii guutan keessaa namootni **37 (%63.7)** ta'an maseenummaan hangi DGf sababa ta'uu isaa gad-aanaa dha jedhaniru. Itti aansuun abbootii seeraa bar-gaaffii guutan keessa namootni **35 (%60.3)** ta'an; ***amantaan abbaa warraa fi haadha warraa gargar***

*ta'uun*DGf hangi gumaachu gad-aanaa dha jedhaniiru. Sadarkaa sadaffaa irratti **barumsa dhabuun**DGf sababa hangi ta'u gad-aanaadha kan jedhan abbootii seeraa bar-gaaffii guutan keessaa namoota **28 (%48.2)** dha.

Akka waliigalaatti, wantootni DGf sababa ta'aa jiran hedduun jiraatanis, akka isaan ijootti kan fudhataman bu'aa araada addaa addaa hordofisiisan, gaa'ilaa amanamoo ta'uu dhabuu walfuutootaa, mariin rakkoo maatii furachuu dadhabuu, giddu-lixxummaa maatii fi namoota biroo, rakkoo diinagdee, fuudha irratti fuudha, bulchiinsa qabeenya irratti waldhabuu fa'a akka ta'an xiinxalli sababoota DG irratti gaggeeffame ni argarisiisa.

3.2. Miidhaawwan DG

Gaa'illi bu'uura hawaasaa waan ta'eef, gaafa diigamu miidhaan qaamota adda addaa irratti ni dhaqqabsiisa. Qorannoo kunis akka waliigalaatti, miidhaawwan diiggaan gaa'ilaa tokkoo tokkoo miseensa maatii akkasumas hawaasa irraan gahaa jiru adda baasuuf yaaleera. Miidhaan DG qoranna kanaan adda bahanii kutaa kana jalatti ibsaman diiggaan gaa'ilaa sababa kamiiniyyuu kan raawwate yoo ta'e miidhaan ga'u qaama afuritti qoodamanii ilaalamani jiru. Isaanis: miidhaa waliigalaa maatiirra ga'u, miidhaa dubartotarra ga'u, miidhaa daa'immanirra ga'uufi miidhaa hawaasa bal'aa irra ga'uu dha.

3.2.1. Miidhaa Diiggaan Gaa'ilaa Maatii irratti Dhaqqabsiisu

Qorannoo kana keessatti maatiin wal hiiktota dabalatee ijoollee isaanii kan hammatuu dha. Gaa'illi ammoo bu'uura waliin jirenya maatii yoo ta'u, diigamuun gaa'ilaa gama isaatiin diigamuun bu'uura kanaa ta'a. Kanaaf, yemmuu gaa'illi diiggaan hubaatiin maatii gama diinagdee, hawaasummaa fi xiinsammuu akka dhaqqabsiisaa jiru qoranna kanaan mirkanaa' ee jira.

Hunda dura miidhaan DG maatii irratti dhaqqabsise qoranna kanaan adda bahe qisaasama qabeenyaati. Qisaasamni qabeenya sababii diiggaan ga'ilatiin ga'aa jirus haala armaan gadiin ibsuun ni danda'ama.Qabeenya waloo isaanii wal jalaa miliqsuuf (keessattuu warreen dhiiraa) jecha maqaa namoota birootti jijiiruun namootaaf dabarsanii kennuudha.¹⁶⁸ Kana malees,

¹⁶⁸ Aadde Iiman Ali, Walhiiktuu, Aanaa Baabbilee, Godina Harargee Bahaa, 26-08-2013; Aadde Indii Abbaamaccaa, Walhiiktuu, Aanaa Gommaa, G/Jimmaa, 15/08/13 ALI

qabeenyi qoodatan dhiibbaa abbaan mana uumuun kan faffaca'uu fi manca'u waan ta'eef qallaba ijoolleef ta'ee isaaniifs gahaa ta'uu dhabuu kan ka'ee, rakkoo hamaaf saaxilamuun jirenya gadadoo jiraachuuf dirqamu.¹⁶⁹ Gama biraan, baasii wal himannaatiif akkasumas, dhiibbaa walirraan ga'uuf jecha qabeenya qaban gurguruun booddeesaanii hiyyummaa waldhaalchisu. Qabeenya duraan horatan seeran itti fayyadmuu dhabuun callisee kan bittina'uu fi qisaasamuun ni jira.Fakkenyaaf, maatii loon 68 gurguruun hiyyoome kaasuun ni danda'ama.¹⁷⁰ Kana malees, walhiiktoonni erga gaa'illi diigameen booda aarii too'achuu dadhabuun mana gubuu, midhaan faca'e waljalaa mancaasuu fi qabeenya biroo waljalaa mancaasuun qoranna kanaan irra ga'amee jira.¹⁷¹Gama kanaan, mana baadiyyaa waliin keessa jiraachaa turan aarii too'achuu dadhabuun abbaan warraa diigee balleessuu; midhaan oyruu irratti faca'ee biqile gahee haadha warraa loon itti gadi lakkisuun mancaasuu, fi qabeenya qooddatan dubartoota harkaa saamuun ni mul'ata.¹⁷² Kana malees, qabeenyi maatii guutuu waliin iddo tokkotti jiraachisaa ture iddo adda addaatti waan qoodamuuf maatii jiraachisuu dadhabuun ni mul'ata. Akka qorannaan tokko agarsiisutti sababa qooddii qabeenyaatiin qabeenyi waan bittinnaa'uuf galin dubartoota gaa'ila diiganii %30 yoo gadi bu'u, kan dhiiraa ammo %10 n akka gadi bu'u dha.¹⁷³

Dabalataanis, sababa diiggaan gaa'ilaatiin maatii walhiiktotaa akka waliigalaatti rakkoo hawaasummaatiif yemmuu saaxilaman mul'ata. Sadarkaansaa kan dubartootaa ol'aanaa haata'u malee, rakkoon hawaasummaa dhiirota gaa'ila diigan irrattis ta'e ijollee isaanii irratti ni gaha. Gaa'illii erga diigameen booda, maatiin diigaman sun mooraalii ykn hamilee ittiin hawaasa keessa jiraatan dhabuu, kophummaaf saaxilamu fi rakkoo fayyaaf ni saaxilamu.¹⁷⁴ Diiggaa gaa'elaa booda, gosti wal diigee walitti ba'uun wal reebuu fi akka hawaasaattis jeequmsa

¹⁶⁹ Aaddee Aminaa Diinqaa, Ogeetii waj. dhimmi dubartooa, daa'immanii fi dargaggoottaa Bul. Magaala Waliisoo, 14/08/2013

¹⁷⁰ (Obboo Sanyii Ayalaa Abba seeraa hariiroo Hawaasaa, Obboo Gaddafaa Amantee Abbaa seeraa Mana Murtii Olaanaa Godina Gujii Lixaa; Waajjira Dhimma Dubartootaa, Daa'immanii fi Dargaggoottaa Aaanaa Nageellee Arsii, Godina Arsii Lixaa).

¹⁷¹ Aadde Adaamee Gammachuu, Walhiiktuu, Aanaa Nageellee Arsii, G/Arsii Lixaa, 27/08/2013)

¹⁷² Aadde Daboo Waxxeessaa, Walhiiktuu, Godina Gujii, Aanaa Bulee Horaa; Aadde Baqqalach Dhaabaa, walhiiktuu, Godina Arsii, Aanaa Heexosaa; Aadde Adaamee Gammachuu, Godina Arsii Lixaa, Aanaa Nageellee Arsii, 27/08/2013; Aadde Qamariyyaa Abdalla; walhiiktuu, Godina Arsii, Aanaa Heexosaa)

¹⁷³ Bogale Abera (2008). Decrease the impact of divorce on the family: Ethiopian social policy reader. Volume. 3. Graduate school of social work: Addis Ababa University.

¹⁷⁴ Asnaaqach Asaffaa fi Wayinishet Raggaasaa, Biroo Dhimma Dubartii Daa'immanii fi Dargaggoo Oromiyaa, Finfinnee,14/08/13

kaasuun jira. Fknf, qabeenyi abbaa manaa gara gosa biraafinama biraaf ta'uu hin qabuu jechuun wal jeequutu jira.¹⁷⁵

Dhiibbaa diiggaan gaa'ilaa akka waliigalaatti maatii irraan ga'aa jiru rakkoo xiinsammuuti. Kun kan ittiin ibsamu, DGtiin booda walhiiktota keessaa tokko naannoo gadi lakkisanii deemuu, ijoolleen sababii garagar faca'uutiin rakkoo sammuutiif saaxilamuu, lubbuu of balleessuuf yaaluu fi amala hamaa barachuudhaanidha. Keessattuu, dubartootni abbaa manaatiin walhiikan dhiira caalaa gama hawaasummaa fi xiinsammutiin muka'uun, aaruu, ofgatuu, ofjibuu, ofiratti amantaa dhabuu fi jirenyi jibbisiisaan itti fufiinsaan isaan qunnama.

Kanaan alas, hamilee dhabuura kan ka'e, hawaasaan, ollaan ta'ee, namootaan walitti dhufeenyi qaban laafaa fi hafaa kan deemuu ta'ee mul'ata. Kana jechuun, gaa'illi altokko erga diiggame gara fuunduuratti heerumuun hin danda'amu, hin barbaadamu, heerumus gursumeetii jedhameen tuffatama ilaalcha jedhuu abdii kutachuutu mul'ata.¹⁷⁶ Jaalallii ijoollee isaaniitiif qaban gad bu'aa akka deemuu, adabbii fi rukkuttaa cimaa irraan geesiisaa akka deeman, rakkoo fayyaa fi balaa adda addaatiifis ni saaxilamu. Maatiin yeroo diigamu miseensotni maatii bittinaa'anii gara yakkaatti yeroon itti seenanis bal'inaan ni mul'ata.¹⁷⁷

3.2.2. Miidhaa Diiggaan Gaa'ilaa Dubartooratti Dhaqqabsiisu

Akka qorannoo kanaan dura geggeeffamerra hubachuun danda'ametti diiggaan gaa'ilaa dubartoota irratti miidhaa xiinsammu, kan diinagdee fi hawaasummaa akka geessu mirkaneessu. Qorannoon kunis diiggaan gaa'ilaa miidhawwan akka diinagdee, hawaasummaa, qorqalbii, kan fayyatii hanga gaa'ama lubbuutti dubartotarraan geessisaa kan jiru ta'uu agarsiiseera.

I. Miidhaa Gama Diinagdee Dubartotarra Ga'u

Qabeenya abbaa warraa fi haadha warraa baay'inaan kan bulchu abbaa warraati. Kanaaf, yeroo hedduu qabeenya maatiin waliin horatan akka qabeenya dhuunfaa warreen dhiiraa qofa godhanii ilaaluun waanuma baratamee dha. Kanaafuu, akkaataa odeeffannoo qorannaak kanarrraa

¹⁷⁵ Af gaaffii Obboo Sanyii Ayalaa Abba seeraa hariroo Hawaasaa fi Obboo Gaddafaa Amantee Abbaa seeraa, M/M/Olaanaa G/Gujii Lixaa), 30/08/13

¹⁷⁶ Af gaaffii Obboo Zayinuu Mahamat ogessa seenaa wajjira Aadaa fi Turizimii Godina Jimmaa, 15/08/13.

¹⁷⁷ Af-gaaffii I/A inispekteraa Alamuu Kabbadaa, abbaa adeemsaa garee qorannaak yakkaa waajjira poolisii Aanaa 1ffaai Aanaa Jimmaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame.

hubachuun danda' ametti, yemmuu gaa'illi diiggamu, gama diinagdeetiin dubartootarra dhiibbaan ga'u daran olaanaa dha. Miidhaa gama kanaan dubartoota irra dhaqqabu gosa saditti qoodduun ilaaluun ni danda'ama.

Inni jalqabaa fi guddaan, waakkii qabeenya walooti. Akka qoranna kanaan mirkanaa'uu danda'etti irra caalaan dargaggoota qe'ee maatii ofiitti haadha manaa godhatanii bultii ijaarratan maatiirraa lafa qonnaa yookiin loon handhuuraan fudhatanii maatii ittiin bulfataa turan yeroo gaa'illi isaanii diiggamu abbaa manaa fi maatiinsaa qabeenya kana yemmuu waakkatan mul'ata.¹⁷⁸ Yeroo hedduu qabeenyi akkasii maqaan dursee waan hin jijiiramneef, seeraan himachuudhaafis danqaatu itti baay'ata.¹⁷⁹ Gama biraatiin, jirenyi waliinii keessatti qabeenyi waliin horatan baay'inaan maqaa abbaa manaatiin waan galmaa'uuf, yeroo diiggaan gaa'ilaa dhugaa ta'uun isaa mirkanaa'aa dhuunfatti qabeenyuma waloo kana gurgurtaan, liqin ykn kennaan firoottan ofiitiif warreen dhiiraa yemmuu milqsan arguun danda'amee jira.¹⁸⁰ Qabeenya miliqsuun bifaa kanaan qofaan osoo hin taane, qabeenyuma waloo kana dhoksanii kaa'uun, akka qabeenya nama gara biraa fakkeessanii waakkachuuun fi kophattit itti fayyadamuuun rakkinoota gama qabeenya miliqsuun dubartoota mudatan ta'uun adda ba'ee jira.¹⁸¹ Kanaaf, qabeenyi waliin jechuun kan gaafatame abbaan warraa ni dhoksa.¹⁸² Maatiin abbaa warraa callisanii qooddaa qabeenyaa keessatti gidduu lixummaadhaan dhimmi lafa irra akka harkifatu taasisuun, dubartii qabeenya keessaa buqqisuun ni mul'ata.¹⁸³

Inni lammafaan, qabeenyi waliinii erga addaan qoodamellee gahee isheetti dubartiin akka hin fayyadamne gochuun miidhaan diinagdee irra gahaa jira. Gama kanaan, abbaan warraa diiggaan gaa'ilaa raawwatee qabeenyi waloo isaanii erga qoodameen booda dubartiin gahee isheetti akka hin gargaaramne ittisuutu jira. Lafa baadiyyaa fa'ii isheen akka hin qotanne, namnis akka hin

¹⁷⁸ Obbo Machaal Taddasaa, Peridaantii mana murtii aanaa abbayyaa, 5/9/2013; edit

¹⁷⁹ Af gaaffii obboo Haakim Siraaj, B/B Gaggeessaa Dh/H/Hawaasaa MMO Go/H/Bahaa, gaafa 26/08/13; Aadde Iiman Ali, Walhiiktuu, Aanaa Baabbilee, Godina Harargee Bahaa, 26-08-2013).

¹⁸⁰ Aadde Iiman Ali, Walhiiktuu, Aanaa Baabbilee, Godina Harargee Bahaa, 26-08-2013; Aadde Indii Abbaamaccaa, Walhiiktuu, Aanaa Gommaa, G/Jimmaa; Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaggoota Godina Gujii Lixaa), 30/08/13

¹⁸¹ Aadde Iiman Ali, Walhiiktuu, Aanaa Baabbilee, Godina Harargee Bahaa, 26-08-2013; Adde Yimenyushal Kubbee, Walhiiktuu, Aanaa Bulee Horaa; Af-gaaffii Aadde Faaxumaa Alii, Godina Arsii, Magaalaa Asallaa).?

¹⁸² Obboo Waaqoo Tasammaa, Abukaatoo Seeraa, Fiichee, gaafa 19/08/13 taasifame, Obboo Tasfaayee Naggasaa, Abukaatoo Seeraa, Fiichee, gaafa 20/08/13 taasiffame, Af gaaffiii obboo Taafaa? Gammachuu, Abukaatoo , Asallaa, gaafa 09/09/13 taasifame, Af gaaffii obboo Abbabaa, abukaatoo, Asallaa, gaafa 09/09/13 taasifame)

¹⁸³ Obboo H/Maariyaam Abbaba, ABukaatoo Seeraa, Ficheechaa, gaafa 20/08/13 taasifame

qonneef abbaan warraa hiike sun ni ittisa.¹⁸⁴ Kanarraan kan ka'e, dirqamte qarshii xiqqaadhaan isaatti gurguruutu jira. Mana illee nagaadhaan akka hin jiraanne yoo taasisu qorqoorroo manichaa buqqisuudhaan yoo deemtu ni mul'ata.¹⁸⁵

Miidhaan dubartoota gaa'illi diiggame gama diinagdeetiin qunnamaa jiru inni sadaffaan, baasii falmii seeraatiif saaxilamu dha. Akka ragaan qorannaa kanaa agarsiisutti; DG keessatti baay'inaan dhimma gara Mana Murtii fidan dubartoota. Adeemsa seeraa keessatti ammo kan himata dhiyeessu kaffaltii seerummaa ni kaffala waaan ta'eef baasiin seerummaan kaffaltu miidhaa diinagdee irraatti fida. Dubartoonni kunniin gama tokkoon, sababii aadaa jiruutiin mirga qabeenya too'achuu waan hin qabneef, himannaaf yemmuu socho'an hamma qooddii qabeenyaatti baay'inaan gargaarsa firaatiin socho'u.¹⁸⁶ Baasiwwan akka geejjibaa fi kan adeemsa seeraatiif saaxilamuun miidhaa diinagdee duraan hin jirre hammeessaa jira.¹⁸⁷

Gama biraatiin, rakkoon diinagdee dubartoota DG raawwatan mudataa jiru galii wantoota bu'uraa kan akka nyaataa, uffataa fi mana jirenyaatiif oolfatan ofifis ta'ee daa'immaniif oolchan dhabuu dha. Dubartoonni yemmuu rakkoon gaa'ila keessaa itti cimu hedduminaan daa'imman qabatanii manaa bahu waan ta'eef qabeenya tokkollee hin fudhatin bahu. Dhimmichi araaraan hin dhumatu taanaan, hamma guyyaa qooddiin qabeenya raawwatutti yoo fira qabaatan fira bira ykn daanditti bahanii turu, daa'immanis ta'ee isaan rakkina nyaataa cimaaf saaxilamu; dabrees yemmuu dhibee hanqina nyaataatiif saaxilamanis mul'atee jira.¹⁸⁸ Kun kan ta'u, hedduminaan qallabuma daa'immaniyuu abbaan waraa waan kennuu diduufi dha. Abbootii warraa erga gaa'illi seeraan diigamee qallabni daa'imaaf murtaa'eyyuu, kaffaluu diduun hedduminaan mul'ata.¹⁸⁹ Namni baay'een qallaba kaffaluu kan diduuf humna dhabee otuu hin

¹⁸⁴ Af gaaffii obboo Eebbaa Bayyana, Abukaatoo, Haramayaa, gaafa 29/08/13 taasifame; marii Insp. Azeeb Asaffaa, Gaggeessituu garee dhimma daa'immanii fi dubartootaa fi I/Kom. Tashoomaa Laggasaa, AA Murtii Qurannoo Yakkaa fi Haqaa Kennisiisaa, Waajjira Poolisii Aanaa Wucaalee, gaafa 19/08/13 taasifame, Af gaaffii Goshuu Naggasa, I/G/M/H/A/A/G/SH/Kaabaa, gaafa 20/08/13 taasifame

¹⁸⁵ Af gaaffii obboo Eebbaa Bayyana, ABukaatoo, Haramayaa, gaafa 29/08/13 taasifame

¹⁸⁶ Aadde Faaxumaa Ahmad, Walhiiktuu, Asallaa, G/Arsii, 12-08-2013

¹⁸⁷ Af gaaffii obboo Haakim Siraaj, B/B Gaggeessaa Dh/H/Hawaasaa MMO Go/H/Bahaa, gaafa 26/08/13 taasifame, af gaaffii obboo Mangashaa Nagaash, Mana Murtii Aanaa Baabbileetti KTAS, gaafa 27/08/12 , af gaaffi shek Tsaaadiq Alii, Qaadii MMA Baabbilee, gaafa 27/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Addis Tasfaayee, Perezidantii MM Aanaa Heexosaa, gaafa 12/08/13 taasifame, AF gaaffii obboo Naasir Abdishuu, Gaggeessaa Dhimma Siiviilii, MM Aanaa Heexosaa, gaafa 12/08/12 taasifame

¹⁸⁸ Aadde Saay Shukumaa, Walhiiktuu, Aanaa Shaashamannee, Godina Arsii Lixaa; Aadde Mabriya Fu'aad, Walhiiktuu, Aanaa Haramaayaa, Godina Harargee Bahaa, 28-08-2013; Aadde Aaminaa Kadiir, Walhiiktuu Aanaa Nageelgee Arsii, G/Arsii Lixaa

¹⁸⁹ Adde Daraartuu Iisaa, Walhiiktuu, Aanaa Haramaayaa, Godina Haragee Bahaa, 28-08-2013

taane, rakkoo ilaalchaa irraayyi. Kun immoo jibba DG wal hiiktota irratti uumuun wal dararuuf yaalii taasifamu dabalatee ilaalchi qallabni sun haadha manaatiif kan kennamu akka ta'etti lakkaa'uutu jira.¹⁹⁰ Akka qorannaawwan biyya keenya keessatti gaggeeffaman¹⁹¹ ibsanitti, dubartoonni gaa'ila isaanii diigan hedduminaan galii tokko malee guddistoota daa'imman isaanii kan jiraatan yoo ta'u, daa'imman kanneen jiraachisuuf hojiwwan akka farsoo naquu, araqee baasuu, buddeen namaa tolchuu fi kkf hojjatu.

Manni murtii, murtii kennuu qofaaf kan ariifatuu fi abban mana qabeenya dhoksee gadi fageenya qorachuu dhabuun dubartootni umurii isaanii guutuu kan itti jooraa turan dhabanii rakkoo hawaasumma fi dinagdeef saaxilamuu akkasumas qoodii qabeenya irratti iftoominii dhibuu fi dubartoota deddeebisuun abdii kutachisuun harka qullaa hambisuu bal'inaan rakkinoota gama diinagdee dubartoota kanneen mudatan ta'ee adda bahee jira.¹⁹²

II. Miidhaa Qorqalbii Dubartotarra Ga'u

Akka hirmaattonni qorannaa kanaa ibsanitti, diiggaan gaa'ilaa qorqalbii dubartootaarratti dhiibbaa garagaraa akka fidu mirkaneessanii jiru. Rakkoon qorqalbii inni jalqabaa, haamilee dhabuu, of gatuu fi gadaantummaan of ilaaluu dubartoota gaa'illi isaanii diigameeti. Dubartoonni kunniin hawaasnillee "Gursummeettii" jechuun maqaa tuffii waan itti moggaasuuf, sana booda bultii biraa ijaarachuufis ta'ee akka namaatti jiraachuu isii waan shakkituuf, miirri gadi aantummaa itti dhaga'ama.¹⁹³ Kanarraa kan ka'e yemmuu hawaasa keessa socho'an rifachuu, gaa'ila biraa uumachuuf haamilee dhabuu, erga gaa'ila biraa uumatanillee rifaatuun irraa baduu dhabuu fi walumaagalatti ofitti amanamummaa dhabuu dha. Rakkoon qor-qalbii kun yeroo tokko

¹⁹⁰ Obboo H/Maariyaam Abbaba, ABukaatoo Seeraa, Ficheechaa, gaafa 20/08/13 taasifame, Obboo Waqqaarii Fiqaaduu, Ogeessa Hawaasummaa, MMO Go/SH/Kaabaa, 20/08/13, Obboo Tasfaayee Naggasa, Abukaatoo Seeraa, Fiichee, gaafa 20/08/13 taasiffame, af gaaffii obboo Dajanee Margaa, Abukaatoo, Haramayaa, gaafa 28/08/13 taasifame, Af gaaffii Obboo Eliyas Kaasaa, A/A/Dh/Maatii Mana Murtii Olaanaa Go/Arsiitti, gaafa 09/09/13 taasifame

¹⁹¹ Semhal Getachew (2007). Post divorce maintenance in Ethiopia: A viable option for divorced women-a draft document. Addis Ababa. Serkalem Bekele (2006). Divorce: Its cause and impact on the lives of divorced women and their children. A comparative study between divorced and intact families. Addis Ababa University school of graduate studies. Master thesis.

¹⁹² Asnaaqach Asaffaa fi Wayinishet Rraggaasaa, Biroo Dhimma Dubartii Daa'immanii fi Dargaggoo Oromiyaa, Finfinnee, 14/08/13

¹⁹³ Roobee Gammadoo, Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaggootaa Godina Arsii Lixaa, 20/08/13 Abdii Didhaa, Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaggootaa Aanaa Mooyyaalee, 30/08/13

tokko cimee hamma dhibee sammuu fi dhiiraa kamiyyuu akka diinaatti ilaaluu irraan ga'aa jira.¹⁹⁴

III. Miidhaa Fayyaa Dubartotarra Ga'u

Dhiibbaan diiggaan ga'ilaa gama fayyaatiin dubartotarraan ga'u, qorannaa kanaan bifa sadiin mul'atee jira. Inni jalqabaa, sababii rakkoo diinagdeetiin dubatoonni waan nyaatan dhabuun dhibee hanqina nyaataatiif saaxilamanii dha. Kana birallee dabree, yaala fayyaa barbaachisu sababii qabeenya harkaa hin qabneef yaalamuu dhabuun dhibee hammataaf yemmuu saaxilaman mul'ata.¹⁹⁵ Kana malees, fedhii bu'uraa kana guuttachuuf jecha, hojii barbaacha yemmuu socho'an saalqunnamtiiif saaxilamaa jiru. Fakkeenyaaaf, odeffaannoon dubartoota gaa'ila isaanii diigan irraa argame akka agarsiisutti hojii si qacarsisna ykn hojii isiniif argina jedhanii sagaagaluma irratti rawwachuun ni mul'ata.¹⁹⁶ Kana malees, dubatoonni sababii diiggaa ga'ilaatiin ijoollee isaanii fudhatanii manaa bahan waan ittiin jiraatan dhabuudhaan hojii sagaagalummaa irratti bobbaa'anii qarshii argachuu, daandiirratti bahaanii kadhachuu, dirqisamanii gudeeddamuu, ulfa hin barbachifnee ulfaa'uu fi dhukkuboota daddarboo kan akka HIV/AIDS tiif saaxilamuun hanga du'aatti deemuun kan jiruudha.¹⁹⁷ Rakkoon fayyaa inni bira, dubartoota kanarra gahaa jiru rakkoo xiinsammuuti. Dubatoonni gaa'illi isaanii diiggame yeroo hedduu dhibee xiinsammuun kan akka kophaatti of baasuu (depression), jaalala namaa dhabuu fi dabrees qalpii dhabanii deemuun ni mul'ata.

IV. Doorsisa, Reebichaa fi Gaagama Hanga Ajjeechaa Lubbuu

DG hordofuun seeraan erga addaan ba'aniin booda, warreen dhiiraa fi firoottan warra dhiiraa sababoota lamaaf yemmuu doorsisaa fi gaaga'ama lubbuu dubartotarraan ga'aan qorannaa kanaan mirkanoeffamee jira. Sababiin inni jalqabaa, qooddi qabeenya fi qallaba daa'immanii dhoowwachuuf tattaaffii taasisfamu keessatti doorsisaa fi reebicha dubartotarra ga'uu dha.¹⁹⁸ Rakkoon kun iddo tokko tokkotti, hamma ajjeechaa lubbuuttillee yeroo itti cehetu jira. Fakkeenyaaaf, dubartiin tokko yemmuu haalli gaa'ila isaanii rakkoo hammaataa keessa gale

¹⁹⁴ Addee kadijja Kadir, Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaggoottaa Aanaa Nageellee Arsii, 20/08/13

¹⁹⁵ Af-gaaffii Aadde Saay Shukkumaa, Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaggoottaa Aanaa Shaashamannee, 20/08/13

¹⁹⁶ Insp. Olaanaa Biraanuu Tsaggaayee, Qajelcha Poolisii Godina Booranaa, gaafa 29-8-2013;

¹⁹⁷ Asnaaqach Asaffaa fi Wayinishet Raggaasaa Biirroo Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaggoottaa Oromiyaa; Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaggoottaa Aanaa Nageellee Arsii, 20/08/13

¹⁹⁸ Af-gaaffii Aadde Xaayitu Daggafaa, Walhiiktuu, Aanaa Wucalee, Godina Shawaa Kaabaa, 19-08-2013

himata dhiyeffattee waraqaa waamichaa abbaa manaaf yemmuu geessitu, yakki ajjeechaa lubbuu irratti raawwatamuun dubartiin lubbuun ishee darbe kan jirtu akka ta'e, qorannoo kanaan mirkanaa'ee jira.¹⁹⁹ Gara biraatiin, qooddii qabeenyaatiin walqabatee, abbaan manaa fi firri abbaa manaa erga diiggaan gaa'ilaa raawwateen booda doorsisarraa ka'ee hamma ajjeechaatti kan raawwatan mul'atee jira.²⁰⁰ Gochoonni akkasii akka fakkeenyaatti yaada namooto godina muraasaa kan keenye ta'us dhimmichi bakkawan daataan qorannoo kanaa irraa walitti qabametti kan jiru ta'uun hubatamuu qaba.

V. Dhiibbaa Hawaasummaa Dubartootaarraan Ga'u

Miidhaan dubartotarratti diiggaan gaa'ilaa geessisu inni biraa, dhiibbaa hawaasummaati. Dubartoonni gaa'illi isaanii diiggame hawaasaan moggaasni "Gursummeettii" ykn "Garooba" jedhamu kennamuun gaa'ila biraa akka hin hundeffanneefi gad-aantummaa akkasumas moggeeffamuun akka itti dhaga'amu taasifama.²⁰¹ Kun dubartoonni of itti amanamamumman hawaasa isaanii keessa akka hin jiraannee fi umurii isaanii guutuu sodaa fi rifaatuun akka jiraatan isaan taasisee jira. Hirmaannaan hawaasa keessatti qaban fakkeenyaaf kan akka afooshaa fa'a akka gadi bu'u taasifama.²⁰²

3.2.3. Miidhaa Diiggaan Gaa'ilaa Daa'imman Irratti Dhaqqabsiisu

Diiggaan gaa'ilaa walhiiktotaa lamaan bira dabree daa'imman keessattuu, kan umriin isaanii 18 gadi ta'an irratti dhiibbaa olaanaa geessisaakka jiru qoranno kun ni agarsiisa. Miidhawwan diiggaan gaa'ilaa daa'imman irratti dhaqqabsisu keessaa muraasni:- rakkoo xiinsammuu, barumsa dhabuu, jaalalaa fi kunuunsa maatii akkasumas walsimuu dhabuu hawaasummaa fudhachuun ni danda'ama.²⁰³ Akka ragaan qorannoo kanaa agarsiisutti daa'imman wal-hiiktotaa sababii DGtiin miidhaan isaan irra ga'u haala armaan gadiitti kaa'uuf yaalamee jira.

¹⁹⁹ Aadde Maryamaa Adaam, Abbaa Alangaa Godina Booranaa, 29-8-2013; Obbo Gammadoo Alii, Abbaa Alangaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Booranaa, 29-8-2013

²⁰⁰ Af gaaffii Obbo Gammadoo Alii, Abbaa Alangaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Booranaa, 29-8-2013

²⁰¹ Roobee Gammadoo, Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaggoo Godina Arsii Lixaa; Abdii Didhaa, Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaggoo Aanaa Mooyyaalee, 30/08/13.

²⁰² Af-gaaffii Halakee Shoobaa, dursaa garee turizii waajjira aadaa fi turiizimii godina Booranaa waliin gaafa 28/8/2013 gaggeeffame. Galaanoo Dhugoo, qorataa hambaalee waajjira aadaa fi turimii godina Gujii Lixaa waliin gaafa 4/8/2013 gaggeeffame.

²⁰³ Sisaay Haile, (1997). The Effects of Parental Divorce on the Psychological and Social Adjustment of Adolescents. Master Thesis Addis Ababa

I. Rakkoo Xiinsammuu

Akka qorannoon tokko ibsutti, daa'imman haadha ykn abbaa qofa waliin jiraatan ykn gaa'ila tokko diiguun gaa'ila lammaffaa uumame keessa jiraatan warra gaa'ila jalqabaa keessa jiraniin walcinaa qabuun yoo ilaalamen; rakkoo xiinsamuutiif saaxilamni qaban dachaa lama ta'uu agarsiisa.²⁰⁴

Ragaan af-gaaffii hirmaattota qorannoo kana akka agarsiisuttis, daa'imman walhiiktotaa guyyaa waldhabbiin maatii uumame irraa eegalee kan itti fufu rakkoo xiinsammuu kan akka hirriba dhabuu, cinqamuu, yaadda'u, jaalalaa fi kabaja namaa dhabuu, dabrees hamma maraachuu kan gahan jiraachuu mul'isa.²⁰⁵ Maatiin yoo wal hiikan daa'imman walhiiktotaa haadhaa fi abbaa keessaa tokko biratti kan guddatan ta'uun beekamaadha. Daa'imman waggaa shanii olii yoo ta'an abbaafi haadha keessaa kan filatan yoo ta'u kan waggaa shanii gadii garuu haadha biratti guddachuu akka qaban tumaan seera maatii Oromiyaa ni ibsa. Yemmuu kun ta'utti ammoo tokkoffaa; daa'imman tokkoo ol yoo jiraatan carraan gargar bahuu isaanii olaanaa waan ta'eef, obboleewanisaanii addaan bahuun rakkina xiinsamuutiif saaxiluu danda'ee jira. Gama biraatiin ammoo, yemmuu maatii isaanii akka filatan taasisanii fi maatii tokko qofaa waliin akka jiraatan taasifaman yaaddoorraa ka'uun rakkoo xiinsamuutiif saaxilamu. Kanarra dabree, maatiin daa'imni bira hin jirre fedhii ofiitiin ykn dhoowwaa firaatiin akka daa'ima hin agarre yeroo taasifamu daa'imman rakkoo xiinsammuu hanga maraachuu kan geessise ta'uu qoranna kanaan bira gahamee jira.²⁰⁶

Hirmaattonni qorannoo kanaa akka ibsanitti, daa'imman walhiiktotaa guyyaa maatiin akka filatan taasifamanirraa eegalee obboleewwaniiin gargar bahuu²⁰⁷ fi maatiin faca'urraa kan ka'e, dhiibbaa garagaraa keessa waan dabraniif, rakkinni xiinsammuu xiqqaa hanga guddaatti akka isaan mudatu beekuun danda'amee jira.²⁰⁸

²⁰⁴ Doolittle, D. B., & Deutsch, R. (1999). Children and high conflict divorce: Theory, research, and intervention. In R. M. Galatzer-Levy, & L. Kraus (Eds.), The scientific basis of child custody decisions (pp. 425-440). New York: Wiley.

²⁰⁵ Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaggotaa Godina Gujii; Aadde Amito Kasma, Walhiiktuu Aanaa Haramaayaa, 29/08/2013

²⁰⁶ Roozaa Mohhaammad Gujii, Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaggotaa Godina Gujii, 28/08/13

²⁰⁷ Obbo Isiyyaq Alii, abukaattoo seeraa godina Booranaa, yaaballoo, 28-8-2013

²⁰⁸ Aadde Zamzam Muhaammad, Godina Harargee Bahaa, Aanaa Haramaayaa, 28/08/13

II. Rakkoo Diinagdee

Akka qorannoo kanaan adda baasuun danda'ametti, DG hordofuun irra caalaan daa'immanii haadha isaanii faana akka jiraatan hubatamee jira. Rakkoo diinagdee dubartoonni qabaniitti dabalataan, diddaan qallaba kaffaluu abbootiin daa'imman jirenya gadadoo keessa akka jiraatan isaan taasisee jira.²⁰⁹ Miidhaan kun daa'imman hamma nyaataa fi uffata dhabuu yemmuu geessisu mul'ata.²¹⁰ Warreen kana dandamachuu dadhaban daanditti bahuun araada adda addaa kan akka maastishii xuuxuu, jimaq qama'uu, tamboo xuuxuu fi yakkoota akka hannaatiif saaxilamuu isaanii argannoo qorannaa kanaatiin mirkanaa'ee jira. Daa'imman daanditti ba'uun kadhachuu harka namaa ilaaluu fi araada adda addaaf saaxilamuu, yakkoota adda adda irratti hirmachuu, hattuu, saamtuu fi kkf ta'u.²¹¹ Kun immoo akka daa'imman gara fuula duraatti diinagdeen of hin dandeenye taasisa.

III. Qisaasama Humnaatiif Saaxilamuu

Diiggaan gaa'ilaa daa'imman irratti rakkooowan fidu keessaa biraan qisaasama humnaati. Kunis kan ta'u, gama tokkoon daa'imman gama maatii tokkoo yemmuu goran maatii kana gargaaruuf hojii hojjachuun dirqama itti ta'a. Fakkeenyaaaf, daa'imman dubartootaa yemmuu abbaa filatanii biratti hafan iddo haadha isaanii bu'uun hojii guyyaa guyyaan haati hojjachaa turte hojjachuuf dirqamti.²¹² Kana malees, yemmuu daa'imman haadha isaanii filatanii faana deeman rakkinni qabeenya waan jiruuf, jecha daa'imman kun humna isaaniitiin namoota tajaajiluun haadhasaanii yemmuu gargaaran mul'ata.²¹³ Dabalataanis, yemmuu haati ykn abbaan gaa'ilaa biraan uummataan dhiibbaa abbaa ykn haadha buddaatiin ga'uun yemmuu hojii humnaatiif saaxilamuun humni isaanii qisaasamu irra ga'amee jira.²¹⁴

²⁰⁹ Aadde Daraartuu Iisaa, Walhiiktuu, aanaa Haramaayaa, 28/08/13; Aadde Bisaassaa Alamuu, Walhiiktuu, Aanaa Giraar Jaarsoo, 20/08/13

²¹⁰ Obbo Maammad Boggaalaa fi Mammad Abdalla, Abbootii Alangaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Arsii Lixaa, 28-8-2014

²¹¹ Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaggoota Aanaa Nageellee Arsii, G/Arsii Lixaa; Af-gaaffii Adde Aleeykaa Nasraddiin, I/G Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaggootaa Godina Harargee Bahaa, Guyyaa 29/08/2013

²¹² Af-gaaffii Adde Alamitu Kabbadaa, Walhiiktuu/Tajaajilamtuu, Godina Shawaa Kaabaa, Aanaa Wacaalee, Guyyaa 20/08/13

²¹³ Obbo Mohammad Bogalee abbaa alanagaa dhimmi hariiroo hawaasaa fi Mohammad Abdalla abbaa adeemsa hojii ijoo korniyaa, Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Arsii Lixa; 28/08/13; Af-gaaffii Adde Aleeykaa Nasraddiin, I/G Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaggootaa Godina Harargee Bahaa, Guyyaa 29/08/2013

²¹⁴ Obbo Mohammad Bogalee abbaa alanagaa dhimmi hariiroo hawaasaa fi Mohammad Abdalla abbaa adeemsa hojii ijoo korniyaa, Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Arsii Lixa , 28-8-2014; Af-gaaffii Adde Aleeykaa

IV. Barnoota Dhabuu

Rakkoon gama tokkoon daa'imman sababii DGtiin maatiin garagar baherra ga'u barnoota barachuu dhiisuu ykn osomaa barataniyuu qabxii barnootaa gadaanaa fiduu dha. Qorannoo kanaan adda baasuun akka danda'ametti, hedдуминаан daa'imman yemmuu gaa'illi diigamu haadha isaanii kan filatan yoo ta'u, sababii hanqinni qabeenyaa isaan mudatuuf jecha warreen dura barachaa jiranis yemmuu addaan kutan, kanneen umriin isaanii barnootaaf ga'ee hamma ragaan kun funaanamutti barnoota osoo hin eegalin jiran daran olaanoo dha. Fakkeenyaaaf, maatii daa'imman sagal qaban keessaa daa'mman jaha umriin barnootaaf gahee osoo jiru tokkoon isaaniituu gara mana barumsaa hin deemin hafan kaasuun ni danda'ama.²¹⁵

V. Rakkoo Araadaa fi Yakkaaf Saaxilamuu

Daa'imman maatiin isaanii DGtiin gargar bahan hedдуминаан, daandiitti bahuun araadaa kan akka maastishii xuuxuu, sigaaraa xuuxuu, jimaa qama'uu fi kana bira dabruun yakkota kan akka hannaan dirqisiisanii gudeeduu fi jeequmsa keessatti akka hirmaatan qorannoon kun ni agarsiisa.²¹⁶ Daa'imman maatiin isaanii wal hiikan sababa adda addaatiif daandii irratti bahuun Araada adda addaaf saxilamuun yakkota adda addaa keessatti hirmaachuun dhaloota biyya irrattilee miidhaa geessisan ta'aa akka jiran hubatameera.²¹⁷

VI. Rakkoo Fayaatiif Saaxilamuu

Daa'imman gaa'illi maatii isaanii diigamuun yeroo faffaca'an yeroo hedduu haadha,firoottan haadhaa, firoottan abbaa yookiin abbaa waliin jiraatu. Yeroo jarri kun gaa'ila biraan hundeffatan rakkoon waan isaan qunnamuuf gara daandiitti bahanii jiraachuuf dirqamu.Fakkeenyaaaf, daa'imman abba buddeenaan dirqismanii gudeedamuu fi rakkoo xiin-sammuuf saaxilamuu dabalatee carraan qaama midhamuus bal'inaan jiraachuun irra ga'amee jira.²¹⁸ Daa'imman yeroo dirqiin gudeddaman ammo dhukkuboota adda addaaf saaxilamuu, ulfa hin barbachifnee ulfaa'u

Nasraddiin, I/G Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaggoataa Godina Harargee Bahaa, Guyyaa 29/08/2013

²¹⁵ Aadde Daboo Waxeessaa, Walhiiktuu Aanaa Bulee Hora, Daa'imman Umrii Wagga 8 fi 13 barumsaan ala jiran; Aadde Shagga Haapii, Walhiiktuu, Aanaa Shaashamannee, G/Arsii Lixaa, Aadde Roobduu Dhaabii, Walhiiktuu, Aanaa Shaashamannee, G/Arsii Lixaa, Daa'imman 6 kan barachaa hin jirre; Qaaccessa Bar-gaaffii Abbootii Seeraa

²¹⁶ Obbo Mohammad Bogalee abbaa alanagaa dhimmi hariiroo hawaasaa fi Mohammad Abdalla abbaa adeemsa hojji ijoo korniyaa, Mana Hojji Abbaa Alangaa GodinaArsii Lixa; Af-gaaffii Adde Aleeykaa Nasraddiin, I/G Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaggoataa Godina Harargee Bahaa, Guyyaa 29/08/2013

²¹⁷ Marii Garee Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaaggoota Aaanaa Shaashamannee, G/Arsii Lixaa

²¹⁸ Ministeera Dhimma Dubartoota Daa'immanii fi Dargaggoataa. Marii Garee Waajjira Dhimma Dubartoota, Daa'immanii fi Dargaaggoota Aaanaa Shaashamannee, G/Arsii Lixaa.

dhaluu dadhabuun du'aaf saaxilamuu, saamicha humnaa fi dhiitta fi sarbamuu mirga namummaa irratti raawwatamuun argannoo qorannoo kanaati. Kana birallee dabree, daa'imman kunniin hamma saala walfakkaataan gudeeddamuun booddeen isaanii safuu hawaasaatiin ala akka ta'anis hubatameera.²¹⁹

3.2.3. Dhiibbaa Diiggaan Gaa'ilaa Hawaasarraan Ga'u

I. Nageenya

Miidhaan DG namoota dhuunfaa bira dabruun hawaasa bal'aa irratti dhiibbaa garagaraa geessisaa akka jiru qorannoo kanaan beekuun danda'amee jira. Miidhaa hawaasarra ga'u keessaa inni tokko, boora'uu nageenyati. Kun kan callaqqisu daa'imman maatin isaanii DGTiin gargar bahan gara daandiitti bahan yakkota kan akka saamicha, hanna fi baala sammuu nama hadoochu fayyadamuun yakka babal'isaa jiraachuu isaaniiti. Gama biraatiin, daa'immanii fi dubartoonni deeggarsa dhabuudhaan yemmuu rakkatan dirqamaan gudeeddamuun, daa'imman umrii malee heerumuun yakki gama kanaan jiru akka babal'atu haala mijeessaa jira.²²⁰

II. Hiyyummaa

Dhiibbaan bira diiggaan gaa'ilaa hawaasa irraan ga'aa jiru qisaasama diinagdeeti. Maatiin yeroo diigamu qabeenyi iddo adda addaatti waan bittinnaa'uuf hiyyummaan hawaasa keessatti akka babal'atu taasisa. Akka qorannoo kanaan adda baasuun danda'ametti, walhiiktonni keessattuu warreen dhiiraa fi firoottan isaanii yeroo quoddii qabeenyaa aarii too'achuu dadhabuun qabeenya wal jalaa mancaasuu hanga mana diiguu, midhaan faca'e looniin mancaasuu, biqiltuu mukaa waljalaa mancaasuu fi kkf raawwachuun wal hiyyoomsuun mul'atee jira. Kun ammoo, qabeenya isaanii miidhuu bira dabree hiyyummaan hawaasa keessatti akka babal'atu taasisa. Gama biraatiin, daa'imman yeroo itti baratanii gara fuula duraatti guddinaatti hirmaatanitti daanditti bahuun hiyyumaa hamaa keessa galuun hawaasa irratti ba'aa ta'uun akka jiru hubatameera.

III. Babala'achuu Godaansa Seeraan Alaa

Daa'immanii fi dubartoonni DGTiin rakkoo diinagdee hamaaf saaxilaman fala jedhanii baay'inaan kan irratti hirmaatan biyyoota alaa deeman hojjachuu dha. Kana keessatti ammoo baay'inaan gama seeraatiin osoo hin taane, godaansa seeraan alaatiin daa'imman umrii 18 gadi

²¹⁹ Af gaaffee Saj. Beetalihem Siraayee, Qorattuu Poolisii Waj./Poolisii Aanaa Baabbilee, gaafa 28/09/13 taasifame Godina Harargee Bahaa, af gaaffii saj. Iteenash Bashaashaawu, Raawwattuu Korniyaa Qaj/Po/Go/Ha/Bahaa, 28/08/13 taasifame

²²⁰ Af-gaaffii Siisay Iddeessaa I/G/Mana Hojji A/Alangaa Godina Jimmaa waliin gaafa 11/8/2013 gaggeeffame.

ta'anis dabalatee irratti kan hirmaatan ta'uu isaati. Kun ammo, biyya keessatti godaansi seeraan alaa akka babal'atu taasisee jira. Godaansa seeraan alaatiif sababoonnii isaan kaasan hiyyummaa, gargar bahitii maatii, hojiidhabdummaa, kaffaltiin hojii gadi aanaa ta'uu, haallii mij'aan bakka hojii jiraachuu dhabuu, tuttuuqqaa fi miidhaa saal-qunnamttii bakka hojii akka ta'eedha Biyya kana keessatti godaansa seeraan alaatiif kan saaxilaman haala uumrii isaaniitiin qorannoon agarsiisu ni jira. Akka qorannichaatti kanneen godaansa seeraan alaaf saaxilaman keessaa hedduun isaanii %83 ijoollee waggaa 14 hanga 23 yoo ta'an; kan hafan waggaa 25_29 jiddsuutti kan argaman akka ta'e qorannoon dhiyootti gaggeeffame tokko ni mul'isa.²²¹ Qorannoon kunis bifuma walfakaatuun diiggaan gaa'ilaa miidhaa akka godaansa seeraa alaatiif wal-hiiktataa fi ijoollee maatii wal hiikanii saaxilaa kan jiru ta'uu agarsiisa. Kana jechuun garuu warreen maatiin isaanii wal hin hiikiin godaansa seeraa alaa irratti hirmaataa hin jiran jechuu akka hin taane hubatamuu qaba.

²²¹<https://www.esa.un.org/miggmprofiles/indicators/files/Ethiopia.pdf> Gaafa 12/10/2013 fudhatame

Xiinxala daataa – Kutaa lama

3.3. Xiinxala Seeraa fi Hojimaata Manneen Murtii

3.3.1. Dhiyaatinsaa fi Keessummeessa Iyyata DG fi Qooddaa Qabeenyaa

Haala iyyatni DG fi qooddaa qabeenyaa itti dhiyaatuu fi keessumeeffamu ilaachisee, Manneen Murtii Naannoo Oromiyaa keessatti garaagarummaan hojimaataa kan jiru tahuu daataan galtee qorannoo kanaaf sassaabame ni agarsiisa. Adeemsi inni tokkoo fi mana murtii baay'eetti baratame, iyyatni DG dhiyaatee falmiin erga xumurameen booda galmeedhuma wal fakkaataa irratti iyyatni qooddaa qabeenyaa kan dhiyaatuu dha. Adeemsi kun mana murtii baay'eetti kan baratamee yoo ta'es, madaallii raawwii galmee abbootii seeraatin wal qabsiifamee yoo komii kaasuu mul'ata. Komiin dhiyaatuus, dheerina yeroo galmichi xumuruuf fudhatu irraa kan maddee dha. Falmiin DG erga xumurameen booda, galmeedhuma kana irratti falmiin qooddaa qabeenyaa kan itti fufu ta'uun isaatiin galmeen kun hanga xumura argatuutti yeroo dheeraa kan fudhatu ta'a. Raawwii dhaddacha Hariiroo Hawaasaa ykn dhaddacha Yakkaa yoo kan Dhaddacha Maatii Fi Daa'immanii waliin ilaalamu galmee falmii DG tokko xumuruuf hangi yeroo inni fudhatu baay'ee dheeraa dha. Kun immoo abbootiin seeraa Dhaddacha Daa'immanii fi Maatii irratti ramadamanii hojjatan galmee tokko irra yeroo dheeraa dabarsuuf dirqamuu isaaniitiin hangi galmee kurmaana tokkotti hojjatanii xumuran ykn hangi galmee cufanii lakkofsaan akka jalaa xiqlaatu taasisa. Sababa kanaanis, gaa'ilaa diiggaal irraa baraaruuf tattaaffii taasifamu irratti dhiibbaa uumuu akka danda'u yeroo ka'u ni mul'ata. Abbootii seeraa tokko tokko hanga raawwii galmee isaanii akka jalaa hin xiqlaaneef, galmee xumuruuf yeroo gaabbii gahaa kennuu dhiisuun ykn jaarsummaadhaaf yeroo gahaa kennun carraa jiru hunduma duguuganii akka hin gargaaramne dhiibbaa irratti uumuu mala jedhama.²²² Gaa'illi erga diigameen booda illee, falmiin qooddaa qabeenyaa galmee dhuma kana irratti waan ilaalamuuf,

²²² Af gaaffii Obboo Daani'eel Boodanaa (Perezidantii MMA/Wucaalee) fi obboo Tokkummaa Dhugumaa (KTAS MMA/Wucaalee), Mag/Mukaxurrii, gaafa 19/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Haakim Siraaj, B/B Gaggeessaa Dh/H/Hawaasaa MMO Go/H/Bahaa, Mag/Harar, gaafa 26/08/13 taasifame

obsaa fi tasgabbii barbaachisuun falmicha ilaaluu irra murtii kennuun gal mee cufuuf yeroo itti deemamu ni jira jedhu.²²³

Adeemsi inni kan biraa, manneen murtii tokko tokko biratti kan baratame yoo ta'u, komii kanneen armaan oliitti kaafame hambisuuf akka filannootti hojimaata diriirfamee dha. Kunis, iyyatni DG gal mee tokko irratti ilaalam ee erga xumurameen booda, falmiin qooddaa qabeenyaa gal mee bira a irratti ilaalam a.²²⁴ Abbootiin seeraa falmii DG fi qooddaa qabeenyaa gal mee garagaraa irratti kan ilaalan ta'uua isaatiin falmii DG yeroo gahaa akka kennaniif kan taasisuu dha. Raawwiin abbootii seeraa dhaddacha maatii fi daa'immanii dhaddachaalee kanneen biroo waliin yoo wal bira qabamu gal mee tokko irratti yeroo dheeraa dabarsuun komii ka'uu malu kan hir'su akkasumas, falmii DGTiif yeroo gahaa kan kennisiisuu dha jechuun kaafama.²²⁵

Kanneen armaan olitti caqasneen alatti, manneen murtii Oromiyaa keessatti dhiyaatinsaa fi fuudhinsa iyyata falmii abbaa warraa fi haadha warraatiin garaagarummaan hojimaataa qixa biraatiin mul'atu ni jira. Garaagarummaan kunis, iyyatni DG fi qooddaa qabeenyaa walumaan guyyaa jalqabaatti dhiyaachuu qaba moo iyyatni qooddaa qabeenyaa DGTiin booda dhiyaachuu qaba kan jedhuu dha. Hojimaatni manneen murtii baay'eetti baratame falmiin DG erga xumurameen booda iyyatni qooddaa qabeenyaa dhiyaata. Adeemsi kun deeggarsa Seera Maatii Oromiyaa kan qabuu dha.²²⁶ Adeemsi inni kan biraa, manneen murtii muraasatti kan baratame yoo ta'u, iyyatni DG fi qooddaa qabeenyaa guyyaa wal fakkaataatti iyyata tokkoon kan dhiyaatuu dha.²²⁷ Hojimaata kunneen lamaan qixa dhiibbaa miira wal falmitootaa irratti qabaniin ilaaluun barbaachisaa dha.

DG fi qooddaa qabeenyaa guyyaadhuma jalqabaa iyyata tokkoon dhiyeessuuun wal waakkii qabeenyaa waliinii uumuu kan danda'u dha. Deebiin gama himatamaatiin qabeenyaa ilaalchisee kenne ma qaama isa kan biraa irratti muuffii fi miira ganamuu kan uumuu maluu dha. Kun immoo, falmii DG itti fufee gaggeeffamu irratti dhiibbaa uumuun carraa diigamuu gaa'ilaa kan

²²³ Af gaaffii Obboo Daani'eel Boodanaa (Perezidantii MMA/Wucaalee) fi obboo Tokkummaa Dhugumaa (KTAS MMA/Wucaalee), Mag/Mukaxurrii gaafa 19/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Haakim Siraaj, B/B Gaggeessaa Dh/H/Hawaasaa MMO Go/H/Bahaa, Harar, gaafa 26/08/13 taasifame

²²⁴ Af gaaffii obboo Mangashaa Nagaash, Mana Murtii Aanaa Baabbileetti KTAS, Baabbile, gaafa 27/08/12 , Af gaaffii obboo Haakim Siraaj, B/B Gaggeessaa Dh/H/Hawaasaa MMO Go/H/Bahaa, gaafa 26/08/13 taasifame

²²⁵ Af gaaffii obboo Mangashaa Nagaash, Mana Murtii Aanaa Baabbileetti KTAS, gaafa 27/08/12 , Af gaaffii obboo Haakim Siraaj, B/B Gaggeessaa Dh/H/Hawaasaa MMO Go/H/Bahaa, gaafa 26/08/13 taasifame

²²⁶ Akkuma Olii lakk. 25ffa, kwt. 110(2-3)

²²⁷ Fkf Mana Murtii Aanaa Abbaya, Mana Murtii Aanaa Moyyaalee

bal'isu dha. Kanaan alatti, iyyatni DG fi falmiin qooddaa qabeenya galmee tokko irratti ilaalamuun isaatiin galmee tokko xumuruuf yeroo dheeraa akka fudhatu ta'eera. Madaalliin raawwii galmee hanga galmee torbaanitti ykn ji'aan ykn kurmaanaan abbaan seeraa tokko hojjatee xumure irratti kan hundaa'u ta'uu isaatiin abbootiin seeraa galmee falmii diiggaa gaa'elaa ilaalan galmee kana xumuruuf yeroo gahaa falmii DGf akka hin kennine taasiseera. Kun immoo, carraa gaa'ila diigamuu irraa baraaruuf qabu gadi buuseera.

Dabalataan, sirni barreeffama himanna fi deebii mataa isaatti walitti dhufeentya abbaa warraa fi haadha warraa irratti dhiibbaa kan qabuu dha. Himanna dhiyaatu mara keessatti seerummaan gaafatamu DGTi. Seerummaa gaafatamu keessatti wal dhabdee dhalateef sadarkaa duraatti fala akka maluuf mana murtiif carraa kan kenu miti. Deebiin himatamaan kennus, kanuma kan cimsuu dha. Miirri himannaan itti barraa'u garaagarummaa wal falmitousaa kan bal'isu irra darbee baasii hin malleef kan saaxiluu dha. Miira morkii fi jibbaa wal falmitoota keessatti kan uumuu dha. Himatamaa/himatamtu mariif kan affeeri otuu hin taane, falmiif kan affeeri dha. Dabalataanis, gaa'illi fedhii wal fuutotaan kan hundeffamuu fi kan diigamu yoo ta'es, mootummaan immoo tiksuumitaa gaafatamummaa akka qabu Heerri RDFI fi Heerri MNO ifatti tumaniiru. Haa ta'u malee, haalli dhiyaatinsaa fi qabiyyee himanna fi deebii qabatamaan mana murtii keessa jiru gahee mana murtii irraa barbaadamuus gaa'ila sana diiguu qofatti kan daangesse bifa fakkaatuun qophaa'aa jira. Akka waliigalaatti, haalli dhiyaatiinsa fi keessummeessa iyyataa fi deebii DG wal falmitoota mariif otuu hin taane, falmiif kan affeeri, gahee fi itti gaafatamummaa mana murtii immoo gaa'ila diiggaa irraa baraaruutti otuu hin taane diiguu fakkaata.

3.3.2. Hafiinsa Himatamaa fi Itti Fufiinsa Dhagahaa Dhimmaa

Haalli fuudhiinsa himanna fi keessummeesssa deebii akkasumas, falmiin DG Seera Deemsa Falmii Hariiroo Hawaasaa Itiyoophiyaatti kan daangeeffamu akka hin taane maanuwaaliin dhaddacha maatii fi daa'immanii ifatti tumeera.²²⁸ Itti gaafatamummaan mana murtiis, sadarkaa duraatti gaa'ila diiguu otuu hin taane, gaa'ilaa fi kanneen gaa'ila jalatti hammatamaniif eegumsa barbaachisu gochuu dha. Itti gaafatamummaa kana bahuuf, deemsi mana murtiichaa deemsa falmiilee hariiroo hawaasaa kanneen biroo irraa adda tahuuf dirqama. Sirna deemsa falmii idilee keessatti himannaan ykn iyyatni erga dhiyaateen booda garagalchi himanna himatamaaf kan

²²⁸ Maanuwaali Hojji Dhaddacha Maatii fi Daa'immanii Manneen Murtii Oromiyaa kwt. 12(6)

ergamu ta'u. Beellamni guyyaan deebiis yeroo himatamaan deebii isaa itti yaadee deebisuu dandeessisu kan xiyyeffannaa keessa galchee dha. Himatamaan himanni sirnaan isa qaqqabee guyyaa deebii kanatti deebii isaa kan hin dhiyeeffanne yoo ta'e, mirgi deebii barreffamaan dhiyeeffachuu isaa bira darbuun falmii afaniif kan beellamamu ta'a.²²⁹ Guyyaa falmii afaniittis kan hin dhiyaatin hafe yoo ta'e, falmiin bakka himatamaan hin jirreetti bu'uura SDFHH kw. 70 (1a) kan itti fufu ta'a. Hima biraatiin, deebii kenuun akkasumas falmii afaniif dhiyaachuufiis ta'ee dhiisuuf mirga dha. Haalli himataman deebii akka kenuuf ykn falmii afaniif akka dhiyaatu dirqamu hin jiru. Hojimaata manneen murtii kan ilaallu yoo ta'e, diiggaan gaa'ilaa illee bu'uruma kanaan kan gaggeeffamaa jiruu dha.²³⁰

Bu'uura SMO kew. 105(4)tiin iyyatni wal hiikinsaaakkuma dhiyaateen; manni murtichaa akkaataa bulmaataa fi jirenya abbaa manaa fi haadha manaa eegumsa, iddo jirenyaa fi akkaataa jirenya ijoollee; akkasumas akkaataa bulchiinsa qabeenya isaanii ilaachisee ajaja itti fakkaate ni kenna jechuun tumeera. Tumaa seeraa kana irraa kan hubatamu, waa'ee iddo jirenyaa qaama iyyata dhiyessee fi daa'imman wal falmitootaa ilaachisee ajaja barbaachisu kenuuf deebii himatamaa eegun hin barbaachisu. Otuu himatamaan deebii hin kenniin, waa'ee iddo jirenyaa fi dantaa daa'immanii ilaachisee ajaja kenuuf akkasumas, ajaja kennname raawwachiisuuf himatamaan waraqaan waamichaatiin ykn ajaja to'annaa jala ooolee haa dhiyaatu jedhuun dhiyeeffamuu akka danda'u tumaan kun ni akeeka. Adeemsi kun wal dhabdee abbaa warraa fi haadha warraatiin wal qabatee miidhaa wal falmitoota ykn daa'imman wal falmitootaa irra qaqqabuu danda'u kan hir'isuu dha. Iyyata dhiyaate irratti hundaa'uudhaan manni murtii himatamaa kan ta'e ykn kan taate qaamaan akka dhiyaatuuf ykn dhiyaattuuf ajaja ni kenna taanaan, deemsi itti fufu waa'ee dhiyaatinsaa fi hafiinsa himatamaa otuu hin taane, waa'ee ajaja mana murtii kabajuu ykn kabajuu dhiisuuti. Tarkaanfileen ajaja kana booda fudhataman mirga deebii kennu irra darbuu ykn falmii gam tokkee (ex parte) gaggeessuu otuu hin taane, ajaja mana murtii kabachiisuuti. Qaamaan argamuu fi argamuu dhiisuu ykn deebii kennu fi dhiisuun himatamaa ykn himatantuus kan ilaalamuu qabu, qixa mirga gaa'ila itti fufsiisuu ykn diiguutiin otuu hin taane, qixa itti gaafatummaa mana murtii waa'ee iddo jirenyaa fi haala jirenya iyyattuu/iyyataa fi daa'imman wal falmitootaa akkasumas, gahee manni murtii gaa'ilaa eegumsa gochuu qabutiin ilaalamuu qaba. Bu'uura Heera RDFI fi Heera MNO tiin mootummaa fi

²²⁹ Seera Deemsaa Hariiroo Hawaasaa Itiyoophiyaa kwt. 233

²³⁰ Galmeeleen qorannoo kanaaf akka galtee tahaan sassaabaman marti kanuma agarsiisu.

uummatni gaa'ilaaf eegumsa barbaachisu gochuu qaba.²³¹ Gaa'ila keessa turuun ykn gaa'ila diiguun mirga abbaa warraa fi haadha warraa qofa yoo ta'eess, hanga danda'ametti wal falmitootni yaada isaanii akka jijiiran haala mijeessuun itti gaafatamummaa manni murtii qabuu dha. Itti gaafatamummaan kunis kan ibsamu, wantoota carraa diigamuu gaa'ilaatiif gumaachan hambisuun akkasumas, haalota gaa'ila diigamuu irraa oolchaan mijeessuu ykn jajjabeessuu dhaani. Kunis, guyyaa iyyatni DG dhiyaate eegalee hanga wal falmitootni yaada isaanii kaasanitti ykn hanga murtiin DG kennamutti kan taasifamuu dha. Dabalataan, gaa'ila diiggaa irraa baraaruu cinaatti dhiibbaa falmiin wal falmitoota mataa isaanii fi daa'imman irratti qaqqabsiisu hambisuuf ykn xiqqeessuuf manni murtii itti gaafatamummaa qaba.

Deebii himatamaa sirna idilee eegee dhiyaachuu malu eeguun otuu hin barbaachisiin, himatamaan qaamaan dhaddachatti akka argamu gochuun isaa miidhaa falmiin DG wal falmitootaa fi daa'imman irratti qaqqabsiisu hir'isuun ni danda'ama. Bifuma yaada kana deeggaruun, maanuwaalin Dhaddacha Maatii Fi Daa'immanii kew. jalatti 21(4) jalatti gaaffii DG dhiyaate irratti gareen biraa osoo deebii itti hin kenniin dura, yoo danda'ama ta'e, abbaan seeraa ykn hojjataan hawaasaa nama iyyate ykn himanna dhiyeesse fi garee isa deebii kenu/waamamaa/himatamaa walitti fiduun gorsa barbaachisu akka kennamuuf taasifamuu qaba jechuun tumeera.²³² Galmeeleen qorannoo kanaaf sassabaman irraa kan hubatamu, hojimaatni mana murtii keessa jiru tumaalee kunneen kan hordofe miti. Iyyatni akkuma dhiyaatuun, himatamaan deebii akka kenuuf garagalchi himanna waraqa waamichaa waliin isa qaqqaba. Himatamaan yoo deebii isaa waliin dhiyaate, falmii afaniif beellamama. Qallabni dursa yoo gaafatame qallaba ilaachisee, dhaddachi ajaja akka kenuuf galmeen gaafa deebii dhaddachatti dhiyaata. Haalli guyyaa himanni dhiyatetti galmeen dhaddachaaf itti dhiyaatu hin jiru. Himatamaan guyyaa deebii yoo hafes, mirga deebii barreffamaa kennachuu, itti fufuun mirga falmii afaniif irratti hirmaachuu irra darbuutu jira. Adeemsi kun itti gaafatamummaa manni murtii waa'ee iddoor turtii fi jirenya iyyattuu fi daa'imni wal falmitoota akka murteessuuf kennname akka hin bahaanne kan taasisuu dha. Himatamaan waraqaan waamichaa isa qaqqabee kan dhiyaachuu didu yoo ta'e immoo, iyyattuu miira jibbaa fi lolaa keessa caalmaatti kan galchuu dha. Dabalataanis, adeemsi kun mootummaan gaa'ilaaf tika akka taasisu dirqama Heera mootummaatiin itti keenname akka hin baane kan taasisuu dha. Akka waliigalaatti, sirni

²³¹ Akkuma Olii lakk. 11^{ffaa} kwt. 34(3), Akkuma Olii lakk. 12^{ffaa} kwt. 34(3)

²³² Akkuma Olii lakk. 228^{ffaa}, kwt. 21(4)

waamicha himatamaa/himatamtuu fi hafiinsa himatamaa/himatamtuu qabatamaan manneen murtii keessatti hordofamaa jiru bu'uura Seera Maatii Oromiyaa tiin otuu hin taane, seera Deemsa Hariiroo Hawaasaati. Kun immoo, carraa gaa'ila diiggaa irraa baraaruuf jiru kan dhiphisuu dha.

3.3.3. Iyyata DG Bakka Bu'ummaadhaan Dhiyaatuu fi Dhiibbaa Inni Qabu

Bu'uura maanuwaalii dhaddacha maatii fi daa'immanii manneen murtii Oromiyaatiin, falmii ajaja yeroo, waa'ee bulchiinsa qabeenyaa fi gaa'illi erga diigamee booda qoodinsa qabeenyaa yoo ta'e malee, dhimma gaa'ilaa irratti wal fuutotni yookin isaan keessaa gareen tokko abukaatoodhaan ykn bakka bu'aa dhaan akka falman hayyamamuu hin qabu. Abukaatoodhaan ykn bakka bu'aadhaan falmachuun dandeetti dhabuu wal fuutotaa fi rakkoo humnaan olii irraan kan ka'e qofa heeyyamamuu qaba.²³³ Dabalataanis, haayyuun seeraa dhimma seera maatii Itiyoophiyaa irratti barreessuun beekamuu fi miseensa koree wixineessaa Seera Maatii MRFD Itiyoophiyaa²³⁴ kan ta'e tokko yoo ibsan, falmiin DG haala addaatiin hin danda'amu yoo ta'een alatti, abbaan manaa fi haati manaa qaamaan dhiyaachuu akka qaban yaada (intention) seera maatii akka ta'e kaasu. Barreessaan kun, barruu isaanii keessatti haalli addaa wal falmitoota dhaddacha irraa hambisuu danda'uu fi gama bakka bu'aa isaaniitiin akka dhiyaatan heeyyamu maal akka ta'e hin kaasani. Garuu yaada barreessaa kana irra kan hubatamu, qaamni bakka bu'ummaadhaan falmii DG irratti argamu qaamaan argamuu kan isa dhorke haalli addaa jiraachuu hubachiisuu qaba. Barreeffamni biroos yaaduma kana kan deeggaranii dha.²³⁵

Dhimma kanaan wal qabatee qabatamaan mana murtii keessatti hojimaatni jiru yoo ilaalamu iyyatni DG gama bakka bu'aatiin dhiyaatee falmiinis gamuma bakka bu'aatiin gaggeeffamee murtiin diiggaan gaa'ilaa yoo kennamu mul'ata.²³⁶

Falmii DG gama bakka bu'ummaan dhiyaatu keessatti yaaliin manni murti gaa'illi akka hin diigamnee taasisu maal ta'uu mala kan jedhuu fi hangam bu'a qabeessa ta'a kan jedhu dhimma ijoo dha. Fkn, galmee armaan olitti caqasame keessatti himattuun DG kan gaafatte yoo ta'u,

²³³ Akkuma Olii lakk. 228^{ffaa} kwt. 21(7)

²³⁴ ማኅ ገዢ የኢትዮጵያውን የቤተሰብ በሆነውን ነው በዚህ መሆኑን የሚከተሉ ተወቃድ ቁጥር 202 ዓ.ም. 1 ዓ. 97

²³⁵ North Calorina Trial Judge's Bench Book, District Court Volume 1, Family Law, 2019 edition, Univrsity of Noth Calorina, Fuula 31, available at www.sog.unc.edu/publications/books/north-carolina-trial-judges-bench-book-district-court-vol-1.pdf

²³⁶ Addee Gannat Darajjee Vs Fiqaduu Dachaasaa, MMA Jaarsoo,lakk. galmee 39509, gaafa 03/08/12 ilaalam, Obboo Ayyala Baahiruu Vs Tigist Dabbaba, MMA Baabbilee, lakk galmee 13248, gaafa 14/04/13 ilaalam

himatamaan gama bakka bu'aa isaatiin deebii kenneera. Falmii afaanii ture irratti manni murtii wal falmitootni yaada isaanii akka jijiiraniif wal falmitoota qofa qofaan akkasumas waliin dhaddacha irratti gorsee akka jiruu fi sababa yaada isaanii hin jijiirreef murtii DG dabarsuu isaa galmee irraa ni hubatama.²³⁷ Falmii DG mana murtii birootti ilaalameenis, himattuun DG kan gaafatte yoo ta'u, abbaan mana gama bakka bu'aa isaatiin dhaddachatti dhiyaateera. Himattuun sababa DG yoo ibsit," galgala dhugee galee na jeeqa" kan jedhu yoo ta'u, bakka bu'aan himatamaa rakkoo kana hin beeku jedheera. Manni murtiis gaa'ilaa diiggaa irraa oolchuuf wal falmitoota qofa qofaa akkasumas walitti dhaddacha irratti gorsa kennee jira jechuun galmeesseera.²³⁸ Falmii biraas kan ilaallu yoo ta'e, himatamaan gama bakka bu'aa isaatiin diiggaa gaafateera. Falmii kana ilaalchisee himatamtuun akka dhiyaattuuf waraqaan waamichaa yoo ergameefis kan hin argamne ta'uu isheetiin bakka himatamtuun hin jirreetti falmiin itti fufeera. Falmii kana keessatti daa'ima wagga shanii qabaachuun wal falmitootaa ka'eera. Manni murtiis, bakka himatamtuun hin jirreetti diiggaa gaa'ilaa bakka bu'ummaadhaan gaafatame diigee jira. Waa'ee daa'ima kanaa iddo jirenyaa fi qallabaa ilaalchisee, murtii diigga keessatti wanti jedhame tokkollee hin jiru.²³⁹

Falmiwwan armaan olii irraa kan hubatamu falmiin DG bakka bu'ummaadhaan gaafatamuun akka qajeeltootti kan hojiirra oolaa jiruu dha. DG bakka bu'ummaadhaan gaafatamuus ta'ee, deebiin yammuu bakka bu'aadhaan kennamu DG hambiisuuf yaaliin manni murtii taasisu dhugummaa kan qabu hin fakkaatu. Haala adda tahee fi mana murtii amansiisuun alatti falmii DG bakka bu'ummaadhaan gaggeeffamuu hin qabu tumaa seeraa jedhu hojiitti hiikuuf, yaaliin gama mana murtiin taasifamaa hin jiru. Kunis, gahee fi itti gaafatamummaa manni murtii gaa'ilaa eegumsa ochuu qabu raawwataa akka hin jirre agarsiisa.

3.3.4. Gurmaa'insa Dhaddacha Maatii fi Daa'immanii

Akkuma boqonnaa jalqabaa keessatti kaafamaa tureetti, Heerri RDFI fi kan MNO bifuma wal fakkaatuudhaan mootummaa fi hawaasni maatiif eegumsa gochuu akka qaban ni kaasa. Haaluma tumaalee Heeraa kunneeniin wal simuun, Seerri Maatii Oromiyaas, kaayyoon seerrichaa maatiif tika gochuu akka ta'e seensa isaa keessatti ifaan kaa'eera. Tumaaleen seericha keessatti hammatamanis kanuma kan mirkaneessanii dha.

²³⁷ Obboo Ayyala Baahiruu Vs Tigist Dabbaba, MMA Baabbilee, lakk galmee 13248, gaafa 14/04/13 ilaalam

²³⁸ Addee Gannat Darajjee Vs Fiqaaduu Dachaasaa, MMA Jaarsoo,lakk. galmee 39509, gaafa 03/02/12 ilaalam

²³⁹ Obboo Ayyala Baahiruu Vs Tigist Dabbaba, MMA Baabbilee, lakk galmee 13248, gaafa 14/04/13 ilaalam

Kaayyoo jalqabaa mana murtii ta'uu kan qabu; gaa'ilaa diigamuu irraa baraaruudha. Bakka yaaliin gaa'ilaa wal falmitootaa diiggaa irraa oolchuun hin milkoofneetti immoo miidhaa diiggaan gaa'ilaa wal falmitootaa fi daa'imman isaanii irraan gahuu danda'u xiqqeessuu dha. Haalli gurmaa'insa dhaddachaalee mana murtiis kaayyoo kana galmaan gahuuf kan tumsan tahuu qaba.

Tajaajila abbaa seerummaa si'aawaa fi dhaqqabamaa kennuuf Manneen Murtii Oromiyaa keessatti haala walitti dhiyeenya dhimmoottaa irratti hundaa'uudhaan dhaddachaaleen gurmaa'aniiru. Sadarkaa Mana Murtii Waliigalaatti Dhaddacha Ijibbaataa, Dhaddacha Yakkaa fi Dhaddacha Hariiroo Hawaasaa jedhamuun yoo gurmaa'²⁴⁰ sadarkaa Mana Murtii Olaanaa fi Mana Murtii Aanaatti dhaddachaaleen sadii: Dhaddacha Yakkaa, Dhaddacha Hariiroo Hawaasaa fi Dhaddacha Maatii fi Daa'immanii jedhamuun gurmaa'aniiru.²⁴¹ Dhimmoota dhaddacha Maatii fi Daa'immaniitti ilaalaman: iyyannoo fi himanna Seera Maatii irratti hundaa'uun dhiyaatanii fi dhimmoota yakka daa'imman irratti raawwatamanii fi dhimma daa'imman seeraan walitti bu'anii kan dabalatu dha.²⁴² Dhaddachi kun ogeessota dhimma kana irratti leenji addaa fudhataniin kan hojjatamu ta'uu maanuwaaliin hojii dhaddacha maatii fi daa'immanii ifaan kaa'eera.²⁴³

Falmiin DG abbaa warraa fi haadha warraa gidduutti gaggeeffamu dhaddacha kana irratti kan ilaalamuu dha. Gurmaa'iinsaa fi hojimaata dhaddacha kanaan wal qabatee, ciminaa fi hanqinaalee jiran irratti daataan bifaa garagaraatiin qooda fudhatoota irraa sassaabame haala armaan gadiin dhiyaateera.

I. Ramaddii Abbootii Seeraa

Abbootiin seeraa fi hojjataan hawaasaa dhaddacha maatii fi daa'immaniitti ramadaman leenji addaa dhimmoota maatii fi daa'immanii irratti kan fudhatan, muuxxannoo fi dandeettii hojii olaanaa akkasumas, naamusa isaaniitiin fakkeenyummaa kan qaban, keessattuu obsa, tasgabbii, kaka'uumsaa fi fedhii kan qaban ta'uu qabu jechuudhaan Dambiin Gurmaa'insaa Fi Hojimaata Dhaddacha Manneen Murtii Oromiyaa ni kaa'a.²⁴⁴ Akkasumas, gorsi abbaa seeraatiin, hojjataa hawaasummaatiin, jaarsolii fi qaama biroon abbaa warraa fi haadha warraaf kennamu dhiibbaa

²⁴⁰ Dambii Gurmaa'insaa fi Hojimaata Dhaddacha Manneen Murtii Oromiyaa Lakk. 6/2011 Kwt. 4(1)

²⁴¹ Isuma olii, Kwt. 20(1)

²⁴² Maanuwaalii Hojii Dhaddacha Maatii fi Daa'immanii Manneen Murtii Oromiyaa kwt. 13(1)

²⁴³ Akkuma Olii lakk. 228^{ffaa}, kwt. 10(2)

²⁴⁴ Isuma Olii, kwt. 12(8)

hiikkaan gaa'elaa dhuunfaa fi maatii, jirenya hawaasummaa, xiin sammuu wal fuutotaa fi daa'imman irratti qabu kan of keessatti hammate ta'uu qaba.²⁴⁵ Tumaadhuma kana faana bifa wal simuun hayyuun tokkos waa'ee dhaddadha maatii yoo ibsu; dhaddachi maatii dhaddacha murtiin abbaa seerummaa (adjudication) itti kennamu qofa otuu hin taane, gahee sanaan olii kan qabuu dha jechuun ibseera.²⁴⁶

Haala qabatama manneen murtii keessa jiru qixa tumaa dambii fi maanuwaalii kanaatiin kan xiinxallu yoo ta'e, sadarkaa jalqabaatti falmiin DG Mana Murtii sadarkaa jalqabaatti kan ilaalamuu yoo ta'u abbootiin seeraa mana murtii sadarkaa jalqabaatti argaman baay'inaan sadarkaa umurii dargagummaa kan jiranii dha. Ogeessi seeraa tokko abbaa seeraa ta'uu muudamuu kan danda'u; sadarkaa umurii isaa yoo xiqqaate wagga 25 ta'uu akka qabu labsiin gurmaa'iinsa Manneen Murtii Oromiyaa kan kaa'u yoo ta'es,²⁴⁷ abbootiin seeraa mana murtii sadarkaa jalqabaa irra jiran baay'een isaanii umuriid huma ka'uumsaatiin ykn ka'uumsa irraa kan baay'ee hin dabarreen kan muudamanii dha. Abbootiin seeraa kunneen, umrii dargaggummaa keessatti argaman tahuun isaanii falmii DG ilaalan irratti dhiibbaa maalii qabachuu akka danda'u hooggansa mana murtii, abukaattotaa fi jaarsolii biyyaa irraa odee effannoon sassabameera.

Falmiin DG dargaggoo maatii hin hundeessineen ilaalamuun isaa hanqina qabaachuu kaasuu. Hanqinni inni jalqabaa kan jedhame, obsaa fi tasgabbiidhaan falmii DG ilaaluu dhabuu kan jedhuu dha. Falmii DG keessatti itti gaafatamummaan inni jalqabaa, abbaa seeraa irraa eegamu gaa'ila sana diigga irraa oolchuu dha. Kunis kan ta'u, rakkoo ijoo ykn sababa wal dhabdee haadha warraa fi abbaa warraa hubachuu dha. Kunis, obsaa fi tasgabbiidhaan yaada wal falmitootaa dhagahuu qofaan kan mirkanaa'u dha. Yeroo gahaa kennuudhaan abbootii dhimmaa kunneen dhaddacha irratti waliin ykn qofa qofaa haasifiisuu gaafata. Kun immoo, abbootii seeraa baay'ee biraatti kan hin jirre ta'uutu kaafama.²⁴⁸ Abbootiin seeraa kunneen, dargaggoo ta'uu isaanii hubannoonaan waa'ee gaa'ilaaf qaban gadi aanaa akka ta'u isaanii

²⁴⁵ Isuma Olii, kwt. 23

²⁴⁶ Akkuma Olii lakk. 235^{ffaa}, Fuula 3,

²⁴⁷ Labsii Gurmaa'ina, Aangoo fi Hojii Manneen Murtii Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiin Murteessuuf Bahe, Lak. 216 /2011, kwt. 19(2)h fi (3)

²⁴⁸ Af gaaffii Obboo Daani'eel Boodanaa (Perezidantii MMA/Wucaalee) fi obboo Tokkummaa Dhugumaa (KTAS MMA/Wucaalee), mag/Mukaxurrii, gaafa 19/08/13 taasifame, obboo Tasfaayee Taayyee, A/Ad/G/H/Hawaasaa MMA Jaarsoo, gaafa 20/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Haakim Siraaj, B/B Gaggeessaa Dh/H/Hawaasaa MMO Go/H/Bahaa, gaafa 26/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Taafaa Gammachuu, Abukaatoo , Asallaa, gaafa 09/09/13 taasifame, Af gaaffii obboo Abbabaa, abukaatoo, Asallaa, gaafa 09/09/13 taasifame

taasiseera. Gaa'ila keessatti wal dhabdeen akkamiin akka uumamuu malu, waliin jiraachuun obsa akkamii akka gaafatu gorsa kennuuf hubannoo barbaachisu hin qaban.²⁴⁹ Kanarra darbee, bu'aa diiggaan gaa'ila wal fuutotaa fi ijoollee wal fuutotaa irraan gahuu danda'u xiinxalanii hubachiisuuuf, gahuumsa ykn hubannoo gahaa hin qaban jechuun kaafama.²⁵⁰ Abbootiin seeraa gaa'ila hundeessaniis, gaa'ila hundeessuun dura haalli dhaddacha maatii itti gaggeessanii fi erga gaa'ila hundeessaniin booda haalli itti falmii DG ilaalan garaagarummaa qabaachuu ni kaasu. Keessumaa abbootiin seeraa gaa'ila hundeessuun daa'ima horatan jaalala daa'ima ofiif qaban irraa ka'uun gaa'illi akka hin diigamne tattaaffiin isaan taasisan olaanaa ta'uu kaasu.²⁵¹

Dhaddachi maatii fi daa'immanii baay'inaan, abbootii seeraa dargaggoo ta'aniin gaggeeffamuun isaa qixa ilaalcha hawaasni bal'aan waa'ee jaarsummaaf qabu waliin qabsiisuun qooda fudhatootni ni kaasu. Bu'uura ilaalcha hawaasa bal'aatin gorsa kan kennu ykn nama kan walitti araarsuuf fudhatamummaa qabu jaarsolii ykn nama umuriidhaan deeme ykn nama gaa'ila hundeessee maatii qabuu dha. Kanarraan kan ka'e, abbootiin seeraa dargaggoon yaaliin dhaddacha irratti wal falmitoota gorsuun yaada jijiirsiisuuf taasisan milkaa'uu dadhaba kan jedhanii dha.²⁵² Akka aadaa Oromootti kan nama araarsu jaarsa dha. Muuxxannoo jirenyaa irraa jaarsummaan baratama²⁵³ jechuudhaan milkaa'uu dhabuu tattaaffii abbootii seeraatiif akka sababaatti kaafama. Kanaan alatti, abbootiin seeraa shamarranii milkaa'oodha. Keessumaa

²⁴⁹ Af gaaffii Obboo Daani'eel Boodanaa (Perezidantii MMA/Wucaalee) fi obboo Tokkummaa Dhugumaa (KTAS MMA/Wucaalee), mag/Wucaalee, gaafa 19/08/13 taasifame, obboo Tasfaayee Taayyee, A/Ad/G/H/Hawaasaa MMA Jaarsoo, gaafa 20/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Haakim Siraaj, B/B Gaggeessaa Dh/H/Hawaasaa MMO Go/H/Bahaa, gaafa 26/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Taafaa Gammachuu, Abukaatoo , Asallaa, gaafa 09/09/13 taasifame, Af gaaffii obboo Abbabaa, abukaatoo, Asallaa, gaafa 09/09/13 taasifame

²⁵⁰ Af gaaffii Obboo Daani'eel Boodanaa (Perezidantii MMA/Wucaalee) fi obboo Tokkummaa Dhugumaa (KTAS MMA/Wucaalee), mag/Wucaalee, gaafa 19/08/13 taasifame, obboo Tasfaayee Taayyee, A/Ad/G/H/Hawaasaa MMA Jaarsoo, gaafa 20/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Haakim Siraaj, B/B Gaggeessaa Dh/H/Hawaasaa MMO Go/H/Bahaa, gaafa 26/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Taafaa Gammachuu, Abukaatoo , Asallaa, gaafa 09/09/13 taasifame, Af gaaffii obboo Abbabaa, abukaatoo, Asallaa, gaafa 09/09/13 taasifame, Af gaaffii Obboo Tasfaayee Naggasaa, Abukaatoo Seeraa, Go/Sh/Kaabaa (Fichee), gaafa 20/08/13

²⁵¹ Af gaaffii obboo Taaddasa Tashooma , B/B/Perezidantii MM Aanaa Mag/Asallaa, obboo Damee Yoonaas, Abbaa Seeraa MMA/Mag/Asallaa, gaafa 13/08/13 taasifame

²⁵² Af gaaffii obboo Tasfaayee Taayyee, A/Ad/G/H/Hawaasaa MMA Jaarsoo, gaafa 20/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Naasir Abdishuu, Gaggeessaa Dhimma Siivilii, MM Aanaa Heexosaa, gaafa 12/08/12 taasifame, Af gaaffii obboo Fayyisaa Tolasaa, BB KTAS MMWO, gaafa 13/09/13 taasifame

²⁵³ Af gaaffii obboo Fayyisaa Tolasaa, BB KTAS MMWO, gaafa 13/09/13 taasifame, Af gaaffii Obboo Tasfaayee Naggasaa, Abukaatoo Seeraa, Go/Sh/Kaabaa (Fichee), gaafa 20/08/13

dubartootni iciitii isaanii abbootii seeraa dhiiraa irra warra dubartiitti himachuun itti salphata. Kanaaf, dhaddachi otuu abbootii seeraa dhiiraa fi dubartiin ilaalamree fooyyee qabaata.²⁵⁴

Yaadota kunneen armaan olii irraa kan hubatamu, abbootii seeraa dargaggoodhaan falmiin DG ilaalamuun isaa tattaaffii gaa'ila diiggaal irraa baraaruuf taasifamu irratti dhiibbaa qabaachuu isaati.

II. Dhaddacha qofaa qabaachuu dhabuu

Manni Murtii Ol'aanaa Fi Manni Murtii Aanaa dhaddacha yakkaa, dhaddacha hariroo hawaasaa fi dhaddacha maatii fi daa'immanii ni qabaatu jechuun Dambiin gurmaa'insa fi hojimaata Manneen Murtii Oromiyaa tumeera.²⁵⁵ Maanuwaaliin dhaddacha maatii fi daa'immanii manneen murtii Oromiyaas, dhimmi maatii fi daa'immanii waan hedduun walitti hidhatus dhaddacha tokkoon ilaalamuu akka qabu kaa'a.²⁵⁶ Dhaddacha irrattis abbaan warraa fi haati warraa sodaa fi saalfii irraa bilisa ta'anii iciitii jirus baasanii dubbachuu akka danda'an abbaan seeraa jajjabeessuu akka qabu maanuwaaliin ni akeeka.²⁵⁷ Kanaaf immoo, dhaddachi qofaa isaatti falmii DG ilaalu jiraachuu qaba. Galmeen DG tokko dhaddacha tokkotti si'a tokko ilaalamuu qaba. Jecha biraatiin, dhaddacha tokko falmii DG ta'eess falmii biraat tokkoo ol ilaaluun falmii DG irratti dhiibbaa guddaa qabaachuu isaati. Haa ta'u malee, qabatamaadhaan manneen murtii keessa yoo ilaalamu, dhaddachi maatii fi daa'immanii bakka baay'eetti hanqinaa qabaatee argamuu isaaniiti.

Hanqinni inni tokko, manneen murtii tokko tokko keessatti falmiin abbaa warraa fi haadha warraa dhaddacha maatii fi daa'immanii qofatti daanga'ee kan hojjatamaa jiru otuu hin taane, dhaddacha maratti raabsamee abbootii seeraa jiraniin kan hojjatamu ta'uun isaati.²⁵⁸ Hojimaata kanaaf akka sababaatti kan kaasan, falmiin DG yeroo dheeraa kan fudhatu ta'uun isaatiin abbootii seeraa muraasa qofatti daangeessuun dhaddacha maatii fi daa'immani qofatti akka ilaalamu yoo ta'e, madaallii raawwii galmee abbootii seeraa gadi buusa waan ta'eef jechuun kaafama.²⁵⁹

²⁵⁴ Af gaaffii obboo Tasfaayee Taayyee, A/Ad/G/H/Hawaasaa MMA Jaarsoo, gaafa 20/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Naasir Abdishuu, Gaggeessaa Dhimma Siivilii, MM Aanaa Heexosaa, gaafa 12/08/12 taasifame, Af gaaffii obboo Fayyisaa Tolasaa, BB KTAS MMWO, gaafa 13/09/13 taasifame, Af gaaffii Obboo Eliyaas Kaasaa, A/A/Dh/Maatti Mana Murtii Olaanaa Go/Arsiitti, gaafa 09/09/13 taasifame

²⁵⁵ Akkuma Olii lakk. 240^{ffa} kwt. 20

²⁵⁶ Akkuma Olii lakk. 228^{ffa} kwt. 10

²⁵⁷ Isuma Olii, kwt. 12(3)

²⁵⁸ obboo Tasfaayee Taayyee, A/Ad/G/H/Hawaasaa MMA Jaarsoo, gaafa 20/08/13 taasifame

²⁵⁹ obboo Tasfaayee Taayyee, A/Ad/G/H/Hawaasaa MMA Jaarsoo, gaafa 20/08/13 taasifame

Hanqinni inni kan bira, baay'inni dhaddachaalee jiranii gahaa tahuu dhabuu dha. Hanqina dhaddachaa manneen murtii tokko tokko keessatti mul'ataniif akka furmaataatti fudhatamee kan jiru dhaddacha tokkotti yeroo wal fakkaataa ta'etti falmii tokkoo ol abbootii seeraa garagaraan akka ilaalamu gochuu dha.²⁶⁰ Hanqinaaleen kunneen abbootiin dhimmaa rakkoo isaanii ifaa fi bilisaan akka hin ibsanne kan taasisuu dha. Abbootiin seeraa dhimmicha tasgabbii fi xiyyeffanna guddaadhaan akka hin ilaalle kan isaan taasisuu dha. Hanqinaaleen kunneen yaalii gaa'ila diiggaa irraa baraaruuf taasifamu irratti dhiibbaa kan uumanii dha.

III. Leenjii Dandeettii Gabbisu Kennamuu Dhabuu isaa

Maanuwaaliin dhaddacha maatii fi daa'immanii akka ibsuutti, dhaddachi Maatii fi Daa'immanii ogeessota dhimma kana irratti leenjii addaa fudhataniin kan hojjatamu qaba.²⁶¹ Akkasumas, bu'uura maanuwaalii kanaatiin gorsi abbaa warraa fi haadha warraaf kennamu dhiibbaa hiikkaan gaa'elaa dhuunfaa fi maatii, jirenya hawaasummaa, xin sammuu wal fuutotaa fi daa'imman irratti qabu kan of keessatti hammate ta'uu qaba.²⁶² Bifuma tumaalee maanuwaalii kanaatiin wal simuun hayyuun tokkoo waa'ee beekumsa fi dandeettii abbootii seeraa dhimma maatii ilaalanii maal fakkaachuu akka qabu akka armaan gadiitti kaa'a.

*To navigate parties' cases adequately and coordinate related issues, a family court judge's knowledge must extend well beyond traditional state family law statutes and cases. Divorce, separation, and parental responsibility cases often present complicated emotional and nonlegal issues, requiring a family court judge to have familiarity with theories and research in disciplines such as social work, psychology, and dispute resolution.*²⁶³

Bu'uura yaada hayyuu kanaatiin, beekumsi fi dandeettiin abbootii seeraa dhimma maatii ilaalanii beekumsa seeroota mootummaadhaan tumamanii qofatti daanga'uu hin qabu. Dhimmi DG isaan ilaalan dhimma xiinsammuu fi dhimmoota tumaalee seeraa hin taanee kan of keessatti qabatan waan ta'eef, abbootiin seeraa dhimma maatii ilaalan gosa barnootaa xiinsammuu, hawaasummaa fi hiikkaa wal diddaa irratti beekumsa gahaa qabaachuu qabu jedha.

²⁶⁰ Obbo Bakar Saddeeboo, abbaaseeraa mana murtii aanaa shaashmaannee, 17-8-2013

²⁶¹ Akkuma Olii lakk. 228^{ffaa}, kwt. 10(2)

²⁶²Isuma Olii, kwt. 23

²⁶³ The modern family court judges: Knowledge, skills and qualities for success, NATALIE ANNE KNOWLTON, Institute for the Advancement of the American Legal System , 2014, Fuula 2

Qabatamaadhaan hojimaata manneen murtii kan ilaalamu yoo ta'e, dhaddacha maatii fi daa'immanii dhaddachoota biraaj irraa bifa adda taheen kan ilaalamu miti. Ramaddiin abbootii seeraa kurmaanaan kan gaggeeffamu yoo ta'u, abbootii seeraa dhaddacha tokko irraa gara dhaddacha biraatti dabarsuun alatti ulaagaan addaa hojiirra ooluu akka hin jirree dha.²⁶⁴ Ramaaddii taasifamu duras ta'ee, ramaddiin booda leenjiin addaa abbootii seeraa dhaddacha kana irratti ramadamaniif kennamu hin jiru.²⁶⁵ Qabiyyeen leenjii gama Mana Murtii Waliigalaa Oromiyaa ykn gama Inistitiyutii Leenjii Ogeessota Qaamolee Haqaa fi Qorannoo Seeraa Oromiyaatiin kennamaa jiru murtii DG kenuuf deemsa hordofamuu qabaniif fi qoodinsa qabeenya abbaa manaa fi haadha manaa irratti kan xiyyeffatee dha malee dandeetti wal dhabbi haadha manaa fi abbaa manaa furuu irratti kan xiyyeffatee miti.²⁶⁶ Abbootii seeraa dhaddacha DG irratti ramadamaniis leenjii addaa akka fudhataniif hojiin qabatamaan hoojjatamaa jiru hin jiru.²⁶⁷ Kunis kan agarsiisu, sirni leenjii jiru dandeettii abbootii seeraa gaa'ilaa diiggaa irraa oolchuuf kan gabbisu otuu hin taane, gaa'ilaa diiguu fi qooddaa qabeenya taasisuuf tumaalee seeraa bitan irratti kan xiyyeffatee dha.

IV. Dhaddacha Daa'immanii fi Maatii Hundeessanii hojitti galuu dhabuu

Bu'uura Dambii Gurmaa'insaa fi Hojimaata Dhaddacha Manneen Murtii Oromiyaa tiin sadarkaa mana murtii aanaa fi mana murtii olaanaatti, dhaddachi maatii fi daa'immanii of danda'ee qofaatti gurmaa'uu qaba.²⁶⁸ Dhaddachi kunis, dhimmoota bu'uura seera maatii Oromiyaatiin fi dhimmoota yakkaa daa'immaniin raawwatamanii fi daa'imman irratti raawwataman kan ilaaluu dha.

²⁶⁴ Af gaaffii obboo Addis Tasfaayee, Perezidantii MM Aanaa Heexosaa, Mag/Itayyaa, gaafa 12/08/13 taasifame, AF gaaffii obboo Naasir Abdishuu, Gaggeessaa Dhimma Siivilii, MM Aanaa Heexosaa, Mag/Heexosaa, gaafa 12/08/12 taasifame, Af gaaffii obboo Haakim Siraaj, B/B Gaggeessaa Dh/H/Hawaasaa MMO Go/H/Bahaa, gaafa 26/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Addis Tasfaayee, Perezidantii MM Aanaa Heexosaa, Mag/Itayyaa, gaafa 12/08/13 taasifame, AF gaaffii obboo Naasir Abdishuu, Gaggeessaa Dhimma Siivilii, MM Aanaa Heexosaa, Mag/Heexosaa, gaafa 12/08/12 taasifame

²⁶⁵ Af gaaffii obboo Fayyisaa Tolasaa, B/B KTAS MMWO, Finfinnee, gaafa 13/09/13 taasifame, Obbo Yaa'iqoob Miidhagsaa fi Girmaa Taabor, Abbootii Seeraa Mana Murtii Aanaa Nagallee Arsii, Nageellee Arsii, 17/08/13 taasifame

²⁶⁶ Af gaaffii obboo Fayyisaa Tolasaa, B/B KTAS MMWO, gaafa 13/09/13 taasifame, Obbo Yaa'iqoob Miidhagsaa fi Girmaa Taabor, Abbootii Seeraa Mana Murtii Aanaa Nagallee Arsii, gaafa 17/08/13 taasifame, obboo Tasfaayee Taayyee, A/Ad/G/H/Hawaasaa MMA Jaarsoo, Mag/Fiichee, gaafa 20/08/13 taasifame

²⁶⁷ Af gaaffii obboo Fayyisaa Tolasaa, B/B KTAS MMWO, gaafa 13/09/13 taasifame, Obbo Yaa'iqoob Miidhagsaa fi Girmaa Taabor, abbootii seeraa mana murtii aanaa nagallee arsii, obboo Tasfaayee Taayyee, A/Ad/G/H/Hawaasaa MMA Jaarsoo, gaafa 20/08/13 taasifame

²⁶⁸ Akkuma Olii lakk. 240^{ffa}, Kwt. 20(1)

Manneen murtii baay'eetti dhaddachi maatii fi daa'immanii kun qofaatti gurmaa'ee hojiitti galamus darbee darbee garuu, manneen murtii dhaddacha kana gurmeessanii hojiitti hin galle akka jiran odeeffannoos sassaabame ni agarsiisa.²⁶⁹ Manneen murtii kunneen akka sababaatti kan kaasan abbootiin seeraa jiran lakkoofsaan xiqqaa ta'uusisaatiin kanneen jiran dhaddacha tokkotti yoo daangeessan ta'ee, tajaajila abbaa seerummaa mara mana murtiichaa irraa tajaajilamtootaan barbaadamu kennuun kan hin dandeenyee ta'uusisaati. Kanaaf, dhimmoota jiran dhaddachaaleetti otuu hin qoodiin walumatti makuun kan hojjataa jiran tahuu ibsu.²⁷⁰ Rakkoon kun falmii DG xiyyeefannoodhaan akka hin ilaalamne kan taasisuudha.

V. Hirmaanna Ogeessota Hawaasummaa

Dhaddachi falmii DG hirmaanna ogeessota garagaraa kan barbaadu dha. Itti gaafatamummaan mana murtii sadarkaa duraatti gaa'ila diiggaa irraa baraaruu yoo ta'u, yeroo yaaliin kun hin milkoofneetti immoo, dhiibbaa DG wal falmitootaa fi daa'imman isaaniirratti qaqqabsiisu xiqqeesuu dha. Milkaa'ina itti gaafatamummaa kanaaf immoo, gahee ogeessa hawaasummaa olaanaa dha. Haa ta'u malee, odeeffanna sassaabameen hanqinaaleen armaan gadii kan jiran ta'uusadda bahee jira.

Hanqinni inni jalqabaa, hanqina tumaa seeraati. Seerri Maatii Oromiyaa yaalii gaa'ila diiggaa irraa baraaruuf, taasifamu keessatti bifa hirmaanna ogeessa hawaasummaa hammachiiseen kan bocame miti. Bu'uura seera Oromiyaa kew.110tin hirmaannaan ogeessa hawaasummaa kan ifatti kaa'ame DG dura otuu hin taane, bu'aa DG keessattii dha. Kunis, waa'ee daa'imman wal fuutotaa fi waa'ee qoodinsa qabeenyaa keessatti dha. Kanaan alatti yaalii wal falmitootni yaada DG isaanii kaasanii akka araaramaniif taasifamu keessatti hirmaannaan ogeessa hawaasummaa ifatti tumamee hin jiru. Haa ta'u malee, maanuwaaliin dhaddacha daa'immanii fi maatii manneen murtii Oromiyaa hirmaanna ogeessota hawaasummaa ilaachisee, yaalii gaa'ila diiggaa irraa baraaruuf taasifamu keessatti abbaa warraa fi haadha warraatiif gorsa kennuudhaan akka gumaachan tumeera.²⁷¹ Akkasumas, manni murtii faayidaa fi dantaa daa'immanii adda baasuuf

²⁶⁹ Af gaaffii Obbo Machaal Taddasaa, Peridaantii Mana Murtii Aanaa Abbayyaa, 5/9/2013, Obbo Ayyaalawu Tafarrraa, abbaaseeraa Mana Murtii Aanaa Abbayyaa, gaafa 5/9/2013 taasifame

²⁷⁰ Af gaaffii Obbo Machaal Taddasaa, Peridaantii Mana Murtii Aanaa Abbayyaa, 5/9/2013, Obbo Ayyaalawu Tafarrraa, Abbaa seeraa Mana Murtii Aanaa Abbayyaa, gaafa 5/9/2013 taasifame

²⁷¹ Akkuma Olii lakk. 228^{faa} kwt. 23

xiinxalli barbaachisaa ta'e, ogeessa barbaachisaa ta'een akka gaggeeffamu taasisuu qaba jechuun tumeera.²⁷²

Hanqinni inni biraa, bu'uura maanuwaalii dhaddacha maatii fi daa'immanii Oromiyaatti yaalii gaa'ila diiggaa irraa baraaruuf taasifamu keessatti ogeessota hawaasummaa qabatamaadhaan gargaaramuu dhabuu dha.²⁷³ Abbootiin seeraa wal falmitoota yaada isaanii akka jijiiran taasisuu keessatti ogeessotni hawaasummaa akka hirmaatan hin taasisan. Waan hunduma ofiif xumuruu barbaaduutu jira.²⁷⁴ Dandeettii ogeessota kanaatti amanuu dhabuun jira.²⁷⁵ Kanaan alatti, manneen murtii baay'eetti ogeessi hawaasummaa qacaramee kan hin jirre yoo ta'u,²⁷⁶ iddo ramaddiin yeroodhaan ogeessoota ramadaniittis ogeessootni ramadamanii jiran barumsa hojii kanaaf, rogummaa qabu kan baratan miti.²⁷⁷

Hirmaanna ogeessota hawaasummaa mirkaneessuuf sadarkaa duraatti sirni diriiruu qaba. Jalqabbiin sirna diriirsus, yaadota barbaadaman tumaa seeraatti jijiiruu dha. Kanaan wal qabatee sadarkaa duraatti tumaa Seera Maatii Oromiyaa hirmaanna ogeessota hawaasummaa bu'aa DG qofa irratti daangeesse fooyyeessuudhaan ogeessootni kunneen haala gaa'ila diiggaa irra oolchuuf taasifamu keessatt hirmaanna isaanii mirkaneeffamuu qaba.

3.3.5. Falmii DG fi Yaalii Wal Falmitoota Yaada Jijiiriisuu Taasifamu

I. Gorsa Manni Murtii Walfalmitoota Gorsu

Waliigalteen walta'iinsa waloo DG walfuutotaan mana murtiitti yoo dhiyaatu, bu'uura Seera Maatii Oromiyaa kwt 101(1)tti manni murtii abbaawarraa fi haadhawarraa adda addaan yookaan bakka tokkotti isaan ni dubbisa; yaada walhiikuu irratti qabanis akka geeddaratan ni gaafata. Bu'uura tumaa seera kanaatti, manni murtii walfuutotni yaada walhiikuu ilaachisee qaban akka

²⁷²Isuma Olii, kwt. 27(3)

²⁷³ Af gaaffii obboo Taaddasa Tashooma , B/B/Perezidantii MM Aanaa Mag/Asalla, obboo Damee Yoonaas, Abbaa Seeraa MMA/Mag/Asalla, gaafa 13/08/13 taasifame, Af gaaffii Obboo Eliyas Kaasaa, A/A/Dh/Maatii Mana Murtii Olaanaa Go/Arsiitti, gaafa 09/09/13 taasifame

²⁷⁴ Af gaaffii obboo Taaddasa Tashooma , B/B/Perezidantii MM Aanaa Mag/Asalla, obboo Damee Yoonaas, Abbaa Seeraa MMA/Mag/Asalla, gaafa 13/08/13 taasifame, Af gaaffii Obboo Eliyas Kaasaa, A/A/Dh/Maatii Mana Murtii Olaanaa Go/Arsiitti, gaafa 09/09/13 taasifame

²⁷⁵ obboo Tasfaayee Taayyee, A/Ad/G/H/Hawaasaa MMA Jaarsoo, gaafa 20/08/13 taasifame

²⁷⁶ obboo Taarikuu Fiilaa, KTAS MMO Go/SH/Kaabaa, 20/08/13 taasifame, Obboo Waqgaarii Fiqaduu, Ogeessa Hawaasummaa, MMO Go/SH/Kaabaa, 20/08/13, Af gaaffii obboo Haakim Siraaj, B/B Gaggeessaa Dh/H/Hawaasaa MMO Go/H/Bahaa, gaafa 26/08/13 taasifame

²⁷⁷ Fknf Mana murtii Aanaa Haromayaatti ogeessa hawaasummaa ta'uun yeroof ramadamee kan hojjataa jiru baruumsi isaa IT fi Bulchiinsa (Management) dha, Mana Murtii Aanaa Heexosaattis bakka buutuun gosa barumsaa bulchiinsaa qofa kan barattee dha.

geeddaratanitti bakka tokkotti ykn adda adda baasee dubbisuu akka danda'u ka'amee jira. Tumaan seeraa kanaa manni murtii asii achi abbootii dhimmaatiif gorsa akka kenu kan akeeku waan ta'eef, gorsa kana keessatti manni murtii aangoo mari'achiisuu qofa akka qabuu ibsa; hirmaanna gam-lamaanii jechuunis yaada nama gorsuu fi nama gorsamuu ofkeessaa kan qabu kan akeeku miti jechuu dha.

Gaaffii DG dhiyaate irratti hundaa'uun falmiin DG yoo gaggeeffamu, manni murtii abbaawarraa fi haadhawarraa bakka tokkotti yookaan adda addatti dubbisuun yaada waliikuu isaanii akka jijiiratan akkasumas waldhabiinsa isaanii hiikkachuu haala isaan dandeessisu akka uummattan gorsa.²⁷⁸ Bu'uura tumaa seera kanaatti manni murtii walfuutotni yaada walhiikuu isaanii gorsa isaaniif kennamuun qalbii jijiiratanii walitti akka araaraman gochuu qofa miti; gorsa qaama biraatiinis kennamuu fi gaabbii keessa galuun yaada gaa'ilila isaanii diiguu irratti qaban akka jijiiratan cimsee gorsa jechuu dha. Tumaa seeraa kana irratti gorsa manni murtii kenu irratti hundaa'anii akkasumas haala yaada jijiirrannaa keessa isaan galchuu dandeessisu uummachuun abbaanwarraa fi haatiwarraa waldhabbiisaan gidduu jiru akka furatan gorsuun, gorsa kennamu irratti hundaa'anii rakkoo jiru akka furatan yeroon kan kennamu akka ta'e kan akeekameedha jechuun ni danda'ama. Yaalii taasifamu kana keessatti manni murtii sadarkaa nagummaan gaa'ilichaa irra jiru baruuf carraa argata; gaa'ilichi sadarkaa suphamuu hin dandeenye irra kan gahe ta'uu yookaan rakkoon uumame salphaatti furamuu kan danda'u ta'uu adda baasuu ni danda'a.

Haala qabatama hojii mana murtii keessa jiru yoo ilaallu, manni murtii walfuutotni yaada walhiikuu isaan qabu akka jijiiratan ni dhama'a; adda addatti yookaan bakka tokkotti walfuutota walitti qabe araarsuu yaaluun rakkoo isaan qabu dhaaddacha irratti akka furtan ni carraaqa. Hata'u malee, wal-falmitootni dhaaddacha irratti gorsa manni murtii dhiyeessuun kan araaraman baay'ee muraasa akka ta'e daataan walitti qabame ni agarsiisa.²⁷⁹

Gorsi manni murtii walfuutota walhiikuuf jedhaniif kenu akka hin milkoofne kan taasisan sababoota hedduutu jira. Isaanis,

²⁷⁸ Akkuma Olii lakk. 25^{ffaa}, kwt 105(1)

²⁷⁹ Obbo Bakar Saddeebuu, Abbaaseeraa Mana Murtii Aanaa Shaashmaannee, Obbo Fayyisaa Tolasaa, BB KTAS MMWO, Adde Bazzash Burqaa, Abbaaseeraa Mana Murtii Aanaa Yaballoo, Obbo Yaa'iqoob Miidhagsaa Fi Girmaa Taabor, Abbootii Seeraa Mana Murtii Aanaa Nagallee Arsii

Walfuutoni gaa'ila isaanii diiguuf himannaa yoo dhiyeessanii fi dhimma kana irratti yeroo duraaf manni murtii yeroo isaan dubbisu miira aarii fi mufanna keessa waan jirataniif, gorsa waliin deebi'aa jiraadhaa jedhu fudhachuun yaada walhiikuu qaban dhiisuuf ni rakkatu. Walfalmitootni dhaddacha irratti yeroo dhiyaatan miira araaramuu caalaa miira jeequmsaa fi waldhabdee waan itti dhaga'amuuf, manni murtii yerosuma battalatti waa'ee deebi'anii wajjiin jiraachuu yoo itti dubbatu haala salphaa ta'een fudhatanii araaramuu itti ulfaata.

Naannoo keenyatti gaaffiin DG bal'inaan haadhawarraan kan dhiyaatu yoo ta'u darbee darbee ammoo abbaawarraan dhiyaata. Yeroo baay'ee waa'illi gaa'ilaa tokko himata dhiyessee irratti waa'illi gaa'ilaa kan biroon ammoo deebii kennuuf bakka garaagaraatii dhaaddacha irratti walargu. Namootni bakka garaagaraatii miiraa aariin guutamaniifalmiif dhaaddacha irratti yeroo wal-argan, gorsi gama mana murtiin kennamu faallaa karoora isaan qabatanii dhufanif carraan milkaa'uu gorsa mana murtiin kennamu gadi aanaa akka ta'u taasisa.

Haalli qindoomina dhaaddacha maatii fi daa'immanii hanqina qabaachuunisaa gorsa mana murtiin kennamu akka hin milkoofne gochuu keessatti gumaacha qabaateera. Bakka dhaddachi maatii fi daa'immanii dhaddacha/dhaddachoota biroo wajjiin kutaa tokko keessa jiru keessatti walfalmitootni yaada isaanii bilisaan hin ibsan. Walfalmitootni bakka yaada isaanii iftoominaan hin ibsinetti gorsa kennuun rakkisaa dha; haala sana keessatti gorsi kennamus furmaata waaraa carraan kennuu isaatii gadi aanaa dha. Yaada kana irratti abbaan seeraa tokko haala qabatama mana murtii isaanii yoo ibsan akkas jedhu: 'Mana murtii keenyatti dhaaddachi maatii fi daa'immanii kutaa dhaaddachootni yakkoo fi hariiroo hawaasaa keessatti gaggeeffaman keessatti gaggeeffama. Abbaan seeraa dhimma DG ilaalu kutaa abbaan seeraa dhimma yakkaa ilaalu fi kutaa abbaan seeraa dhima hariiroo hawaasaa ilaalu keessa taa'anii hojjetan keessa taa'un walfalmitoota DG gorsa. Kutaa sana keessa abbootii seeraa fi abbootiin dhimmaa hedduun waan jiraniif, walfalmitootni bilisaan yaada isaanii hin ibsan.²⁸⁰ Abbaan dhimmaa bakka icciti isaa hin eegamnetti rakkosaa diriirsee ibsuun yaadni araaraa kallattii furmaataa kennu akka kennamu hin taasisu.

Darbee darbee yoo ta'elée abbaawarraa fi haadhawarraaf gorsi kennamu xiyyeefannoo barbaachisu mana murtiin argateera jechuun rakkisaa dha. Gaaffii DG abbaanwarraa yookaan haatiwarraa dhiyeessu keessatti waamichi nama gaaffii hin dhiyeessineef yoo taasifamu, namni

²⁸⁰ Obbo Bakar Saddeebboo, abbaaseeraa mana murtii aanaa shaashmaannee, 17-8-2013

waamichi taasifameef mana murtiitti dhiyaachuun gorsa manni murtii kenu fudhatee jijiirraa yaadaa akka argatu akka ta'u taasisuu ilaachisee xiyyeffannoон jiru laafaa dha. Himatamaan waraqaan waamichaa yoo simachuu dide ykn argamuу yoo dhabe ykn gaafa falmii afaanii dhiyaachuu yoo dhabe falmiin bakka himatamaan hin jirretti itti fufuun gaa'illi jiguuf adeemu gorsa manni murtii kenu akka hin arganne ta'aa jira. Falmiin DG baay'een bakka abbaanwarraa yookaan haatiwarraa hin jirretti bu'uura s/d/f/h/h kwt 70(a) ilaalamuun gorsa osoo hin argatiin diigamaa jira.²⁸¹

II. Jaarsummaa: Wal-Falmitoota Walitti Araarsuu

Adeemsa DG waliigaltee waloo abbaawarraa fi haadhawarraa bu'uura godhatee gaggeeffamu keessatti manni murtii walhiiktotni yaadaa DG qaban akka jijiirataniif gorsa mana murtii irraa kennamutti fayyadamuun yaada kan hin jijiirranne yoo ta'an, manni murtii waa'llan DG sunniin dhimma isaanii jaarsummaan akka xumuratan hin qajeelchu. Kallattiin gara yeroo tasgabbii kennuutti galuu danda'a. Manni murtii yeroo tasgabbii baatii sadii hin caalle isaaniif kenuun waldhabdee isaanii ofumaan akka xumurataniif isaan qajeelcha. Walfalmitootni carraa namoota biro fayyadamuun fi jaarsummaa teessisuun dhimma isaanii araaraan itti xumuratan isaaniif hin kenuu.

Muuxannoон biyyoota garagaraa akka agarsiisuttis, abbaanwarraa fi haatiwarraa walta'anii gaa'ila isaanii diiguuf gaaffii yoo dhiyeessan gorsa manni murtii kennullee osoo hin fudhatiin adeemsi itti diigaman diriiree jira. Fakkeenyaaaf, biyya Faransaayii fi Chaayinaatti abbaanwarraa fi haatiwarraa walta'anii gaa'ila isaanii waliigalteen diiguu yoo barbaadan mana murtiillee deemuun osoo hin barbaachisiin waliigaltee isaanii ejensii galmeessa ragaaleetti galmeessisuun gaa'illichi akka diigamu gochuu ni danda'u. Hata'u malee, biyyi Chaayinaa gaaffii DG waliigaltee waloo walfuutotaatiin dhiyatutti osoo hin mirkaneessin dura yeroo tasgabbii irra darbuun hin danda'amne guyyoota 30 kennuun barbaachisaa akka ta'e gochuun seera ishee dhiyeenya fooyessitee jirti; bu'uura kanaan fooyya'un seerichaa DG akka xiqqaatu gochuu keessatti gahee qabaachaa akka jiru qorannoон dhiyeenya gaggeeffame akeekee jira.²⁸²

²⁸¹ Fakkeenyaaaf, Masarat Famisee vs. Abbaataa Lammaa, Mana Murtii Aanaa Arsiitti Mana Murtii Aanaa Heexosaa, galmee lakkofsa 32150

²⁸² Xu Li, Compensatory Damages in Divorce Proceedings Under the Marriage Law of China, Singapore Journal of International & Comparative Law, (2003) 7 pp 59

Bu'uura adeemsa falmii DG gaaffii walfuutotaatiin gaggeeffamu keessatti manni murtii gorsi inni kenu furmaata kan hin argisiifne ta'uu yoo hubate, walfalmitootni dhimmi isaanii jaarsummaan akka ilaalamuuf akka hayyaman gaafata.²⁸³ Dhimma isaanii jaarsummaan fixachuuf hayyamamoo ta'uu yoo baatan, manni murtii dirqamaan dhimmi isaanii jaarsaan akka ilaalamu akka taasisu seerri hin aangessu; jaarsummaan dhimma isaanii akka furatan ilaachisee manni murtii cimsee yoo gorsee fi jajjabeesse malee adeemsi waa'illan gaa'ilaa jaarsummaaf carraa kennan xiqqaa dha. Abbootii dhimmaa kanneen gara jaarsummaatti qajeelchuu keessatti carraaqqii manni murtii taasisu bakka guddaa kan qabuu dha.

Walfalmitootni dhimma isaanii jaarsummaan ilaallachuuf hayyamamoo kan ta'an ta'uu mana murtiif yoo ibsan, walfalmitootni nama akka jaarsaatti isaan taajaajiluu danda'u jedhan ofii filatanii mana murtii akka beeksisan seerichi ni akeeka.²⁸⁴ Walfalmitootni namoota jaarsa isaanii ta'uu danda'an mana isaaniitti galanii itti yaaduu fi mari'achuun mana murtii kan beeksisan ta'uun kan hubatame taanaan, guyyoota 15 keessatti maqaa jaarsolii dhiyeessuu qabu. Abbootiin dhimmaa guyyoota caqasame sana keessatti tarree maqaa jaarsolii kan hin dhiyeessine yoo ta'e yookaan maaliif tarree maqaa isaanii dhiyeessuu akka dhaban dhiyaatanii ibsuun beellamni akka jijiiramu gochuu ni danda'u; filannoowwan lamaan kanneen keessaa tokko hojiirra kan hin oolchine yoo ta'e manni murtii galmee falmichaa ni cufa jechuu dha.

Walfalmitootni tarree maqaa jaarsolii kan dhiyeessan yoo ta'e manni murtii maqaa tarree jaarsolii dhiyaate galmeessuun, gorsaa fi qajeelfama kallattii furmaatni araaraa itti kennamu ni kenna; jaarsoliin qaamaa gaafa sana kan hin dhiyaanne yoo ta'an gorsii fi qajeelfamni araarri itti gaggeeffamu barreffamaan akka isaan dhaqqabu ni taasisa.²⁸⁵ Jaarsoliin filatamanis yeroo ji'a sadii hin caalle keessatti yaalii taasifamee fi bu'aa argame mana murtiif akka gabaasan seerri kantumee jiru yoo ta'u, tumaan kun yoo jiraates manni murtii yeroo ka'ame kana eeguun osoo hin barbaachisiin haala adeemsi araaraa irra jiru ilaachisee gabaasni yerootti akka isa gahu gochuu akka danda'u seerri maatii aangessee jira.²⁸⁶ Hima biraan kaa'uuf manni murtii adeemsaa fi bu'aa araara irraa argamutti xiyyeffannoo guddaa kennuu akka qabu seerri keenya ifatti tumee jira.

²⁸³ Akkuma Olii lakk. 25^{ffaa}, kwt 105(2fi3)

²⁸⁴ Akkuma Olii lakk. 25^{ffaa}, kwt 106(1)

²⁸⁵ Akkuma Olii lakk. 25^{ffaa}, kwt 106(2)

²⁸⁶ Akkuma Olii lakk. 25^{ffaa}, kwt 106(3)

Akkaataa Gadaa fi aadaa Oromootti araarri adeemsa rakkina maatii, ollaa, abbaa manaa fi haadha manaa, kkf gidduutti uumamaniif hiika duraa kennuuf tajaajiluu dha.²⁸⁷ Jaarsoliin kan dubbachuu fi murtoo kennuu qaban dhugaa fi dhugaa waaqaa qofa irratti hundaa'uun malee namoota isaan bakka buusaniif falmuudhaan miti. Murtoon jaarsi murteessu hanga danda'ametti kan lamaan isaanii gammachiisu (*win-win solution*) akka ta'uuf carraaqqiin cimaan ni taasifama; tokko gammadee tokko ammoo mufannaan (dallansuu keessa seennaan) jireenyi waliinii booda isaan jidduu jiraatu nageenya itti fufiinsa qabu hundeessuu hin danda'u.

Haaluma kanaan, gaa'ila diiggaa irraa tiksuu keessatti bakka tokko tokkootti gumaata olaanaa gumaataa kan jiru jaarsummaa akka ta'e galmeen mana murtii fi af-gaaffii abbootii seeraa irraa walitti qabame ni agarsiisa. Fakkeenyaaaf, Mana Murtii Aanaa Yaabeellootti fi Arsii Negeelleetti, abbootiin seeraa af-gaaffii deebisan akka himanitti yeroo si'anaa kana walfalmitoota hiikcaa gaa'ilaa gara jaarsaatti qajeelfaman keessaa 50% fi isaa ol ta'an waldhabdee isaanii jaarsummaan furachaa akka jiranitti tilmaamu.²⁸⁸ Falmii DG jaarsaan dhimmichi akka furamuuf qajeelfame keessaa harki walakkaa ol araaraan akka xumuramu waan ta'uuf, gaa'ila diiggaa irraa eeguu keessatti jaarsummaan qooda guddaa qabaachaa jira jechuu dha. Jaarsummaan hagam qabatamatti jijjiirraa yaadaa fi itita gaa'ilaa fiduu akka danda'an do'annaa dhaddacha maatii fi daa'immanii irratti taasifameenis hubachuun danda'ameera.²⁸⁹ Keessattuu naannoo aadaa fi jaarsummaan cimaan jirutti carraa gaa'illi diiggaa irraa jaarsummaan baraaramuu qabu guddaa dha. Fakkeenyaaaf, abbaan seeraa tokko muuxannoo qaban yoo dubbatan, karaa jaarsatiin dhimma xumuruu fi walitti araarsuun akka aanaa Booraatti beekamaa yoo ta'u carraan gaa'illi jaarsummaan diiggaa irraa tiksamuu qabu aanaalee biroo isaan hojjechaa turanirraa fooyee kan qabu ta'uu ibsu.²⁹⁰

²⁸⁷ Asmarom Legesse, Saba Oromoo fi Sirna Gadaa; Oromo Democracy: An Indigenous African Political System, 1973, fuula 215

²⁸⁸ Fakkeenyaaaf, Adde Bazzash Burqaa, Abbaaseeraa Mana Murtii Aanaa Yaballoo, 29-8-2013; Obbo Yaa'iqoob Miidhagsaa fi Girmaa Taabor, abbootii seeraa mana murtii aanaa nagallee arsii, 22-8-2013

²⁸⁹ Dhimma koree Bajji fi Malkaa Guddataa fa'a irratti dhadhacha irratti dhimmi isaaniin hordofeera. Dhima isaani jaarsummaan akka xumuratanii dhufaniif kan beellamame yoo ta'u isaanis dhimma isaanii xumuranii araaramuu isaanii ibsaniru. Dhimmicha irraa kaanan hubadhe jaarsoliin araaraa dhimma DGs ta'e dhimmi yakaa biroon yoo mudatu baay'inaan furaa kan jiran ta'uudha; Birqee Xilaahun Vs Rattaa Warquu galmee lakk 64710 mana murtii aanaa ada'aa

²⁹⁰ Af-gaaffii Araddoo Dhugummaa, abbaa seeraa dhaaddacha maatiin mana murtii aanaa Booraa waliin gaafa 19/8/2013 gaggeeffame. Akka fakkeenyaaatti abbaan seeraa kun yeroo gara shawaa kaabaa hojjetaa ture waliin yoo ilaalu naannoo Booraa kanatti jaarsoliin dhimma biroo dablatee gaa'ila illee araarsuu irratti cimoo fi hawaasni isaa jaarsa kan dhagahu ta'u muuxannoo qabu qoodeera.

Armaan olitti akka ilaalle, raawwannaa gaa'ila diiggaa irraa ittisaa jiran keessaa tokko jaarsummaan isa guddaa yoo ta'eliee, sadarkaa amma jiru caalaa jaarsummaan bu'a qabeessa akka hin taane wantootni taasisaa jiran baay'ee dha. Isaan keessaa muraasa akka armaan gadiitti ilaaluu yaalla:

Waldhabdeen abbaawarraa fi haadhawarraa yeroo baay'ee firaan akkasumas ollaan dursa ilaalamaa kan ture waan ta'eef, waldhabdeen isaanii DGtiin akka xumuramuuf mana murtii erga ga'ee booda gara jaarsaatti yoo qajeelfaman nuffii gama abbootii dhimmaa fi jaarsoliin jiruuf jecha carraan milkaa'u isaa muraasata'a.²⁹¹

Armaan olitti akka ilaalle, bu'uura tumaa seera maatiitiin waldhabdeen abbaawarraa fi haadhawarraa jaarsummaan ilaalamuu walfalmitootni yoo hayyaman qofa. Hima biraan, abbaanwarraa fi haatiwarraa waldhabdeen isaanii jaarsummaan furachuuf waliin murtiirra kan hin geenyе yoo ta'e, manni murtii waldhabdeen isaanii kara jaarsaa furmaata akka argatuuf dhimmicha gara jaarsummaatti hin qajeelchuu jechuu dha. Bu'uruma yaada kanaatiin, manneen murtii baay'een abbaanwarraa yookaan haatiwarraa waldhabdeen isaanii jaarsummaan akka ilaalamu battala manni murtii gaafatutti yaada hata'uun isaanii kennuu yoo didan carraa dhimmichi jaarsummaan ilaalamuu dhabsiisuun gara tarkaanfii ittaanutti ce'a.²⁹²

Jaaroliin tokko tokko abbootiin dhimma akka maallaqa kaffalaniif waan barbaadaniif kaffaltii isaan barbaadan abbootii dhimmaa kan hin kaffalle ta'uun hubannaan dhimma jaarsummaa isaanitti qajeelfamu sirnaan keessummeessuun walfalmitoota walitti fidanii walitti araarsuu yaaluurra, abbootii dhimmaa walitti araarsuu yaaluun akka isaaniif hin milkoofne fakkeessanii gabaasa mana murtiif yeroo itti ergan akka jiru af-gaaffiin ni agarsiisa.²⁹³

Abbaawarraaf yookaan haadhawarraaf looguun jaarsotaa, falmiin DG araaraan akka hin xumuramne sababoota taasisaa jiran keessaa isa tokkoo dha. Jaarsotni haadhawarraatiin filataman haadhawarraatiif yoo falmu; jaarsotni abbaawarraatiin filataman abbaawarraaf osoo falmanii mul'atu. Jaarsummaa taa'urra jaarsotni falmii ta'uun abbaawarraa fi haadhawarraa

²⁹¹ Af gaaffi Obboo Daani'eel Boodanaa (Perezidantii MMA/Wucaalee) fi obboo Tokkummaa Dhugumaa (KTAS MMA/Wucaalee), mag/Wucaalee, gaafa 19/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Addis Tasfaayee, Perezidantii MM Aanaa Heexosaa, gaafa 12/08/13 taasifame, AF gaaffii obboo Naasir Abdishuu, Gaggeessaa Dhimma Siivilii, MM Aanaa Heexosaa, gaafa 12/08/12 taasifame

²⁹² Fakkeenyaaaf, falmii Alamituu Daggafaa vs. Gosaa Nagga, mana murtii aanaa Heexosaa, galmeek lakkoofsa 28690; Ayinaalam Dabalee vs. Shimaallis Balchaa, mana murtii Aanaa Asallaa, galmeek lakkoofsa 05282

²⁹³ Obbo Tasfaayee Magarsaa, Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Bulee Horaa, 2/9/2013

waldhaban walitti araarsuurra, gargara akka deemanii fi gaa'illi isaanii akka diigamu sababa osoo ta'anii akka mul'atan namootni af-gaaffii waliin taasifne ni ibsu.²⁹⁴ Namootni af-gaaffii waliin taasifne akka ibsanitti, dur/akka aadaatti jaarsi bu'aa araaraa yoo gabaasu namoota waldhaban walitti araarsuu yoo yaallees milkaa'uu hin dandeenyjechuun deebii kenna ture. Yero si'anaa kana garuu akka hin araaramne gufuu ta'aa kana jiru 'abbaamanaa' ykn 'haadhamanaa' dha jechuun gama qabatanii deebii kennu.²⁹⁵ Jaarsoliin nama isaan waammateef falmu; faayidaa nama isaan filatee eegsiisuu yaalu. Itti-gaafatatummaa seeraas waan hin qabneef, hojii qulqullu raawwachuu irratti jaarsotni haqina qabu.²⁹⁶

Hubannoo dhabuu jaarsotaa fi qajeelfamni gahaan haala adeemsa araaraa irratti jaarsotaaf kennamuu dhabuu fi jaarsotnis kaayyoo jaarsummaa waamamanii sirnaan hubachuu dhabuun isaanii, jaarsummaan taa'amu bu'aa eegamu akka hin buune sababoota taasisaa jiran keessaa isa tokkoo dha. Olitti akka ilaalle adeemsa jaarsummaan ittiin gaggeeffamu ilaachisee manni murtii jaarota waamee yookaan barreffamaan bakka isaan jiranitti qajeelfama jaarsummaan itti gaggeeffamuu qabu akka kennu seerri tumee jira. Bu'uura seerichi gaafatuun manni murtii adeemsa araarri itti gaggeeffamu irratti jaarsotaaf gorsaa fi qajeelfama kennuu irratti hin argamu jechuun ni danda'ama.²⁹⁷ Galmee irraa akka mul'atuttis gaafa falmii afaanii gaggeeffamuu fi manni murtii gorsa yaada jijiirraa walfalmitootaaf kennu sana kallattiin gara jaarsa filachiisutti ce'uun akka filatan erga taasisee booda, filatamuu isaanii fi araarsanii gabaasa akka ergan ilaachisee ajajni jaarsota akka dhaqqabu mana murtiin taasifama.²⁹⁸ Qajeelfamni kennamuu dhabuu fi adeemsa gaggeeffama jaarsummaa hordofuu dhabuun mana murtii itti-gaafatatummaa cimaan raawwachuu jaarsotaatii karra banuun loogii keessatti akka hirmaatan taasisuu cinatti yeroo tokkon tokko hubanoo dhaburraan kan ka'e yoo ta'es gaa'ilä diiganii qabeenya quoduun gabaasa akka dhiyeessan taasisuu keessatti gahee kan qabu ta'uu agarsiisa.²⁹⁹

²⁹⁴ Af gaaffii obboo Awwal Saffiyaa, BB Perezidantii MMA Haramayaa, gaafa 28/08/13 taafime, Af gaaffii obboo Addis Tasfaayee, Perezidantii MM Aanaa Heexosaa, gaafa 12/08/13 taasifame, AF gaaffii obboo Naasir Abdishuu, Gaggeessaa Dhimma Siivilii, MM Aanaa Heexosaa, gaafa 12/08/12 taasifame;

²⁹⁵ Obbo Furii Illee Tufaa, abukaattooaa, aanaa shaashmaannee, gaafa 17-8-2013 taasifame

²⁹⁶ Obbo Yaa'iqoob Miidhagsaa fi Girmaa Taabor, abbootii seeraa mana murtii aanaa nagallee arsii; Obbo Ayyalawu Tafarraa, abbaaseeraa mana murtii aanaa Abbaayyaa, gaafa 5/9/2013 taasifame

²⁹⁷ Obbo Yaa'iqoob Miidhagsaa fi Girmaa Taabor, abbootii seeraa mana murtii aanaa nagallee arsii, gaafa 03/09/2013

²⁹⁸ Fakeenyaaf galmeed Alamituu Daggafaa vs. Gosaa Nagaasaa, mana urtii aanaa heexosaa, galmeed lakkofsa 28690; Gannat Darajjee vs. Fiqaduu Dachaasaa, mana murtii aanaa jaarsoo, galmeed lakkosa 39509;

²⁹⁹ Af gaaffii Obbo Ayyalawu Tafarraa, abbaaseeraa mana murtii aanaa Abbaayyaa, gaafa 5/9/2013

Manni murtii qajeelfama adeemsi jaarsummaa itti gaggeeffamu jaarsota ofitti waamee ykn xalayaan beeksisu dhabuun akkasumas gahumsaa fi amala gaarii qabachuu jaarsotaas akka hin mirkaneessine taasisaa jira. Gahumsa araarsuu danda'uu fi amala gaarii qabaachuu jaarsaa mirkaneessaa deemuu dhabuun mana murtii gaggeessi jaarsummaa to'annoo mana murtii jalaa bahuun qaama olaantummaan gaggeessu kan dhabu akka ta'u taasiseera.³⁰⁰

Jirenya hawaasummaa irraa gara jirenya dhuunfaatti duufuun jiraattotaa milkaa'ina dhabuu jaarsummaa keessatti gahee qabaachaa jira. Ollaan, firri akkasumas jaarsi biyya jiruu fi jirenya abbaawarraa fi haadhawarraa kamiinuu keessatti waldhabdee uumamu furuuf guutummaatti ofkennuu dhabuu fi rakkoo uumame kan kooti jedhanii hojjechuu dhabuun bal'inaan mul'ata. Haaluma kanaan, jaarsoliin yeroo si'anaa kana jaarsummaa taa'uun waldhabdee abbaawarraa fi haadhawarraa akka furaniif ajajni mana murtiin yoo itti barreeffamu, ajaja itti kennname raawwachuu qofaaf malee abbaawarraa fi haadhawarraa waldhaban walitti araarsuuf dhimmamanii rakkoo jiru duguuganii baasnii waltaasisuu irratti hanqina guddaa argisiisaa jiru.³⁰¹ Namootni waldhabanis ifoominaan rakkoo isaan gidduutti uumame baasanii jaarsatti himachurraa ofqusanna dabala jira.³⁰² Sababa kanaaf, yeroo si'anaa kana jaarsummaan naannoo magalaatti osoo hin ta'iin naannoo baadiyyaatti caalaatti milkaa'ina qabaachaa jira.³⁰³

Abbaawarraa fi haadhawarraa gidduutti waldhabdeen akka uumamuufi gara DGtti isaan oofaa jiru keessaa tokko gaa'ila irratti gaa'ila raawwachuu barbaaduu dha.³⁰⁴ Jaarsi araaraaf ta'u baay'een isaa nama haadhawarraa tokkoo ol qabu waan ta'eef, fudha-irratti fuudha hin balaaleffatu akkasumasgocha fuudha irratti fuudha sanaan mirgi haadhawarraa miidhameera jedhee hin amanu.³⁰⁵ Gocha seeraan dhorkame kana balaaleffachuu dhabuu fi quuqama dhabutiin abbaanwarraa fuudha irratti fuudha akka hin raawanne waan hin dhorkineef, rakkoo gaa'illi duraan ture irratti uumamaa jiru sirnaan furuun gaa'ilchia diiggaa irraa akka hin baraarde ta'aa jechuun ni danda'a.

³⁰⁰Af gaaffiii Obbo Tasfaayee Magarsaa, Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Bulee Horaa, gaafa 2/9/2013 taasifame

³⁰¹Af gaaffii Obbo Isaaq Alii, Abukaattoo godina Booranaa, gaafa 28- 8-2013 taasifame

³⁰² Af gaaffii obboo Taaddasa Tashooma , B/B/Perezidantii MM Aanaa Mag/Asallaa, obboo Damee Yoonaas, Abbaa Seeraa MMA/Mag/Asallaa, gaafa 13/08/13 taasifame

³⁰³Af gaaffii Obbo Bakar addeeboo, abbaa seeraa mana murtii aanaa shaashmaannee, gaafa 17-8-2013 taasifame

³⁰⁴ Af gaaffii Obbo Abdulhakiim Damboobaa, Hogganaa Mana Hojji Abbaa Alangaa Aanaa Moyyaalee, gaafa 29/8/2013 taasifame

³⁰⁵ Af gaaffii Obbo Yaa'iqoob Miidhagsaa fi Girmaa Taabor, abbootii seeraa mana murtii aanaa nagallee arsii,gaafa 5/09/13 taasifame

III. Yeroo Tasgabbii/Yeroo Yaada Naanneffannaa (Cooling Period)

Gaa'illi salphaatti akka hin diigamnetti, yeroon tasgabbii walfalmitootaaf kennamu adeemsa DG tasgabbeessuun walfalmitootni miidhaa diiggaan gaa'ilaa walfuutotaa fi ijoolee isaaniirraan gahuu danda'u ilaachisee akka itti yaadan carraa kennuu gaa'ila isaanii diiggaarrraa baraaruu keessatti gahee akka qabaatu barreffamootni garaagaraa ni mul'isu.³⁰⁶

Waliigaltee DG ykn gaaffii DG abbaawarraa fi/ykn haadhawarraatiin dhiyaatu mirkaneessuun dura manni murtii yeroo dhumaaf yaada gaa'ila isaanii diiguu ilaachisee qaban akka jijiirataniif, manni murtii yeroo tasgabba'anii itti yaadan kennuufii akka danda'u seerri maatii kwt 102(2) fi 105(3) tumee jira. Bu'uura kanaan, adeemsa DG naannoo keenyatti adeemsifamu baay'ee keessatti yeroon tasgabbii kennamaa jira. Af-gaaffii abbootii seeraaf taasifame irraa akka hubatamutti, manni murtii yeroo beellamaa yeroo kenu wal-falmitootni dhimma gaa'ila isaaniirratti tasgabba'anii akka yaadaniifi diigga irraa akka oolchan gorsi ni kennama.³⁰⁷ Hata'u malee, kenniinsa yeroo tasgabbii keessatti manni murtii wal-falmitootaaf gorsa barbaachisu kenna akka jiru galmeerraan hin mul'atu.³⁰⁸

Yeroon tasgabba'anii ofiin mari'atan bal'inaan bu'a-qabeessa miti; abbootiin seeraa af-gaaffii deebisan akka ibsanitti yeroo tasgabbii kennamu keessatti namootni tasgabba'anii yaaduun gaa'ila isaanii diiguun bu'aa isaarraa miidhaan isaa ni caala jechuun yaada jijiirratan baay'ee muraasa akka ta'e ibsu.³⁰⁹ Abbaan seeraa tokko akka ibsanitti, turtii isaan mana murtii keessatti qaban keessatti walfalmitootni yeroon tasgabbii kennameef keessatti yaada gaa'ila diiguu irratti qaban jijiirataniif deebi'anii walitti ni araaramna jechuun walta'an wal-fuutota tokko qofa akka ta'an eeru.³¹⁰

Bu'uura tumaa seera kanaatiin adeemsa DG keessatti yeroon tasgabba'anii itti yaaduu akka barbaachisummaa isaa fi bitaa-mirgi irratti kan waliigalan yoo ta'e kennama; bitaa-mirgi keessaa

³⁰⁶ Jungmin Lee, The Impact of a Mandatory Cooling-off Period on Divorce, The Journal of Law & Economics, Vol. 56, No. 1 (February 2013), pp. 227-243 (17 pages)

³⁰⁷ Af gaaffii Obbo Ayyalawu Tafarraa, abbaaseeraa mana murtii aanaa Abbaayyaa, gaafa 5/9/2013 taasifame

³⁰⁸ Fakkeenyaaaf, galmeewan walitti qabneefi yeroon tasgabbii irratti kennamef kamirrattiyuu barbaachisummaan yeroon tasgabbii maal akka ta'eefi walfalmitotni yeroon sanatti maal raawwachuu akka qaban ilaachisee gosa manni murtii kennuu qabu kamiyyuu hin mul'atu

³⁰⁹ Af gaaffii Obbo Tasfaayee Magarsaa, Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Bulee Hora, 2/9/2013; Adde Bazzash Burqaa, Abbaaseeraa Mana Murtii Aanaa Yabaloo, 29-8-2013; Obbo Ayyalawu Tafarraa, abbaaseeraa mana murtii aanaa Abbaayyaa, 5/9/2013

³¹⁰ Af gaaffii Adde Bazzash Burqaa, Abbaaseeraa Mana Murtii Aanaa Yabaloo, 29-8-2013

tokko yookaan lamaan isaanii yeroon tasgabbii nu hin barbaachisu kan jedhan taanaan, manni murtii kallattiin gara gaa'ila diiguutti darba jechuu dha. Haala kanaan, yeroon tasgabbii adeemsa DG keessatti osoo hin kennamiin gaa'illi baay'een diigamuu irratti argama; yeroo tasgabbiitti fayyadamuu dhabuuun gaa'ilaa diiggaarra jiruu carraa wallaanamuu dhabuu gaa'ilaa tokko akka dhabetti kan fudhatamuu fi hojmaatni kun DG kan hedдуммеessa jiruu dha.³¹¹

Yeroo si'anaa kana mana murtiin yeroon tasgabbii abbaawarraa fi haadhawarrraa gaa'illi isaanii diigama irratti argamuuf kennamu baay'ee muraasa ta'aa jira. Fakkeenyaaaf, falmii Tafarrraa Manna fi Buzunash Birqee gidduu ture irratti guyyaa 04³¹², falmii Meeroon Mokoniini fi Tamasgeen Addam gidduu ture irratti guyyaa 06³¹³, falmii Alamituu Daggafaa fi Gosaa Naggasaa gidduu ture irratti guyyaa 07³¹⁴, falmii Kafannii Rattaa vs. Tafarrraa Ayyalaa gidduu turee irratti guyyaa 07³¹⁵, falmii Maskaram Mallasaa fi Tediroos Geetachoo gidduu ture irratti guyyootni 10 kennamaniiru³¹⁶. Guyyootni muraasni kennaman kanneen gaa'ila falmiirra jiru hambisuu giddu-galeessa godhatamee kan kenname hin fakkaatu; adeemsa DG keessatti yeroon tasgabbii kennamuu qaba yaada jedhurraa ka'amee kan kenname fakkaata.

3.3.6. Murtii DG

Manni murtii fuudha heerumni akka diigamu yoo murteessu, ijoolleen eenu waliin jiraachuu akka qaban, waa'ee barumsaa fi eegumsa fayyaa isaanii, waa'ee qallaba (nyaata) isaanii fi walumaagalatti; waa'ee jirenya isaanii akkasumas warraa fi ijoolleen isaanii wal gaafachuudhaaf mirga qaban wajjiin murteessuu qaba jechuun seerri maatii Oromiyaa akeekeera.³¹⁷ Tumaa seeraa kana irraa kan hubatamu, murtiin DG wantoota ijoo sadii kan hammata ta'uu akka qabuu dha. Isaanis: waa'ee iddo jirenya daa'imman wal falmitootaa, waa'ee qallaba daa'imman wal fuutotaa fi waa'ee daa'immanii fi haati ykn abbaa isaanii wal gaafachuuf mirga qabaachuu isaaniiti. Qabiyyeewan ijoo murtii DG kunneen sadaniin wal qabatee hanqinaalee seeraa fi hojimaataa mul'atan odeeffannoo sassaabame irratti hundaa'uun akka armaan gadiitti dhiyaateera.

³¹¹ Fakkeenyaaaf, Burtukaan Tasamaa Vs. Tacaanee Hundee, Mana Murtii Aanaa Jaarsoo, galmeekakkoofsa 37830

³¹² Tafarrraa Maannaa Vs Buzunash Birqee, MMA Heexosaa, lakk. galmeekakkoofsa 30999, gaafa 10/02/13

³¹³ Meeroon Makoniin Vs Tamasgen Addaam, MMA G/Jaarsoo, lakk. galmeekakkoofsa 39310, gaafa 27/05/

³¹⁴ Alamituu Daggafaa vs Gosaa Naggasaa, MMA Heexosaa, lakk. galmeekakkoofsa 28690, gaafa 17/07/11

³¹⁵ Kafannii Rattaa vs Tafarrraa Ayyalaa, MMA Mag/Asallaa, lakk. galmeekakkoofsa 05433, gaafa 27/11/2013 ilaalam

³¹⁶ Maskaram Mallasa Vs Teedroos Getaachoo, MMA Mag/Asallaa, lakk. galmeekakkoofsa 05340, gaafa 04/03/13 kenname

³¹⁷ Akkuma Olii lakk. 25^{ffaa} kwt. 127(1)

I. Qallaba Daa'immanii

Akkuma armaan olitti kaafne, dhimma murtii DG keessatti haguugamuu qaban keessaa tokko; waa' ee qallaba daa'imman wal hiiktotaati. Eenyutu dirqama qallaba muruu akka qabuu fi qallabni muramuus akaakuu fi hangan maal akka ta'e murtii diigga gaa'ilaa keessatti ifatti ibsamuu qaba. Qallabni maal akka tahee fi maal maal hammachuu akka qabu Seera Maatii Oromiyaa irratti ifaan kaa'amee kan hin jirre yoo ta'es, maanuwaaliin qallaba daa'immanii Manneen Murtii Oromiyaa qallaba jechuun kaffaltii kunuunsa, eegumsa fi dantaa daa'imaaf oolu qallaba kennan qallaba fudhataaf bu'uuraan qarshiin, yoo kuni hin danda'amne ammoo, gosaan kaffalu jechuu dha hiika jedhu kaa'eera.³¹⁸ Kenniinsa fi raawwii murtii qallabaatin wal qabatee hanqinaaleen jiran qorannoon kun haala armaan gadiitint adda baaseera.

II. Qooddaan qabeenyaa otuu hin gaggeeffamiiin dura galii qulqulluu beekuun ulfaataa ta'uu

Bu'uura maanuwaalii qallaba daa'immaniitiin, hangi qallaba muramuu galii qulqulluu qallaba kennaa irratti kan hundaa'u akka tahe kaa'a.³¹⁹ Galii qulqulluujechuunis, galii baasiin erga irraa hir'ifamee booda dhuma irratti argamudha jechuun maanuwaalichi ibseera.³²⁰ Qallabni kan muramu galii qulqulluu qallaba kennaa irraa tahuun isaa ifa yoo ta'es, galiin qulqulluu qallaba kennaa yoom beekama kan jedhu garuu, abbootii seeraa biratti gaaffii kaasaa kan jiruu dha. Qallaba kennaan galiin isaa mindaa qofa yoo ta'een alatti, galiin qulqulluu deebii kennaa otuu qooddaan qabeenyaa hin taasifamiin beekamuu hin danda'u kan jedhu hubannoo abbootii seeraa baay'ee biratti mul'atuu dha. Murtiin qallabaa murtii DG keessatti hammatamuu akka qabu seerri kan kaa'u yoo ta'es, galii qulqulluu qallabni irraa citu beekamuu kan danda'u garuu gaafa murtiin DG kennamu otuu hin taane erga qooddaan qabeenyaa taasifameen booda jechuun kaasu. Kanarraanis kan ka'e, abbootiin seeraa tokko tokko yeroo diiggaan gaa'ilaa murteessaniitti qallaba yeroof qofa murteessuun dirqama qallabaa isa sirii qooddaa qabeenya booda murteessina yaada jedhu yoo gaggeessan; abbootiin seeraa biroon immoo, bu'uruma tumaa

³¹⁸ Akkuma Olii lakk. 228^{ffaa}, kwt. 2(3)

³¹⁹ Isuma Olii, kwt. 12

³²⁰ Isuma Olii, kwt. 2(4)

seera maatii Oromiyaatiin tilmaama giddu galeessaa fudhachuun guyyuma murtii DG murtii qallabaa isaa dhumaa kennina kan jedhaniidha.³²¹

Qallaba kennaan mindeeffamaa kan ta'ee fi galiin isaas mindaa qofa yoo ta'e, murtii DG keessatti hanga qallabaa murteessuun hanqina uumu dhiisuu mala. Garuu, galiin qallaba kennaan mindaan ala yoo ta'e, ykn hangi qallaba muramuu qarshiidhaan otuu hin taane, goсаan kan murtaa'u yoo ta'e, osoo qooddaa qabeenyaa hin gaggeessiin galii qulqulluu qallaba kennaan beekuun ni ulfaata. Kanaaf, qaama qallaba kennuuf dirqama qabu murtii DG keessatti hammatamees murtiin hanga qallabaa ibsu garuu murtii DG keessatti hammachiisuun haqummaa hanga qallabaa gaaffii keessa kan galchuu dha. Bakka qabeenyi waloo hin qoodamneetti, galii qallaba kennuu beekuun hin danda'amu. Bakka galiin qulqulluu qallaba kennaan hin beekameetti hanga qallaba muruuf dirqamu murteessuun haqa qabeessa hin ta'u.

III. Dandeettii Qallaba Kaffaluu Dhabuu

DG booda mirgaa fi dantaa daa'imman wal hiiktotaatiif eegumsa taasisuuf akkaataa fi hanga kaffaltii qallabaa ilaachisee, tumaalee garagaraa kaa'aniiru. Tumaaleen kunneen eenuu hangam kaffaluu qaba gaaffii jedhu furuuf yoo tumamaniis, rakkoo qallabaan wal qabatee jiru mara hiikuu garuu kan danda'aan miti. Rakkoolee qabatamaan mul'atan keessaa gariin seeraa tumuu qofaan kan hiikatan ta'anii hin argaman. Rakkooleen dandeettii raawwachiisuu mana murtiin ala ta'an ykn dandeettii raawwachiisummaa mana murtiitiin kan hin madaalamne jiru.

Rakkoolee seeraan ykn dandeettii raawwachiisuu mana murtiitin deebii hin argannee keessaa inni tokko, qaamni qallaba akka kaffaluuf itti murtaa'e dandeettii kaffaluu dhabuu isaati. Kunis, madda galii dhabuu irraan kan ka'ee dha. Namootni qallaba kaffaluuf dandeettii dhaburraan kan ka'e, naannoo gadi lakkisanii deeman illee jiraachuu isaanii daataan sassaabame ni agarsiisa.³²² Manni murtiis dirqisiisuudhaaf, yeroo muraasaaf to'annaa jala akka turan taasisuuf yeroo turtii

³²¹ Af gaaffii Obboo Daani'eel Boodanaa (Perezidantii MMA/Wucaalee) fi obboo Tokkummaa Dhugumaa (KTAS MMA/Wucaalee), mag/Mukaturrii, gaafa 19/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Haakim Siraaj, B/B Gaggeessaa Dh/H/Hawaasaa MMO Go/H/Bahaa, Harar, gaafa 26/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Taaddasa Tashooma, B/B/Perezidantii MM Aanaa Mag/Asalla, Asalla, obboo Damee Yoonaas, Abbaa Seeraa MMA/Mag/Asalla, Asalla, gaafa 13/08/13 taasifame

³²² Af gaaffii obboo Taarikuu Fiilaa, KTAS MMO go/SH/Kaabaa, gaafa 20/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Awwal Saffiyaa, BB Perezidantii MMA Haramayaa, gaafa 28/08/13 taafime. af gaaffii obboo Mangashaa Nagaash, Mana Murtii Aanaa Baabbileetti KTAS, gaafa 27/08/12 , af gaaffi shek Tsaadiq Alii, Qaadii MMA Baabbilee, gaafa 27/08/13 taasifame

isaanii xumuranii bahuun alatti kaffaltiin taasisan hin jiru.³²³ Rakkoon qallaba kaffaluu dadhabuu kunis, madda galii dhabuu irraa yoo ta'u, kanaan alattis haadha manaa baay'ee fuudhuu fi ijoollee baay'ee horachuun, qabeenya ofin otuu hin taane, qabeenya maatiitti hirkatanii fuudhuun yeroo booda maatiin illee qabeenya ofi irraa buqqisuun sababa yeroon itti ta'u kan jiruudha..³²⁴

Rakkoo armaan olii, rakkoo sadarkaa guddinaa biyyattiin irratti argamtu irraa kan maddee dha. Rakkoo namoota kunneenii hiikuuf gahee fi aangoon manni murtiis ta'ee, qaamoleen biroo qaban xiqqaa tahuu mala. Garuu, gama ogeessa hawaasummaatiin qallaba kennaan hariiroo daa'ima isaa waliin qabu akka cimsu gochuun miirri itti gaafatamummaa akka itti dhagahame taasisuudhaan hojiif akka dhamahu gorsuun hanga tokko fala rakkoo kanaa tahuu mala.

IV. Qallaba Kaffaluuf Fedhii Dhabuu

Rakkoon inni biroo kaffaltii qallabaan wal qabatee mul'atu, hubannoo dogongoraa irraa kan madduu dha. Namootni otuu dandeettii kaffaltii qabanuu qallaba kaffaluuf yoo didan ni mul'ata jechuun qooda fudhattootni ni kaasu. Akka sababaatti kan jiru miira diigamuu gaa'ilaa irraa kan madduu dha. Qaamni qallaba akka kennuuf itti murtaa'e, otuma kaffaluuf humna qabuu waayila isaa DGtiin gargar bahe dararuuf yoo kaffaltii kana kennuu dhiisuutu jira. Qaamni tokko qaama isa kaan dararuuf kan taasifamuu dha.³²⁵ Kunis, abbummaa ykn umurii wakkachuudhaan yoo calaqqisu ni mul'ata.³²⁶ Hubannoон inni kaan qallabni kaffalamu kun daa'imaaf kan oolu otuu

³²³ Addee Mirriqaat Hurriisaa Vs Asaffaa Tulluu, MMA Heexosaa, lakk. gal mee 32100, gaafa 30/07/13, Adde Elemaa Diqqaas vs. Diqqaas Xaasii, Mana Murtii Aanaa Yaaballoo, gal mee lakkofsa 15027, Diqqaas Xaasii vs. Elemaa Diqqaas, mana murtii olaanaa godina booranaa, gal mee lakkofsa 15798; Abbaa Waggee Allaa vs. Massaluu Mul'ataa, Mana Murtii Godiana Booranaa, gal mee lakkofsa 15797

³²⁴ Obbo Jamaal Kadir fi Obbo Ibraahim Dajanee, abbootii alangaa waarri mana hojii abbaa alangaa Nagalle arsii, 16-8-203; Obbo Ismaa'eel Tasii, raawwataa dhimma daa'immanii mana murtii aanaa shaashmaannee, 17-8-2013, Obbo Ismaa'eel Tasii, raawwataa dhimma daa'immanii mana murtii aanaa shaashmaannee, 17-8-2013, Obbo Bakar addeeboo, abbaa seeraa mana murtii aanaa shaashmaannee, 17-8-2013, Af-gaaffii Araddoo Dhugummaa, abbaa seeraa dhaddacha maatiin mana murtii aanaa Booraa waliin gaafa 19/8/2013 gaggeeffame

³²⁵ Obboo H/Maariyaam Abbaba, ABukaatoo Seeraa, Ficheechaa, gaafa 20/08/13 taasifame, Obboo Waqqaarii Fiqaaduu, Ogeessa Hawaasummaa, MMO Go/SH/Kaabaa, 20/08/13, Obboo Tasfaayee Naggasa, Abukaatoo Seeraa, Fiichee, gaafa 20/08/13 taasiffame, af gaaffii obboo Dajanee Margaa, Abukaatoo, Haramayaa, gaafa 28/08/13 taasifame, Af gaaffii Obboo Eliyas Kaasaa, A/A/Dh/Maatii Mana Murtii Olaanaa Go/Arsiitti, gaafa 09/09/13 taasifame

³²⁶ Obboo Mohamad Gannishuu Vs Saadiyaa Siraaj, MMO Go/Arsii lakk. gal mee 95557, gaafa 01/07/13 murtaa'e

hin taane, fedhii fi dantaa qallaba fudhattuuf ykn qallaba fudhataaf oola jedhanii tilmaamuu irraa kan madduu dha.³²⁷ Dhaddacha irraatti yoo yaada kana ifaan kaasanis ni mul'ata.³²⁸

Namoota kaffaluuf otuu dandeetti qaban kaffaluuf fedhii dhaban ilaachisee, hojileen barbaachisan gama mana murtii ykn qaamolee birootiin hojjatamaa kan hin jirre tahuu agarsiisa. Jibba diigamuu gaa'ilaa irraa kan maddeen qaama isa biraa dararuuf kaffaltii qallabaa raawwachuu dide sadarkaa duraatti gorsi xiinsammuu gama ogeessaatiin kan hin keennamneef tahuu kan mul'isuu dha. Kana irratti, manni murtii hojjataa akka hin jirree galmeeleen sassaabaman ni agarsiisu. Haa ta'u malee, namoota qallaba otuu kaffaluu danda'an kaffaluu didan ilaachisee, itti gaafatatummaan yakkaa mirkaneessuun akka danda'amu abbootii dhimmaa biras ta'ee abbootii alangaa ykn poolisii biratti hubannoон jiru gahaa miti.³²⁹ Hubannoон abbootii alangaa fi poolisoota baay'e biratti mul'atu dhimmi kaffaltii qallabaa dhimma hariiroo hawaasaa qofa gochuudhaan fudhachuun himannaа yakkaatti deemuu irra qallaba fudhataadhaan dhimma keessan gama mana murtiin xumuradhaa jechuun baay'inaan ni mul'ata.

Kaffaltiin qallabaa kaayyoo kaffalamuuf irra hin oolu namoota jedhan ilaachisee, yeroodhaa gara yerootti qallaba kennaan daa'ima isaa akka ilaaluuf, haala mijeessuun ilaalcha kana hanga tokko sirreessuun ni danda'ama. Kanaan alatti garuu, qallaba kennaan kaffaltii raawwatee kaffaltiin sun kallattiidhaan daa'ima sanaaf hin oolle yoo ta'eefi kunis, yoo mirkanaa'e sirna seeraa itti gaafatatummaan itti mirkanaa'u diriirsuun barbaachisaa dha. Kunis, haala qallaba kennaan kaffaltii raawwate sana qallaba fudhataa irraa deebisee ittiin gaafatu diriirsuu ta'uu mala.

³²⁷ Obboo H/Maariyaam Abbaba, ABukaatoo Seeraa, Ficheechaa, gaafa 20/08/13 taasifame, Obboo Waqgaarii Fiqaaduu, Ogeessa Hawaasummaa, MMO Go/SH/Kaabaa, 20/08/13, Obboo Tasfaayee Naggasa, Abukaatoo Seeraa, Fiichee, gaafa 20/08/13 taasiffame, af gaaffii obboo Dajanee Margaa, Abukaatoo, Haramayaa, gaafa 28/08/13 taasifame, Af gaaffii Obboo Eliyaas Kaasaa, A/A/Dh/Maatiif Mana Murtii Olaanaa Go/Arsiitti, gaafa 09/09/13 taasifame

³²⁸ Massalachi Waggaassoo vs. Ijjiguu Abarraa, mana murtii aanaa abbbayyaa, galmeekakkoofsa 13190

³²⁹ Aadde Maryaamaa Adaam, Abbaa Alangaa Godina Booranaa, 29-8-2013, Marii Kom. Wayinisheet Ayyala (Qorataa Poolisii Qa/Po/Sh/Kaabaa,) fi Inispeektar Shifarrraa Asfaawu (Qorataa Poolisii Qa/Po/SH/Kaabaa), Fiichee, 20/08/13, Af gaaffii Goshuu Naggasa, I/G/M/H/A/A/G/SH/Kaabaa, gaafa 20/08/13 taasifame, af gaaffii Muluu Kaaliyyii, Abbaa Alangaa Aanaa Haaromayaa, gaafa 28/08/13 taasifame, af gaaffii Ga/Saj. Tinnbab Alamuu, Qorataa Poolisii Aanaa Haromayaa, gaafa 28/08/13

V. Bu'uura Maanuwaaliin Qallaba murteessuu dhabuu

Maanuwaaliin qallaba daa'immanii Manneen Murtii Oromiyaa, qallaba daa'immanii ilaachisee murtiileen kennaman tilmaamawaa, haqa qabeessaa fi walfakkaataa taasisuuf; akkasumas, deemsa qallabni daa'immanii itti murtaa'ee raawwatamu kaayyoo qallabaa waliin akka walsimatu gochuuf kan tumame tahuu isaa seensa maanuwalichaa irraa kan hubatamuu dha. Galii qallaba kennaan irratti hundaa'uudhaan hangi qallabaa murtaa'uu qabu tahe ifaan tarreesee jira. Kan maanuwaali kana irratti ibsameen alatti, dabalanii ykn hir'isanii murteessuuf sababni ifaa fi gahaa ta'e gama mana murtiitiin kaa'amuu akka qabu maanuwaalichi kaa'eera.³³⁰ Haa ta'u malee, tumaalee ifaan kaa'ama kanneen hojiirra oolchuu keessatti hanqinaalee jiraachuu daataan sassaabame ni agarsiisa.

Hanqinni inni jalqabaa, otuu hanga galii hin qulqulleessiin callisanii murtii qallabaa murteessuu dha. Hangi murtaa'uus, baay'inaan hanga ka'uumsaa maanuwaali keessatti ibsamee³³¹ ykn isaa olii dha.³³² Qallaba kennaan galii ifa ta'e fkn; mindaa, osoo qabuu galii kana irratti hundaa'uun murteessuu osoo qabuu callisuun ka'uumsa dirqama qallabaa yoo murteessan ni mul'ata.³³³ Manni murtii hanga galii qulqulleessuuf ragaa rogummaa qabu gargaaramuu dhabuun illee ni jira. Galii daldala waajjira Galii irraa qulqulleessuu otuu qabuu ykn ogeessaan tilmaamsisuu otuu qabuu, ragaa namaa dhagahuudhaan murtii kennamuu daataan funaaname ni agarsiisa.³³⁴ Hanqinni inni biraa, galiin qallaba kenna adda ni baafama garuu hanga qallabaa galii sanaaf maanuwaali keessatti kaa'ame jiru murteessuu dhabuu dha.³³⁵ Hanqinni inni biraa, daa'imman wal hiiktotaaf quoduun dirqama qabbalaas bu'uruma kanaan murteessuu dha. Daa'imman yoo lama ta'an dandeettii guddisuu ykn galii wal hiiktotaa otuu hin qulqulleessiin daa'ima ishee tokko haati akka dandeessu; daa'ima kaan immoo ilaachisee abbaan qallaba haa muru jechuunis

³³⁰ Akkuma Olii lakk. 228^{ffaa}, kwt.9

³³¹ addee Massalachi Waggaassoo vs. Ijjiguu Abarraa, mana murtii aanaa abbbayyaa, galmee lakkofsa 13190, Addee Astadee Vs Darajjee Girmaa, MMA Wucaalee, lakk. galmee 41317, 30/06/13 ilaalame, Addee Astadee Vs Darajjee Girmaa, MMA Wucaalee, lakk. galmee 41317, 30/06/13 ilaalame

³³² Addee Mirriqaat Hurriisa Vs Asaffaa Tulluu, MMA Heexosaa, lakk. galmee 32100, gaafa 30/07/13, Addee Kafanii Rattaa vs Tafarraa Ayyyalaa, MMA Mag/Asallaaa, lakk. galmee 05433, gaafa 27/11/2013 ilaalame

³³³ Aaddee Almaaz Abbabaa vs Gosaa Abbabaa, MMO Go/Arsii, lakk. galmee 95510, gaafa 02/07/13 murtaa'e, Addee Meeroon Makoniin Vs Tamaggen Addaam, MMA G/Jaarsoo, lakk. galmee 39310, gaafa 27/05/13 murtaa'e

³³⁴ Addee Almaaz Dassalanyi vs Cabbudee Dajanee, MMO go/Ha/Bahaa, lak. Galmee 95440, gaafa 13/07/13 ilaalameera

³³⁵ Aaddee Hantuuta Boruu vs. Diida Borbor, Mana Murtii Olaanaa Godina Booranaa, galmee lakkofsa 15800, Ol'yataa Habtaamuu Amaaree Vs. D/Kennituu Firihoota Roomaa, MMO Godina Booranaa , lakk. galmee 15772

jira.³³⁶ Akkasumas, falmii bakka himatamaan hin jirreetti, gaggeeffameen manni murtii gaa'ila erga diigeen booda qallaba ilaalchisee murtii otuu hin kenniin bira darbuun kan jiruu ta'uudha.³³⁷ Maddi rakkoo kanaa, hubannoo dhabuu ykn xiyyeffanna dhabuu abbootii seeraati.

VI. Umurii fi Abbummaa Qulqulleessuu Dhabuu

Qallabaan wal qabatamee, falmiin mana murtii keessatti qabatamaadhaan ka'u, dhimma umurii daa'ima wal hiiktotaati. Qaamni qallaba kennuuf dirqama qabu daa'imni qallabni kaffalamuuf umuriin isaa daangaa umurii waggaa 18 ol jira jechuun ykn daangaadhuma umurii waggaa 18 keessatti ol kaasuun yoo kaasu qallaba fudhataan immoo, kana waakkachuun yoo falmuu ni mul'ata. Garuu, manni murtii falmii umurii daa'ima ragaadhaan qulqulleessuu dhiisee ilaalchuma dhaddachaa irratti hundaa'uun qallaba yoo murteessu ni mul'ata. Hanqinni kunis oliyyannoof ka'uumsa ta'a.³³⁸ Dhuma irratti haadha daa'ima baasii hin mallees, akkasumas ijoolee miidhaa hamileef kan saaxiluu dha.

VII. Haala fi Iddoo Guddina Daa'immanii Murteessuu

Akkuma armaan olitti kaafame, dhimmoota murtii DG keessatti akka hammatamaniis Seerri maatii Oromiyaa tume keessaa inni kan biraa, waa'ee iddo jirenya daa'imman wal falmitootaa murteessuu dha. Bu'uura maanuwaalii hojii dhaddacha maatii fi daa'immanii manneen murtii Oromiyaatti, manni murtii haala guddina daa'immanii murteessuuf ragaa barbaachisaa ta'e qaama rogummaa qabu irraa sassaabuu danda'a. Akkasumas, faayidaa fi dantaa daa'ima adda baasuuf xiinxalli barbaachisaa ta'e ogeessa rogummaa qabuun akka kennamu taasisuu qaba.³³⁹ Manneen murtii keessatti murtiin DG kennamaa jiran hangam tumaalee kunneen hojiirra oolchaa kan jiraniidha kan jedhu sakatta'uuf yaalameera.

a. Ogeessa Barbaachisaa Gargaaramuu Dhabuu

Iddoo jirenya daa'immanii murteessun wal qabatee akka qajeeltootti ifatti kan kaa'ame murtiin kennama dantaa daa'immanii isa olaanaa giddu galeessa kan godhate tahuu qabaadha.

³³⁶ oobbo Madiinaa Mohaammad Vs Sh/Kadir Sh/Sayiid, MMO Go/Arsii, lakk.galmee 95312, gaafa 14/04/13 murtaa'e

³³⁷ Addee Feeyruuzaa Shaafii Vs Abbaas Muummad, MM Shariyaa Baabbilee, lakk. galme 05253 gaafa 22/07/13 taasifame

³³⁸ Obboo Ahmaddiin Muummee Vs Mastuhaa Mahaammad, MMO go/Ha/Bahaa, lakk. galme 89690, gaafa 11/08/13 murtaa'e, Addee Makkoo Ahimd Vs Abdalla H/Kadir, MMA Heexosaa, lakk. galme 30968, gaafa 21/03/13 ilaalam, Obboo Jimaa Raggaasaa Vs Atsadee Baqqalaa, MMO SH/Kaabaa, lakk. almee 72657, gaafa 11/02/13 murtaa'e

³³⁹ Akkuma Olii lakk. 228^{ffaa}, kwt. 27 (3)

Daa'imman waggaa shanii gadi jiran sadarkaa qajeeltootti, haadha isaanii waliin akka guddataniif seerri maatii kan tume yoo ta'u, daa'imman kunneeniin ala kan jiran garuu eessatti ykn enyu biratti yoo guddataan caalatti jirenya isaanii gara fuulduraaf mijawaadha kan jedhu xiinxala cimaa kan barbaaduu dha. Milkaa'ina itti gaafatamumma kanaaf, hirmaannaan ogeessa hawaasummaa barbaachisaa tahuu seerri ifatti tumeera. Haa ta'u malee, sababa garagaraatin murtii iddo jirenya daa'imman wal hiiktotaa murteessuuf, hirmaannaan ogeessota hawaasummaa baay'ee xiqqaa dha ykn hin jiru.³⁴⁰

Sababni inni jalqabaa, manneen murtii aanaalee baay'ee keessatti ogeessi hawaasummaa qacaramee kan hin jirre tahuu isaati.³⁴¹ Hanqinni kun hojii iddo jirenya daa'immanii murteessuu hirmaanna ogeessa hawaasummaan alatti akka raawwatamu taasiseera. Bakka ogeessi hawaasummaa jiruttis, abbootiin seeraa ogeessota kanatti duguuganii gargaaramuun hin mul'atu.³⁴² Ogeessootni hawaasummaa jiranis, rakkoon kun akka jiru ni kaasu. Ogeessota kanatti amanuu dhiisuun abbootii seeraa biratti kan jiru tahuu ni ka'a.³⁴³ Ogeessa hawaasummaa manneen murtiitiin wal qabatee rakkoon inni biraa, bakka tokko tokkotti namootni ogeessa jedhamuun hojii kanaaf ramadaman ogummaa qabu kan hin qabne ta'uu isaaniti.³⁴⁴

b. Iddoo Jirenya Daa'immanii Murteessiin Dhabuu

Akkuma armaan olitti kaafne, murtii DG kessatti dhimmootni ifatti adda baafamanii kaa'amuu qaban keessaa tokko, iddo jirenya daa'immaniiti. Dhimmi kun manneen murtii baay'eetti ifatti kaa'amaa kan jiru yoo ta'es, darbee darbee garuu ifatti otuu hin murteessiin darbuun ni jira. Fkn, galmeen mana murtii aanaa tokkotti ilaalamen gaaffiin DG fi qallabaa kan gaafatame yoo ta'u, himatamaan ijoolleen isa bira jiraachuu ibsuun qallaba kaffaluu hin malu jedheera. Manni murtii ijoolleen enyu bira jiru kan jedhu otuu hin qulqulleessiin Murtii DG keessatti ijoolleen himattuu

³⁴⁰ Galmeelee qorannoo kanaaf sassaabaman mara keessatti murtiilee DG keennaman ilaachisee hirmaannaan ogeessa hawaasummaa jiraachuu isaa kan agarsiisan hin jiran.

³⁴¹ Af gaaffii obboo Taarikuu Filaa, KTAS MMO go/SH/Kaabaa, gaafa 20/08/13 taasifame, Af gaaffii obboo Awwal Saffiyaa, BB Perezidantii MMA Haramaya, gaafa 28/08/13 taafime, obboo Tasfaayee Taayyee, A/Ad/G/H/Hawaasaa MMA Jaarsoo, gaafa 20/08/13 taasifame, Obboo Waqqaarii Fiqaaduu, Ogeessa Hawaasummaa, MMO Go/SH/Kaabaa, 20/08/13

³⁴² Addee Ayinalam Dabalee Vs Shimallis Baalchaa, MMA mag/Asalla, lakk. galmee 05282, gaafa 02/02/13 taasifame, Addee Alamituu Daggafaa vs Gosaa Naggasaa, MMA Heexosaa, lakk. galmee 28690, gaafa 17/07/11, Addee Meeroon Mokonnin vs Tamaseen Addaam, MMA g/Jaarsoo, lakk. galmee 39310, gaafa 19/01/13 ilaalam

³⁴³ Af gaaffii obboo Hundumaa Tarrafaa, B/B Ogeessa Hawaasummaa, Mana Murtii Aanaa Haroommayaa, gaafa 26/08/13 taasifame

³⁴⁴ Fknf Mana murtii Aanaa Haromayaatti ogeessa hawaasummaa ta'uun yeroof ramadamee kan hojjataa jiru barumsi isaa IT fi Bulchiinsa (Management) dha, Mana Murtii Aanaa Heexosaattis bakka buutuun gosa barumsaa bulchiinsaa qofa kan barattee dha.

bira kan jiran yoo ta'e, himatamaan ijoollees afuriif qallaba ji'aan qarshii 2000 haa kaffalu jechuun murtii kenneera.³⁴⁵ Galmeen biraas, bifuma wal fakkaattuun ijoolleen himattuu bira yoo ta'an; himatamaan qallaba qarshii 500 haa kaffalu jedhameera.³⁴⁶ Galmeelee kenneen irraa kan hubatamuu danda'u, abbaan seeraa xiyyeffannaa kennuu dhabuu isaati. Daa'imman yoo haadha bira kan jiraatan tahe qallaba gama abbaatiin kennamuu qabu kaa'uudhaan alatti eessa yoo jiraataan mirgaa fi jirenya isaanii gara fuulduraaf mijawaadha kan jedhu manni murtii otuu hin murteessiin callisee bira darbeera.

3.3.7. Beenyaa

Abbaawarraa fi haadhawarraa keessaa tokkoon isaanii gocha badaa raawwataniin gaa'illi isaanii kan diigamane yoo ta'e, sababa DG sanaa namni beenya miidhaa dhaqqabeen wal-gituu danda'u kaffalu akka qabu seerri maatii kwt 111(1) ni tuma. Gaa'illi akka diigamuuf wantootni sababa ta'an badii wal-fuutotni qofa qofatti ykn waliin raawwatan ta'uu mala; DGf sababa dhiyeessuun barbaachisaa ta'ee kan hin taane yoo ta'el ee badii nama tokkoon gaa'illi kan diigamee fi diigamuu gaa'ilaa sanaan nama miidhamuu ykn miidhamuu danda'uuf beenyaan kaffalamuu akka danda'u seerichi ni tuma. Diigamuu gaa'ilaaf yeroo hunda sababni yoo jiraatellee ykn DGf kan sababa ta'e miidhaa qabeenyaa/hamilee ni dhaqqabsiisa yoo jedhamellee manni murtii yeroo muraasa beenyaa mura; beenyaan kan muramu badii waa'illi gaa'ila raawwatee cimaa kan ta'e yoo ta'ee fi waa'illi diigamuu gaa'ilaatiin qabatamatti kan miidhamu ta'uu ragaan kan mirkanaa'e yookaan miidhamuu kan danda'u ta'uun ifa taanaan beenyaan kan muramu ta'a.

Kaffaltii beenyaa keessatti gochi waa'illi gaa'ila raawwatee fi kaffalamuu beenyaaf sababa ta'uu danda'u kam akka ta'e adda baasuun barbaachisaa dha. Seerri keenya gochootni kanneen kam akka ta'an akka fakkeenyaaattis yoo ta'e tarressee hin jiru. Ogeessi wixineessaa seera maatii federaalaa keessatti hirmaate tokko akka ibsutti gaa'ilichi kan diigame sababa waa'illi gaa'ila sagaagalummaa yookaan reebicha waa'ila isaarratti raawwateen yoo ta'ee fi diigamuu gaa'ilichaan miidhaan kan dhaqqabe taanaan beenyaan kan kaffalamu ni ta'a.³⁴⁷ Bifa walfakkaatuun, muuxannoon biyya Chaayinaa akka agarsiisutti, abbaanwarraa yookaan haatiwarraa gaa'ila keessa osoo jiru/jirtuu gaa'ila irratti gaa'ila yoo hundeesse/hundeesite, dubartii/dhiira biraa wajjiin akka abbaawaraa fi haadhawarraatti waliin kan jiraatan yoo ta'e,

³⁴⁵ Addee Hamzaa Abdii Vs Kadir rashiid, MMA Baabbilee, lakk. galme 14038, gaafa 28/03/12 kenname

³⁴⁶ Addee Rabloo Aliyyi Vs Ahmaddiin Kadir, MMA Baabbilee, lakk. galme 14020, gaafa 03/02/13 taasifame

³⁴⁷ Akkuma Olii lakk. 224^{ffaa} 7 x 100

miidhaa mana keessaa kan akka reebichaa yoo raawwate/raawwatte, mana dhiisani buuu/maatii buusuu kan raawwate/raawwatte yoo ta'ee fi sababa raawwii dhimma kanaatiin gaa'illi kan diigame taanaan gareen gocha sana irraa bilisa ta'e qaamni gochicha raawwate beenyaa akka kaffaluuf mana murtii gaafachuu ni danda'a.³⁴⁸

Naannoo Oromiyaa keessatti gaa'illi akka diigamu taasisaa kan jiru bal'inaan gocha abbaanwarraa ykn haatiwarraa dhuunfaan raawwate/raawwatte ta'uun mala. Fakkeenyaaaf, gaaffii DG Aadde Maa'itam Tamasgeen dhiyeessite keessatti DGf sababa guddaa kan ta'e abbaanwarraa ishee dhoksaan dubartii bira fuudhee mana kireeffatee waliin jiraachaa kan jiruu fi manatti guyyaa muraasa qofa kan galu ta'uun ibsameera.³⁴⁹ Gaaffii diigaaa gaa'ilaa Adde Birtukaan Taaddasee dhiyeessite keessatti himatttuun akka sababa guddaa diiggaa gaa'ilaa isaaniitti dhiyeessite sagaagalummaa abbaanwarraa ishee raawwatee fi qabatamatti qabsiiftee hiisiftee jirti.³⁵⁰ Diigamu gaa'ilaa Adde Andaamee Gammachuutiif sababni guddaan gaa'ilaa irratti gaa'ilaa hundeessuu fi kunuunsa barbaachisu maatiif taasisuu dhabuu abbawarraa himattuu dha.³⁵¹ Gaa'illi abbaawarraa fi haadhawarraa Tamaam Lammaa fi Tsehaayi G/Mediin gidduu ture akka diigamu sababni taasise abbaanwarraa reebichaa fi cunqursaa garaagaraa haadhawarraa irraan gahaajiruu dha.³⁵²

Gabaabumatti, gaa'illi naannoo keenya keessatti diigamu baay'inaan badii abbaanwarraa fuudha irratti fuudha raawwachuun raawwatu, haadhawarraa isaa reebu, sagaagalu, maatii buusee badu, dubartii bira wajjiin walitti galuu fi kkf raawatu ta'uun af-gaaffii gaggeeffame, galmee walitti qabamee fi bar-gaaffii funaaname irrraa kan hubatamu yoo ta'u, sababa gaa'illi itti-diigamu gaa'iliatin waa'illi gaa'ilaa badii hin qabne miidhaa qabeenyaa fi hamilee guddaaf saaxilamoo ta'aniiru.³⁵³ Hata'u malee, sababa badii abbaanwarraa yookaan haatiwarraa raawwateen gaa'illi

³⁴⁸ Xu Li, Compensatory Damages in Divorce Proceedings Under the Marriage Law of China, Singapore Journal of International & Comparative Law, (2003) 7 pp 59

³⁴⁹ Af-gaaffii Aadde Maa'itam Tamasgeen, Abbaadhimmaa Wajjiin Mana Murtii Aanaa Abbaayyaa, waliin taasifame, gaafa 4/9/2013

³⁵⁰ Af-gaaffii Aadde Birtukaan Taaddasee, abbaadhimmaa mana murtii aanaa abbayyaa wajjiin taasifame, 4/9/2013

³⁵¹ Af-gaaffii Aadde Andaamee Gammachu, mana murtii aanaa aanaa Nagallee Arsiti wajjiin taasifame, gaafi 27/8/2013

³⁵² Af-gaaffii Tsehaayi G/mediin fi Tamaam Lammaa, abbaawarrafi haadhawarraa, mana murtii aanaa bullehoraa, 29/8/2013

³⁵³ Fakkeenyaaaf, Roobduu Hajji abbaawarraa ishee dhugee galee waan ishee reebuu fi cunqrsuuf mana ishee dhiistee gara maatii isheetti galuun DG gaafattee gaa'illi ishee akka diigamu ta'e. Sababa badii abbaanwarraa raawwateen gaa'illi kan diigame akkasumas rakkoo hammaataa hanga nyaate isheefi ijoolle ishee lamaaniif ta'u dhabuutti geessee kan jirutu yoo ta'el ee manni murtii himattuun kun beenyaa akka argatu hin goone; isheenis

kan diigame yoo ta'ee fi sababa DG sanaan miidhaan kan nama badii hin raawwannerra kan gahee ykn gahaa kan jiru ta'uun ifa galaa yoo ta'el ee mana murtiin beenyaan muramaa hin jiru jechuun ni danda'ama.

beenyaatu isheef male jettii mana murtii hin gaafanne (af-gaaffii qorataa wajjiin taasifterraa kan fudhatame, mana murtii aanaa shaashmaannee gaafa 22/8/2013)

BOQONNAA AFUR

YAADOTA GUDUNFAA FI FURMAATAA

4.1. Yaadota Gudunfaa

Sababoota fi Miidhaa DG ilaachisee yaada Guduunfaa Dhiyaate

Bakkaa bakkatti hangii gumaachaa fi akaakuun isaanii adda addahaa ta'uus sababootni DGtiif ka'ummsa ta'aan qorannoo kanaan adda bahaaniiru. Sabootni kunneenis sababoota ijoo fi kanneen biro jedhamuudhaan kaa'amaniiru. Sababoota ijoo ta'uun kan adda bahaa araada adda addaa kan akka dhugaatii alkoolii fi araada jima, rakkoo diinagdee (hiyyummaa), fuudha irratti fuudha raawwachuu, bulchiinsa qabeenyaa irratti waliigaluu dhabuu, giddu-lixummaa maatii fi namoota biro, gaa'ilaaf amanamu dhabuu yoo ta'aan sababoota biro jechuun kan adda bahaan immoo fedhii wal quunnamtiin wal gituu dhabuu, amantaadhaan wal fakkaachuu dhabuu, gosaan wal fakkaachuu dhabuu, qabeenya qooddachuuf jedhanii nama qabeenya qabu waliin gaa'ila hundeessuu, bilisummaa dhaan socho'anii hojji garagaraa hojjachuuf, umurii fi yaadaan otuu hin ga'oomiin gaa'ila raawwachuu, hundeffama gaa'ilaa irratti qabeenya hin jirre sobaan walii lakkaa'uu, itti fayyadama teeknooloiji fi midiyaalee hawaasaati.

Miidhaa DG ilaachisees miidhaan diiggaan gaa'ilaa wal hiiktota, daa'imman wal hiiktota fi hawaasa bal'aa irraan gahaa jiruus qorannoo kanaan adda baheera. Diigamuu gaa'ilaatiin wal qabatee miidhaan uumamu inni jalqabaa miidhaa diinagdee wal hiiktota mudatuu dha. Miidhaan diinagdee kunis qabeenyi iddo tokkotti ture gargar bittinnaa'uun isaatiin, yeroo falmii irra turameetti waljalaa miliqsuuf sochii taasifamuun wal qabatee, falmii gaggeessuun wal qabatee kisaasama qabeenyaa uumamuun kan wal qabatuu dha.

Miidhaan inni kan biraa kan dubartoota irra qaqqabaa jiruu dha. Yeroo walitti bu'iinsi uumameetti dursanii DGtiif gara himanna banuutti kan deeman baay'inaan dubartoota ta'uu isaatiin irra caalaan manasaaniitiin bahanii iddo biraa turuun isaanii irraa kan ka'e dhiibbaan gama diinagdeetiin isaanirra gahu olaanaa dha. Gama tokkoon baasi falmii seeraatiif baasan, gama biraatiin qabeenya keessaa bahuun isaanii hubaatii diinagdee guddaa isaanirraan ga'aa jira. Kana malees, qabeenyi irra caalaan kan too'atamu abbaa warraatiin waan ta'eef diiggaan gaa'ilaa yemmuu raawwatamu miliqsuun qabeenya waloo keessaa dubartoonni gahee isaanii malu akka hin arganne isaan taasisee jira.

Miidhaan inni biraa diiggaan gaa'ilaa dhaqqabiisaa jiru dhiibbaa daa'immanirra gahaa jiruu dha. Daa'imman walhiiktotaa rakkooowwan diinagdee, barnoota dhabuu, qisaasama humnaa fi rakkoo xiinsammuu olaanadhaaf akka saaxilaman qorannoон kun ni agarsiisa. Gama diinagdeetiin hedduminaan daa'imman DGtiin booda haadha isaanii waliin jiraachuu waan filataniif rakkoon diinagdee haadha mudatan hanga iddo jireenyaa, nyaataa fi uffata dhabuutti daa'immanillee akka mudataa jiru mul'ata. Sababa rakkoo diinagdee olaanaa kanarraa ka'een daa'imman barnoota addaan kutuu ykn qabxii gadaanaa yemmuu galmeessisan mul'ata. Kana birallee dabree daa'imman kуниин maatii deeggaruuf jecha maatii keessattilee ta'e iddo biraatti hojii humnaatti bobba'uun qisaasama humnaatiif akka saaxilaman diiggaan gaa'ilaa taasissee jira. Kana dandamachuу guyyaa dadhaban ammoo daandirratti bahuun araada addaa addaatiif, yakka adda addaa kan akka gudeedamuu fi umrii malee ulfaa'uuf akkasumas godaansa seeraan alaatiif yemmuu saaxilaman mul'ata.

Bu'urri hawaasaa maatii waan ta'eef miidhaan diiggaan gaa'ilaa maatiirraan gahu hundinuu miidhaa hawaasarraan gahuunsaanii hubatamee jira. Miidhaan hawaasaa inni guddaan babal'achuu yakkaati. Diiggaan gaa'ilaa daa'immanii fi dubartoonni akka daanditti bahanii fi yakkota akka saamicha/hannaa, reebichaa, dirqisiisanii gudeeduu, umrii malee gaa'ila uumachuу, daldala saalqunnamtii fi araada hamaa akka dhaqqabiisu beekamee jira. Kun ammoo nageenya hawaasa gara hin malle miidhaa jira. Miidhaan inni biraa babal'achuu godaansa seeraan alaa yoo ta'u dubartootaafi daa'imman umriinsaanii ijoollummaatti daddabarsa namaatii fi godaansa seeraan alaatti akka hirmaatan taasissee jira. Kan malees diiggaan gaa'ilaa sababii qisaasa'uu fi manca'uu qabeenyaatiin hiyyummaan hawaasa keessatti akka babal'atu taasissee jira.

[Hanqinaalee Seeraa fi Hojmaata DG Ilaalchisee Yaada Guduunfaa Dhiyaate](#)

Biyyi keenya sirna DG sababa-maleessaa erga hojiirra oolchitee bubbulteetti; jabana kana sirni DG biyyoota baay'een hojiirra oolaa jiru sirna DG sababa-maleessaa biyyi keenya hordofaa jirtuu dha. Wal-fuutontni walta'iinsa waloo hundeessanii yookaan gaaffii DG qaaceessanii manni murtii gaa'ila isaanii akka diigu yoo gaafatan, diigamuu gaa'ila sanaatiif eenu badii akkamii akka raawwatu ibsuuf hin dirqaman; gaa'ilicha keessa turuu kan hin barbaanne ta'uuj ejjennoon ibsuun gahaa dha. Hata'u malee, sirnuma kana keessattis, muuxannoон biyyootaa akka agarsiisutti gaa'illi akka diigamuuf gaaffiin irratti haala hammaataa keessa kan gale ta'uun isaa

mana murtiin erga hubatamee yookaan wal-fuutotni yeroo tasgabbii irra darbamuun hin danda'amne yoo xiqqaate guyyoota 30-60 erga xumuranii booda diiggaan gaa'ilaa mirkanaa'a. Seerri maatii Oromiyaa garuu yeroo tasgabbii haala dirqisiisaan kaa'ee hin jiru. Kun immoo gaa'illi akka salphaatti akka diigamuuf sababa ta'eera.

Dhiyaatiinsaa fi keessummeessa iyyata DG fi qooddaa qabeenyaa ilaachisee manneen murtii keessa garaagarummaan hojimaataa mul'atu kallattiidhaanis ta'e alkallattiidhaan falmii DG irratti dhiibbaa mataa isaa kan qabuu dha. Iyyata DG fi qooddaa qabeenyaa walumatti guyyaa wal fakkaataa dhiyeessuun carraa qabeenyaa waloo fi dhuunfaa wal waakkachuu kan fiduu. Kunis wal fuutota gidduu mufii ture kan bal'isuu fi carraa walitti araaramuu isaanii kan dhaphisu ta'ee argameera. Akkamas, falmii DG fi qooddaa qabeenyaa galmee tokko irratti ilaalamuun isaa dhiibbaa kan qabu ta'ee argameera. Falmii DG erga xumurameen boodatti falmiin qooddaa qabeenyaa kan itti fufu waan ta'eef gal mee tokko xumuruuf yeroo dheeraa akka fudhatu ta'eera. Kunis raawwii gal mee abbootii seeraa dhaddacha maatii fi daa'immanii akka gadi bu'u taasiseera. Kanarraan kan ka'e gal mee falmii DG xiyyeffannaa olaanaadhaan yeroo kennanii ilaaluu irra miira gal mee ariitiin xumuruuf yaaluutu abbootii seeraa biratti mul'ataa jira. Rakkoo kanaaf ka'uumsa kan ta'e madaallii raawwii gal mee dhaddacha maatii fi daa'immanii gal mee bira a irraa addatti ilaaluu dhabuu ykn falmii DG fi qooddaa qabeenyaa gal mee garagaraa irratti ilaaluu dhabuu dha.

Hafiinsaa fi dhiyaatinsa himatamaa ykn himatamtuitin wal qabatee hojimaatni mana murtii keessa jiru guutumaan guututti bu'uura Seera Deemsa Hariiroo Hawaasaatin kan gaggeeffamaa jiruu dha. Guyyaa iyyatni dhiyaateetti waa'ee dantaa daa'ima fi bakka jirenya daa'immanii fi himattuu ykn himatamaa murteessuun mana murtii keessatti hin mul'atu. Sirni waamichaas himatamaa/himatamtuu falmiif kan affeetu malee mariif kaan affeetu ta'ee hin argamne. Qabatamaadhaan sirna iyyataa fi deebii DG ilaachisee taasifamu wal falmitoota gidduu mufii ture kan bal'isuu fi baasii hin malleef ka affeetu dha. DG haala dhiphaa fi amansiisaa ta'een alatti bakka bu'ummaadhaan falmiin gaggeeffamuu akka hin qabne sadarkaa qajeeltootti kan tumamee jiru yoo ta'ees xiyyeffannaa dhabuu abbootii seeraa fi laafina tumaa seeraatiin manneen murtii keessatti bakka bu'ummaadhaan falmii DG gaggeessuun akka qajeeltootti of eegganno tokko malee gaggeeffamaa kan jiruu dha.

Gurmaa'insaa dhaddacha maatii fi daa'immanii ilaalcissee ramaddiin abbootii seeraa gaggeeffamu ga'uumsaa fi dandeetti dhaddachi gaafatu kan bu'uura godhatee hin jirre tahuu, darbee darbees falmiin abbaa manaa fi haadha manaa dhaddacha kana qofatti daanga'iluu ilaalamaa kan hin jirre ta'uu, akkasumas manneen murtii tokko tokkotti dhaddachi maatii fi daa'immanii gurmaa'ee kan hin jirre tahuu, qabiyyeen leenjii abbootii seeraatiif kennamu gaa'ila diigga irraa mala baraaruun itti danda'amu kan hammate ta'uu dhiisuu fi DG dura hirmaannaan ogeessota hawaasummaa seeraanis ta'e hojimaataan mirkanaa'ee kan hin jirre ta'uu qorannoон kun adda baaseera.

Adeemsalee DG lamaan keessatti manni murtii abbaanwarraa fi haatiwarraa bakka tokkotti yookaan adda addatti baase yaada walhikuu qaban akka jijiirratan gorsa kenna. Gorsi kennamu battala walhiiktotni falmii gaggeessanii xumuramutti kan kennamu ta'uun, dhaaddacha abbootiin seeraa fi falmitootni biroon jiran keessatti kan kennamu ta'uun, abbootiin seeraa DG irratti muuxannoo gorsa kennuu gahaa kan hin qabne ta'uun, gorsi kennamee furmaatni yerosuma kan eegame ta'uu fi walfalmitootni dhaaddacha irratti yeroo hunda dhiyaatanii gorsa argachuu dhabuun gorsi kennamu bu'aa barbaadamu akka hin arganne taasisseera jechuun ni danda'ama

Bu'uura seera keenyaatiin falmii DG keessatti waldhabdeen abbaawarraa fi haadhawarraa jaarsummaan furmaata akka argatuuf qajeelfamuu kan danda'u, abbaanwarraa fi haatiwarraa dhuunfaa dhuunfaan hayyamamoo yoo ta'an qofa; isaan keessaa tokko fedha hin qabu taanaan carraa waldhabdeen jaarsummaan furamuu hin argatu jechuu dha. Walfalmitootni eenyu jaarsa isaaniif ta'uu akka qabu mana isaanitti galanii ofii fi firaan mari'atanii beellama ittaanu irratti mana murtiif akka ibsan akka ta'u seerri keenya kan akeeku yoo ta'u qabatamatti garuu filannoон jaarsaa guyyuma falmii afaanii abbootii dhimmaa gaggeessan sana ta'aa jira. Falmiin afaanii, gorsi mana murtii fi filannoон jaarsotaa dhaddacha tokko irratti ta'uun, carraa jaarsa filachuu diduu kan uumu ta'uutti dabalee nama rogummaa qabu filachuu irrattilee miidhaa mataa isaatii kan qabuu dha

Manni murtii jaarsota filataman ofitti waamee yookaan bakka jiranitti barreffamaan haala isaan jaarsummaa ittiin gaggeessan irratti qajeelfama kennuu akka qabu akkasumas barbaachisaa ta'ee bakka argametti ammoo adeemsa jaarsummaa keessatti milkaa'ina jiru irratti gabaasni akka dhiyaatuuf taasisuun sirreffama kennaa deemuu akka qabu seerri keenya tume kan jiru yoo ta'elée qabatamaan mana murtii jaarsotaaf qajeelfama barbaachisu kennaa hin jiru akkasumas

hordofuu irratti hin argamu jechuun ni danda'ama. Gorfamuu dhabuun jaarsotaa fi qajeelfamuu dhabuun jaarsummaa jaarsotni gahee hojii isaanii keessaa bahanii murtii biro akka dabarsan akkasumas mirga dubartootaaf kabaja barbaachisu kennuu dhabuu keessatti gahee mataa isaatii kan qabu akka ta'etti kan fudhatamuu dha.

Loogii fi dhamaatii taasisaniif kaffaltii barbaaduun jaarsotaa, milkaa'ina barbaadamu dhabuu jaarsummaatiif dhimmoota akka gufuutti ilaalaman keessaa isa ijoo dha. Jaarsotni nama isaan filatee fi firooma waliin qabaniif looguun bu'uura kaayyoo jaarsummatiif xiyyeffannoon akka hin kennamne bakki itti taasisan heddummataa jira. Bakka tokko tokkottis jaarsoliin hojii jaarsummaa hojjetaniif kaffaltii yookaan gumaacha biraa barbaaduun isaanii walfalmitootni jaarsummaa irraa akka of fageessan sababa ta'uu irratti argama.

Adeemsa falmii DG keessatti wal-falmitootni ariitii fi aariin gaa'ila isaanii akka hin diignetti deddeebisanii bu'aa fi miidhaa gaa'ila diigaa akka itti yaadaniif, yeroo tasgabbii akka qabaatan taasisuun barbaachisaa akka ta'e biyyootni baay'een amanuun hojiirra oolchuu irratti argamu. Biyyootni baay'een yeroon tasgabbii kennamu irra darbamuu kan hin qabane akka ta'etti fudhachuun gaa'ila diiggaa irraa baraaruu irratti argamu; adeemsa kana fayyadamuunis biyyootni milkaa'an akka jiran olitti ilaallee jirru. Biyyi keenyas walfalmitootni DG yeroo tasgabbii qabaatanii gaa'ila isaanii aariin akka hin diigne seeraan tumtee jirti. Hata'u malee, yeroon tasgabbii kennamaa jiru bu'aa barbaadamu argamsiisaa hin jiru. Walfalmitootni yeroo tasgabbii mana murtiin kennamuuf keessatti maal raawwachuu akka qaban ilaalchisee gama mana murtiin gorsi kennamaa hin jiru; kaayyoo yeroo tasgabbii fi hojiawan yeroo sana keessatti hojjetamuu qaban walfalmitootni quba waan hin qabaanneef gaa'ilaaf tika taasifamu keessatti gumaata gumaachuu hin dandeenye. Itti-dabalees, yeroo si'anaa kana yeroon tasgabbii mana murtiin kennamaa jiru baay'ee muraasa ta'uun isaa fi qaamni yeroo tasgabbii sana keessatti walfalmitootaaf gorsa kennu dhabamuun isaa milkaa'ina dhabuu yerichaatiif galtee ta'uu irratti argama.

Qallaba daa'immaniin wal qabatee qallabni qooddaa qabeenya waliiniin dura gaggeeffamu galii qulqulluu qallaba kennaa giddu galeessa kan hin godhanne tahuun isaa, qalabba kennaan tokko tokko dandeetti qallaba kennuu otuu qabuu rakkoo ilaalchaa fi hubannoo dhabuu irraan qallaba kennuu irraa baqatu tahuu, qallaba kennaan tokko tokko galii dhabuu irraan kan ka'e qabbala kan hin kennine tahuu, murtiin qallabaa kennamu darbee darbee maanuwaalii qallabaa kan hin

hordofne tahuu, galii qallaba kennaa otuu hin qulqulleessiin hanga qallabaa murteessuun, gama wal falmitootaatiin qallaba kennuu dhiisuuf darbee darbee umurii ykn abbummaa waakkachuun, manni murtiis wakkii umurii fi abbummaa otuun hin qulqulleessiin callisee qallaba muruun argannoowwan qorannoo kanaan adda bahaanii dha. Dabalataanis, murtii DG keessatti iddo jirenya daa'ima wal hiiktootaa murteessuun wal qabatee ogeessa hawaasummaa gargaaramuu dhabuun, bakka baay'eetti ogeessi hawaasummaa qacaramee kan hin jirre tahuu, namootni hojii kana irratti ramadamanii hojjatan baay'een gosa barumsaa ogummaan kun barbaadu kan hin baranne tahuun, akkasumas abbootiin seeraa tokko tokko waa'ee iddo jirenya daa'ima otuu hin murteessiin bira darbuun qabatamaan manneen murtii keessa kan jiruu dha.

Bu'uura seeraa eentyaatiin namni DGtiif badii sababa ta'e qabeenya waliinii isa/ishee gahu keessaa haga tokko yookaan guutummaa isaa nama DG sanaatiin miidhameef, akka beenyaatti kennamuu akka danda'u tumamee jira. Tumaan seeraa kun akka ibsutti namni badii raawwate akka beenyaatti nama miidhaan irra gaheef qabeenya waloo gahee isaa ta'e qofa keessaa beenyaa akka kenu tuma; madda beenyaan keessaa kaffalamu daangessuun of danda'ee beenya'amuu miidhamaa kan daangessuun dha.

Qabatamatti yoo ilaalam, gaa'illi bal'inaan badii nama tokkootiin diigamaa kan jiruu fi eenyu ka'umsa badii sanaa akka ta'etti mana murtiitti kan ibsame yoo ta'eliee, qaamni DGtiin miidhame beenyaa argachaa hin jiru. Qaamni badii raawwate bu'aa badiin sun hordofsiisu irraa kan akka hin fayyadamnee fi gocha badii namni sun raawwateen qaamni biraan yoo xiqqaate beenya'amuu waan qabuuf, seerri kun hojiirra akka oolu yoo taasifame DG hir'isuu keessatti gahee olaanaa kan taphatu ta'a.

4.2. Yaada Furmaataa

Barmaatilee Sababoota DG ta'anii fi miidhaa DG xiqqeessuuf

- ✓ Biiroon Dhimma Hojjataa fi Hawaasummaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa nageenya gaa'ilaa tiksuf jecha aadaa marii fi wal kabajuu abbaawarraa fi haadhawarraa, miidhaa fi ittisa araadaa alkoolii fi jima, sirna bulchiinsaa fi kusanno qabeenyaa fi haala waliin jirenya maatii abbaamanaa fi haadhawarraa, miidhaawan fuudha irratti fuudha raawwachuun wal qabatee jiru irratti kora, koonfaransii fi wal tajjilee garagaraa ogeessota xiinsammuu, ogeessa hawaasummaa, abbootii gadaa, haadholii siinqee, abbootii amantii fi namoota beekamoo hirmaachise qopheessuun akkasumas miidiyaa gargaaramuun hojii hubannoo uumuu bal'inaa fi itti fufiinsaan hojjachuu qaba.
- ✓ Biiroon Dhimma Hojjataa fi Hawaasummaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa Ejansii Babal'ina Waldaalee Hojii Gamtaa fi Biirroo Carraa Hojii Uumuu fi Ogummaa waliin tahuun rakkoo diinagdee wal fuutotaa harka qal'eeyyi hir'isuuf irratti hojjachuu qaba. Kunis carraa hojii wal fuututa harka qal'eeyyiif dursa kennuun, leenjii hubannoo hojii uumuu kennuun fi leenjii quanno kennuun kan hamate tahuu qaba.
- ✓ Abbaan Alangaa fi Poolisiin yakkoota gaa'ila irratti raawwataman kan akka sagaagalummaa, akka fuudha irratti fuudha raawwachu, reebicha, fuudhaa heeruma umuriin otuu hin gahiin raawwatamu hubannoo uumuudhaan akkasumas yeroo raawwataman seeratti dhiyeessuudhaan gumaacha DGtiif qaban xiqqeessuu qabu.
- ✓ Biiroon Dhimma Hojjataa fi Hawaasummaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa diiggaan gaa'ilaa miidhaa xiinsammuu, hawaasummaa fi diinagdee wal hiiktotaa fi daa'imman isaanii irraan gahu danda'u irratti kora, konfaransii fi wal tajjilee garagaraa ogeessota xiinsammuu, ogeessota hawaasummaa, abbootii gadaa, haadholii siinqee fi namoota beekamoo hirmaachise qopheessuun akkasuams miidiyaa gargaaramuun hojii hubannoo uumuu bal'inaa fi itti fufiinsaan hojjachuu qaba.
- ✓ Biiroon Dhimma Dubartootaa fi Daa'immanii Mootummaa Naannoo Oromiyaa diigamuu gaa'ilaatiin wal qabatee miidhaa xiinsammuu fi hawaasummaa dubartootaa fi daa'imman irratti qaqqabuu danda'u xiqqeessuuf ogeessota rogummaa qaban fayyadamee gorsa barbaachisu dubartoota gaa'ila diiganii fi daa'imman wal hiiktotaatiif kennuun qaba.

- ✓ Biiroon Dhimma Hojjataa fi Hawaasummaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa sababa DGtiin miidhaa dubartootaa fi daa'imman irra gahuu danda'u xiqqeessuuf dubartoota gaa'ila diiganii fi daa'imman guddisaa jiraniif carraa hojii uumuufii qaba
- ✓ Biiroon Abbaa Alangaa Waliigalaa falmii qooddaa qabeenya gaa'ila keessatti horatamee fi raawwii murtii qooddaa qabeenyaatiin wal qabatee miidhaa dubartoota irra qaqqabaa jiru xiqqeessuuf deeggarsa seeraa kennaa jiru bifa bal'ina qabuun itti fufsiisuu qaba.
- ✓ Biiroon Abbaa Alangaa Waliigalaa raawwii murtii qooddaa qabeenya booda qabeenya isaanii akka itti hin gargaaramneef dhiibbaa dubartoota irra gama abbaawarraa isaanii duraanii fi maatii isaatiin qaqqabu irratti xiyyeffannoo kennuun itti gaafatamummaa yakkaa mirkaneessuu qaba.

Rakkoolee fi hanqinaalee Seeraa Fi Hojmaata DG keessa jiran hir'isuuf

- ✓ Caffeen Mootummaa Naannoo Oromiyaa tumaa Seera Maatii Oromiyaa DG waliigaltee walfuutotaa bu'uureffatee gaggeeffamu keessatti yeroo tasgabbii irratti tumamee jiru, mirga daa'immaniif barbaachisaa ta'ee yoo argame malee, yeroo tasgabbii dirqisiisaa guyyaa 30 gadi hin taanetti fooyyessuu qaba.
- ✓ Caffeen Mootummaa Naannoo Oromiyaa tumaa Seeraa Maatii Oromiyaa iyyata DG gaafatamee fi deebii kennaanis akka gaa'illi diigamu itti amanee deebiseetti ilaalchisee yeroo gaabbii tumamee jiru, mirga daa'immaniif barbaachisaa ta'ee yoo argame malee, yeroo tasgabbii dirqisiisaa guyyaa 30 gadi hin taanetti fooyyeessuu qaba.
- ✓ Caffeen Mootummaa Naannoo Oromiyaa tumaa Seera Maatii Oromiyaa diiggaan gaa'ilaa qaama tokkoon gaafatamee qaama biraatiin yeroo mormamu ilaalchisee yeroo gaabbii tumamee jiru, gaa'illi sun kan itti fufuu hin dandeenyeedha jedhee yoo tilmaameen alatti, yeroo tasgabbii dirqisiisaa guyyaa 30 gadi hin taanetti fooyyeessuu qaba.
- ✓ Caffeen Mootummaa Naannoo Oromiyaa namni gaa'illi isaa akka diigamu gaafatu kamiyyuu gaa'illi isaa/ishee maaliif milkaa'uu akka dhabe akka ibsu kan taasisu tumaa seeraa tumuun Seera Maatii N/Oromiyaa keessatti akka hammatamu gochuun tumuun barbaachisaa dha.

- ✓ Manni Murtii mufii iyyanna DG fi deebii kennamaa jiruun wal qabatee mudataa jiru hambisuuf guca gaaffiin DG ittiin keessumeeffamu qopheessee hojiirra oolchuu qaba.
- ✓ Itti gaafatamummaa Manni Murtii gaa'ilaaf eegumsa gochuuf qabu mirkaneessuuf akkasumas, miira wal falmitootaa morkii keessa baasuuf sirna waamichaa fi deebii ilaachisee himatamaan deebii barreffamaa dhiyeessuun otuu hin barbaachifne dhaddacha irratti qaamaan akka argamuuf ajajni dhaddacha irraa kennamuu qaba. MMWOs tumaa deemsa iyyataa fi deebii kana Maanuwaalii Dhaddacha Maatii fi Daa'immanii Manneen Murtii Oromiyaa keessatti hammachiisuun Maanuwaalicha fooyyeessuu qaba.
- ✓ Falmii DG bakka bu'ummaadhaan gaggeeffamuun wal qabatee hanqina xiyyeffannaa jiru furuuf, qaamni waraqaan bakka bu'ummaa qabatee dhiyaatu sababa bakka buusaan isaa ykn ishee falmii kana irratti qaamaan dhiyaachuu dhabeef ykn dhabdeef Mana Murtiif ibsee heeyyamsiisa gaafachuu qaba. Manni Murtiis sababa dhiyaate qoratee jala murtiidhaan hayyama kennuu ykn iyyaticha kufaa gochuun ajaja barbaachisu kennuu qaba. MMWOs tumaa deemsa iyyataa fi deebii kana Maanuwaalii Dhaddacha Maatii fi Daa'immanii Manneen Murtii Oromiyaa keessatti hammachiisuun Maanuwaalicha fooyyeessuu qaba.
- ✓ Qindoomina MMWO, ILQSO fi Biiroo Dhimma Hojjataa fi Hawaasummaa MNOtin maloota wal dhabdeen ittiin furamu ilaachisee leenjiin abbootii seeraa fi ogeessota hawaasummaatiif ogeessa rogummaa qabuun kennamuu qaba.
- ✓ Ulaagaan ramaddiin abbootii seeraa Maanuwaalii Dhaddacha Maatii fi Daa'immanii keessatti ibsamee akkuma eegameetti ta'ee, hanga danda'aameetti abbootii seeraa bulleyyii fi maatii hundeeffatanii qaban dhaddacha kana irratti akka ramadamaniif akeekuun MMWO maanuwaalicha fooyyeessuu qaba.
- ✓ MMWO Manneen murtii Dhaddacha Maatii fi Daa'immanii hin hundeessine akka hundeessaniif hordoffii fi deeggarsa barbaachisu gochuu.
- ✓ MMWO dhaddacha Maatii fi Daa'immanii hundeessanii garuu sirnaan itti gargaaramaa hin jirre irratti hordoffii gochuun tarkaanfii sirreffamaa fudhachuu qaba.
- ✓ Manni Murtii dhagahaa guyyaa jalqabaa irratti Abbaan warraa fi haati warraa yaada walhiikuu qaban akka jijiirataniif gorsa erga kenneen boodatti deebii isaanii battalatti eeguu irra akka barbaachisummaa isaatti beellama kenuun qaba. MMWOs tumaa kana

Maanuwaalii Dhaddacha Maatii fi Daa'immanii Manneen Murtii Oromiyaa keessatti hammachiisuun Maanuwaalicha fooyyeessuu qaba.

- ✓ Abbaan warraa fi haati warraa wal dhabdee isaanii jaarsummaan akka ilaalaniiif jaarsolii dhimma isaanii aantummaa fi quuqamaan ilaaluu danda'aan itti yaadanii akka filataniif bu'uruma SMO tumeen abbootiin seeraa beellama kennuu qabu. Raawwii tumaa kanaas hooggansi Mana Murtii Aanaa to'achuu qaba.
- ✓ Falmii abbaa manaa fi haadha manaa oggaa jaarsummaaf kennamu callisee kan ajajame otuu hin taane bu'uruma tumaa SMO tin qajeelfamaa fi hordofii mana murtiitin kan deeggarame tahuu qaba. Raawwii tumaa kanaas hooggansi Mana Murtii Aanaa to'achuu qaba.
- ✓ Yeroon tasgabbii Mana Murtiin kennamu bu'a-qabeessa akka ta'utti, Manni Murtii abbaan warraa fi haati warraa walfalmaa jiran yeroon tasgabbii maaliif akka isaaniif kennamee fi yeroo sana keessatti maal raawwachuu akka qaban ilaachisee abbootiin seeraa gorsaa fi qajeelfama kennuufii qabu. Raawwii tumaa kanaas hooggansi Mana Murtii Aanaa to'achuu qaba.
- ✓ Yeroon tasgabbii gama murtiin kennamu callisee kan kennamu qofa otuu hin taane gorsaa fi hordoffii ogeessa hawaasummaa Mana Murtii ykn Waajjira Hojjataa fi Hawaasummaan ykn Wajjira Dhimma Daa'immanii fi Dubartootaan kan deeggarame tahuu qaba. MMWOs tumaa kana Maanuwaalii Dhaddacha Maatii fi Daa'immanii Manneen Murtii Oromiyaa keessatti hammachiisuun Maanuwaalicha fooyyeessuu qaba.
- ✓ Caffeen Mootummaa Naannoo Oromiyaa tumaa seeraa Maatii qallabni qooddaa qabeenya abbaa manaa fi haadha manaa dura akka tahu dirqisiisee jiru fooyyeessuun qallabni qooddaa qabeenyaa booda akka tahuuf taasisuu qaba. Fooyya'iinsi seeraa kun hanga qabeenyi qoodamuutti qallaba yeroo akka muruuf mana murtii aangeesse tahuu qaba.
- ✓ Manni Murtii qallaba kennaan rakkoo ilaachaa fi hubannoo dhabuu irraan kan ka'e, qallaba kennuuf akka hin rinciicneef waa'ee qallabaa ilaachisee, gama ogeessa hawaasummaatiin gorsa barbaachisu kennisiisuu qaba. Raawwii isaas hooggansi Mana Murtii to'achuu qaba.
- ✓ Caffeen MNO tumaalee Seera Maatii Oromiyaa hirmaanna ogeessota hawaasummaa bu'aa murtii DG qofatti daangeesse jiru fooyyeessuun gaa'ilaa diiggaa irraa oolchuuf tattaaffii tasifaamu keessatti tumaalee hirmaanna ogeessota kanaa mirkaneessu hammachiisuu qaba.

- ✓ MMWO fi ILQSO'n qindominaan raawwii maanuwaalii qallaba daa'immaniitiin wal qabatee rakkoo hubannoo jiru maksuuf abbootii seeraatiif leenjii kenna.
- ✓ Hooggansi Manneen Murtii sadarkaan jiru abbootiin seeraa maanuwaalii qallabaatiif otuu xiyyeffannoo hin kenniin murtii qallabaa kennaa jiran irratti hordoffii taasisuun itti gaafatamummaa mirkaneessuu qaba.
- ✓ MMWO Manneen Murtii ogeessi hawaasummaa hin qabne ogeessota barumsa rogummaa qabu baratan qacaruun hojiitti galchuu qaba.
- ✓ Hooggansi Manneen Murtii sadarkaan jiranii dhimma bakkee jirenya daa'immanii murteessuu fi dhimmoota biroo keessatti abbootiin seeraa ogeessa hawaasummaa akka hirmaachisaniif hordoffii taasisuu qaba; akkasumas abbootii seeraa ogeessota kunneenitti fayyadamuuf hin feene irratti itti gaafatamummaa mirkaneessuu qaba.
- ✓ Biiroon AAWO Biiroo Hojjataa fi Hawaasummaa fi Biiroo Dhimma Daa'immanii fi Dubartootaa waliin qindoomuun DGtiif sababa kan ta'e qaama isa tokko qofa ta'ee yeroo argameetti namni DG gaafatu sun beenyaa gaafachuu mirga kan qabu tahuu hubannoон hawaasa bal'aaf kennamuу qaba.
- ✓ Caffeen MNO tumaa Seera maatii Oromiyaa kaffaltii beenyaa DGtin wal qabatee qabeenya waloo qofatti daangeessee jiru sirreessuun qaamni DGtiif sababa ta'e qabeenya dhuunfaa irraa illee akka beenyaa kaffaluuf tumaa seeraa dirqisiisu tumuu qaba.
- ✓ Hooggansi Manneen Murtii Sadaarkaa mara irra jiran DG wal qabatee beenyaa gaafatamu irratti abbootiin seeraa xiyyeffannaа kennuun akka ilaalanifiif hordoffii taasisuu qabu.

Maddoota Wabii fi Miltoo

A) Kitaabilee, Joornaalotaa fi Barreeffamoota Adda Addaa

- 1) Walter Wadlington & Raymond C. O'Brien, Family Law in Perspective, 7th ed, 2007, Foundation press
- 2) Benjamin M. Ellis, Protecting the Right to Marital Property: Ensuring a Full Equitable Distribution Award with Fraudulent Conveyance Law, (2009)
- 3) Betsey Stevenson, The Impact of Divorce Laws on Marriage-Specific Capital (2007)
- 4) Economic Commission for Africa (ECA), Women's Economic Rights in Africa; Examining the Challenges (2006)
- 5) Aschalew Ashagrie & Martha Belete, Law of Family, Teaching Material (Prepared under the Sponsorship of the Justice and Legal System Research Institute), unpublished
- 6) Jeylan W. HUSSEIN, A CULTURAL REPRESENTATION OF WOMEN IN THE OROMO SOCIETY, African Study Monographs, 25(3): 103-147, October 2004
- 7) Dagn Alemayehu, Hirbaye Bursano, Kasim Wale, *A History Of Quttoo Traditional Practice Among The Guji Oromo: The Case Of Bule Hora District, West Guji Zone, Southern Ethiopia*, International Journal of Asian History, Culture and Tradition Vol.5, No.1, pp.32-45, March 2018
- 8) Bekele S. Divorce: Its Cause and Impact on the Lives of Divorced women And Their Children in Addis Ababa. A Comparative Study between Divorced and Intact Families. (Unpublished Thesis) A Thesis Submitted to the Graduate School of Addis Ababa University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Social Work Graduate Scholl of Social Work Addis Ababa University
- 9) Mekonnen Yeshiwork; Kassa Koye and Ayalew Meseret, Prevalence, Causes And Consequences Of Divorce In Bahir Dar City, Ethiopia, Ajsw, Volume 9 Number 1 2019
- 10) Kitson, Gay C., Karen Benson Babri, and Mary Joan Roach (1985), "Who Divorces and Why: A Review," Journal of Family Issues, 6 (September), 261; Betzig, L. (1989) 'Causes of Conjugal Dissolution: A Cross-Cultural Study', Current Anthropology 30: 670.
- 11) Mulugeta Deribe, Ashebir Demeke and Meseret Mulugeta , The rate and causes of divorce in Bale Robe Town, Oromia, Ethiopia, AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCH, ISSN: 2690-9626 Vol. 1, No.2, Apr-May 2020.

- 12) Willemse, E. (2011). Traumatic Experience of Divorce within a Pastoral Family in the Volkskerk Van Africa (Peoples Church of Africa) (Doctoral dissertation). University of Pretoria

13) Angel, U. (2008). Mastering Interpersonal Communication skills between you and your spouse, New York: Sage Publications Inc.

14) Debela Lemesa, Causes and Consequences of Divorce Among Wolisso Town Community, Research on Humanities and Social Sciences www.iiste.org ISSN 2224-5766 (Paper) ISSN 2225-0484 (Online) Vol.8, No.21, 2018

15) John Guidubaldi and Joseph Perry

16) Yohannes Mekonnen Abebe, Lived Experiences of Divorced Women in Rural Ethiopia. A Special Focus in Hulet Ejju Enessie Woreda: Addis Zemen Kebele, International Journal of Political Science and Development, Vol. 3(6), pp. 268-281, June 2015

17) Jungmin Lee, The Impact of a Mandatory Cooling-off Period on Divorce, The Journal of Law & Economics, [Vol. 56, No. 1 \(February 2013\)](#), pp. 227-243 (17 pages)

18) Xu Li, Compensatory Damages in Divorce Proceedings Under the Marriage Law of China, Singapore Journal of International & Comparative Law, (2003) 7 .

19) መ/ሪ/ሪ/ክ/ የተኞለውን በተሰበበኩለመ ጥወኑም መረጃዎች ንግድ ተስፋ፡ ቁጥር 202 ዓ.ም፡

20) North Calorina Trial Judge's Bench Book, District Court Volume 1, Family Law, 2019 edition, Univrsity of Noth Calorina, Fuula 31, available at www.sog.unc.edu/publications/books/north-carolina-trial-judges-bench-book-district-court-vol-1.pdf

B) Seerota

1. Heera Mootummaa Rippabliika Dimookraatawaa Federaala Itiyoophiyaa
 2. Heera Naannoo Oromiyaa
 3. Seera Hariiroo Hawaasaa Itiyoophiyaa bara 1952 ALI tumame?
 4. Labsii Seera Maatii Mootummaa RFD Itiyoophiyaa lakk. 213/1992
 5. Labsii Seera Maatii Mootummaa Naannoo Oromiyaa lakk. 69/1995 & 83/1996
 6. The Revised FamilyCode Proclamation No. 213/2000
 7. Seera Yakkaa RDF Itiyoophiyaa bara 1997 bahe
 8. Labsii Gurmaa'ina, Aangoo fi Hojii Manneen Murtii Mootummaa Naannoo Oromiyaa
Irra Deebiin Murteessuuf Bahe, Lak. 216 /2011,

9. Maanuwaalii Hojii Dhaddacha Maatii fi Daa'immanii Manneen Murtii Oromiyaa
10. Dambii Gurmaa'insaa fi Hojimaata Dhaddacha Manneen Murtii Oromiyaa Lakk. 6/2011

Tarree Dhimmoota (List of Cases)

- 1) Masarat Famisee vs. Abbaataa Lammaa, Mana Murtii Aanaa Arsiitti Mana Murtii Aanaa Heexosaa, gal mee laccoofsa 32150
- 2) Makkoo Ahimad vs. Abdallaa H/Kadiir, mana murtii aanaa heexosaa, gal mee lakoofsa 30968
- 3) Burtukaan Tasamaa Vs. Tacaanee Hundee, Mana Murtii Aanaa Jaarsoo, gal mee laccoofsa 37830
- 4) Gannat Darajjee Vs Fiqaaduu Dachaasaa, MMA Jaarsoo,lakk. gal mee 39509
- 5) Ayyala Baahiruu Vs Tigist Dabbaba, MMA Baabbilee, lakk gal mee 13248,
- 6) Ayyala Baahiruu Vs Tigist Dabbaba, MMA Baabbilee, lakk gal mee 13248
- 7) Mirriqaat Hurriisaa Vs Asaffaa Tulluu, MMA Heexosaa, lakk. gal mee 32100
- 8) Elemaa Diqqaa vs. Diqqaa Xaasii, Mana Murtii Aanaa Yaaballoo, gal mee laccoofsa 15027
- 9) Diqqaa Xaasii vs. Elemaa Diqqaa, mana murtii olaanaa godina booranaa, gal mee laccoofsa 15798
- 10) Waggee Allaa vs. Massaluu Mul'ataa, Mana Murtii Godiana Booranaa, gal mee laccoofsa 15797
- 11) Obboo Mohaammad Gannishuu Vs Saadiyyaa Siraaj, MMO Go/Arsii lakk. gal mee 95557
- 12) Massalachi Waggaassoo vs. Ijjiguu Abarraa, mana murtii aanaa abbbayyaa, gal mee laccoofsa 13190
- 13) Astadee Vs Darajjee Girmaa, MMA Wucaalee, lakk. gal mee 41317
- 14) Kafanii Rattaa vs Tafarraa Ayyyalaa, MMA Mag/Asallaaa, lakk. gal mee 05433
- 15) Almaaz Abbabaa vs Gosaa Abbabaa, MMo Go/Arsii, lakk. gal mee 95510
- 16) Meeroon Makonniin Vs Tamasgen Addaam, MMA G/Jaarsoo, lakk. gal mee 39310
- 17) Almaaz Dassaalanyi vs Cabbudee Dajanee, MMO go/Ha/Bahaa, lak. Galmee 95440
- 18) Hantuuta Boruu vs. Diida Borbor, Mana Murtii Olaanaa Godina Booranaa, gal mee laccoofsa 15800,
- 19) Habtaamuu Amaaree Vs. D/Kennituu Firihoota Roomaa, MMO Godina Booranaa , lakk. gal mee 15772

- 20) Madiinaa Mohaammad Vs Sh/Kadir Sh/Sayiid, MMO Go/Arsii, lakk.galmee 95312
 21) Feeyruuzaa Shaafii Vs Abbaas Muummad, MM Shariyaa Baabbilee, lakk. galmee 05253
 22) Ahmaddiin Muummee Vs Mastuhaa Mahaammad, MMO go/Ha/Bahaa, lakk. galmee 89690
 23) Makkoo Ahimd Vs Abdallaa H/Kadir, MMA Heexosaa, lakk. galmee 30968
 24) Jimaa Raggaasaa Vs Atsadee Baqqalaa, MMO SH/Kaabaa, lakk. almee 72657
 25) Ayinaalam Dabalee Vs Shimallis Baalchaa, MMA mag/Asalla, lakk. galmee 05282
 26) Alamituu Daggafaa vs Gosaa Naggasaa, MMA Heexosaa, lakk. galmee 28690
 27) Hamzaa Abdii Vs Kadir rashiid, MMA Baabbilee, lakk. galmee 14038
 28) Rabloo Aliyyii Vs Ahmaddiin Kadir, MMA Baabbilee, lakk. galmee 14020
 29) Umar Waariyoo Vs Rahimaa Aloo, Lakk. Galmee 17266 mana murtii aanaa Booraa.
 30) Sisaay Alamuu Vs Fooziyaa Olii Lakk. Galmee 47850 mana murtii aanaa Magaalaa Jimmaa.
 31) Maashoo A/Moggaa Vs Ambarbar Mangashaa lakk. Galmee 53668 mana murtii aanaa magaala Jimmaa
 32) Adaanech Magarsaa Vs Hacaaluu Buttaa, Lakk. Galmee 59540 mana murtii aanaa magaala Jimmaa.
 33) Shukuree A/Jihad Vs Abdoo A/Jihad, Lakk. Galmeee 58482 mana murtii aanaa magaala Jimmaa.
 34) Asnaaqech Wandimmuu Vs Lencoo Hirphoo Lakk. Galmee 17557 mana murtii aanaa Booraa
 35) Daansee Abbuu Vs Araarsoo Aabbuu lakk Galmee 17633mana murtii aanaa Booraa
 36) Habtaamuu seefuu Vs Qiddist Tasfaayee lakk Galmee 21800 mana murtii waliigala oromiyaa dhaddacha hariiroo hawaasaa.
 37) Tafarii Qinaaxxi Vs Sannaayit Margaa galmee lakk 501506 mana murtii ol'aana jimma
 38) Miftaahuu Mohammadnuur Vs Kamiilaa A/fiixaa lakk galmee 20651 mana murtii aanaa saxxammaa
 39) Rashaad A/Garoo Vs Burtukaan A/Bulguu lakk galmee 48058 mana murtii aanaa Gonaa
 40) Raaziqaa Kadiir Vs Toofiq A/Boor lakk galmee 48112 mana murtii anaa Gommaa
 41) Gomittii A/Maccaa Vs Shamsuu A/Maccaa fa'a n-3 galmee lakk 48214 mana murtii aanaa Gommaa

- 42) Tamaam A/Duraa Vs Miskuu A/Fiixaa lakk gal mee 49546 mana murtii aanaa gommaa
- 43) Saaj. Ol'aana Kadijjaan A/Jihad Vs saaj. Ol'aanaa Jihad A/Olii gal mee lakk 48742 mana murtii aanaa Goommaa
- 44) Shakiinaa Jabal Vs Dagguu Zallaqee gal mee lakk 48942 gal mee mana murtii aanaa goommaa
- 45) Samiiraa A/Biyaa Vs Yasuuf A/Garoo lakk gal mee 50372 mana murtii aanaa gommaa
- 46) Shaalluu A/Maccaa Vs Awwal A/Maccaa lakk gal mee 49474 mana murtii aanaa gommaa
- 47) Jamaanash Beenyaa Vs Warquu Arsoo lakk gal mee 64141 mana murtii aanaa ada'aa
- 48) Samira Danaboo Vs Sa'idoo Tashii lakk gal mee 00945 mana murtii godina shawaa bahaa
- 49) Yewalaashet Girmaa Vs Shimallis Gabayyoo lakk gal mee 23838 mana murtii aanaa ada'aa
- 50) Birruu Bokonaa Vs Kaasahun Asaffaa gal mee lakk 33209 mana murtii aanaa ada'aa
- 51) Birgee Xilaahun Vs Rattaa Warquu gal mee lakk 64710 mana murtii aanaa ada'aa
- 52) Shibirree Shawwangizaaw Vs Tasammaa Galaan lakk gal mee 63967 mana murtii aanaa ada'aa
- 53) Almaaz Baqqalaa Vs Laggasaa Isheetee lakk gal mee 64053 mana murtii aanaa ada'aa
- 54) Zinnaash Damisuu Vs Damee Hayiluu lakk gal mee 64069 mana murtii aanaa ada'aa
- 55) Asteer Waldee Vs Kuubaa Marshaa lakk gal mee 64266 mana murtii aanaa ada'aa

Tarree Af-gaafatamtootaa (List of Interviewees)

- 1) Aaddee Muluu Kaaliyii, Abbaa Alangaa Aanaa Haaromaya, gaafa 28/08/13 taasifame,
- 2) Aaddee Bayyuush Getaachoo, Hoogganah MHAA Aanaa Wucaalee, gaafa 19/08/13
- 3) Aaddee Masarat Taaddasa, Abbaa ALangaa, Ma/Ho/A/A/Go/Ha/Bahaa, gaafa 28/09/13
- 4) Aaddee Maseret Areerii ittigafatamtu wajjira dhimmi dub .daa fi dar.Aanaa Abbayya
- 5) Aaddee Qamariyaa Abdallaa (Haadha Manaa) walfalmitoota DG : Aanaa Heexosa
- 6) Aaddee Rahiimaa Korrosuu, Abbaa alangaa Aanaa Heexosaa,
- 7) Addee Amina kadir, abbaa dhimmaa, Aanaa Nagalle Srsii
- 8) Addee Bazzash Burqaa, Abbaaseeraa Mana Murtii Aanaa Yabaloo, 29-8-2013
- 9) Addee Buzayehu Ayiluu sosochii Dubartootaa,Waajjira dhimmi dubartoota daa'imani dargaggoottaa Aanaa yabelloo

- 10) Addee Dinbilal, sosochii dubartootaa, Waajjira dhimmi dubartoota daa'iman fi dargaggoataa Aanaa yabelloo
- 11) Addee Faaxuma Ahmad walfamitoota DG godina Arsii Aanaa Asallaa
- 12) Addee Fatiyaa Kadir, abbaa dhimmaa, Aanaa Nagallee Arsii
- 13) Addee Itenesh mitike, jaarmiyaalee dubartoota fi darggagotaa, Waajjira dhimmi dubartoota daa'iman fi dargaggoataa Aanaa yabelloo
- 14) Addee Iyyerusaalem Abaataa, abbaa seeraa, mana murtii ol'aanaa Jimmaa
- 15) Addee Mangashaa Nagaash, Mana Murtii Aanaa Baabbileetti KTAS,
- 16) Addee Mitikee Kebede, ogessaa Dhimma dubartootaa fi daa'imanii, Qajeelcha poolisii Godina Arsii Lixaa
- 17) Addee Roobee Gammadoo Abba adeemsa sosochii dubartootaa fi dargaggotta wajjira dhimmi dub,da fi dar godina Arsiliaa
- 18)** Addee Roozaa Mahaamad, sosochii dubartootaa, Waajji Dhimmi Dubartootaa Daa'immanii Fi Dargaggoota Godina Gujii Lixaa
- 19) Addee Semiraa Ahmad, walfalmiitoota dhimma DG mana murtii aanaa baabbilee
- 20) Addee wuddee Kebede ogessaa idileessa korniyaa wajjira dhi.dub.da fi dar wajjira dhi dub.da fi da Godina Arsi lixaa
- 21) Addee xummee Garee wajjira poolisitti itti gafatamtuu dhimmi dubartoota fi daa'imaan, Qajeelcha poolisii Aanaa Yaabelloo
- 22) Addee Zarituu Biraanuu, Idileessa Koorniyaa, Waajjira dhimmi dubartootaa daa'ummanii fi dargagooata Aanaa Moyyaalee
- 23) Ga/Saj. Tinnabab Alamuu, Qorataa Poolisii Aanaa Haromayaa, gaafa 28/08/13,
- 24) I/Ispeekterta Biranuu Tsagayee qorata yakka, Qajeelcha poolisii Aanaa Yaabelloo
- 25) I/Kom. Tashooma Laggasa, AA Murtii Qorannoo Yakkaa fi Haqaa Kennisiisaa,
- 26) I/Saj. Birtukaan Damee, Qorattoo Poolisii, W/P/A/Jaarsoo, Fichee, 20/08/13
- 27) Ibrahim Qaanphee, Wajjira Abba alangaa Aanaa Mooyalee
- 28) Inispeektar Shifarrraa Asfaawu (Qorataa Poolisii Qa/Po/SH/Kaabaa), Fiichee, 20/08/13
- 29) Inispekterta ol aanaa Anbassaa Saafuu, abba adeemsa qorataa Yakkaa, Qajeelcha poolisii Godina Arsii Lixaa
- 30) Insp. Birhaanuu Haayiluu, Qorataa Poolisii, W/P/A/Jaarsoo,
- 31) Insp. Azeeb Asaffaa, Gaggeessituu garee dhimma daa'immanii fi dubartootaa fi
- 32) Inspector Galataa Gurmuu, garee qorannaak yakkaa fi murtii haqaa kennisiisaa waajjira poolisii aanaa Ada'aa.

- 33) Kom. Rahiimaa Mohaammad, Du/Dhi/Da/Du, W/P/A/Heexosaa,
 34) Kom. Wayinisheet Ayyala (Qorataa Poolisii Qa/Po/Sh/Kaabaa,)
 35) Obbo Ibraahim Dajanee, abbaa alangaa waarri mana hojii abbaa alangaa Nagallee arsii,
 36) Obboo Araddoo Dhugummaa, abbaa seeraa dhaddacha maatiin mana murtii aanaa
 Booraa

 37) obboo Abdallaaa Abboomsaa, Abbaa ALangaa Aanaa Heexosaa,
 38) Obboo Abdiisaa Qalbeessaa, gaggeessaa garee KATAS mana murtii ol'aanaa godina
 Shawaa Kibba Lixaa

 39) Obboo Abdiisaa Qalbeessaa, gaggeessaa garee KATAS MM Go/Shawaa Kibba Lixaa
 40) Obboo Abduraamaan Mohaammad Gaggeessaa garee dhimma yakkaa fi b/bu'aa
 prezidaantii mana murtii ol'aanaa godina jimmaa.
 41) Obboo Akililuu Tamiruu, A/seera waajjiraa, Waajjira dhimmi dubartoota daa'imana fi
 dargaggootaa Aanaa yabelloo

 42) Obboo Alakee Shoobaa, D/Garee Tuurizimii, Waajjira Aadaa fi Tuurizimii Godina
 Booranaa

 43) Obboo Alii Guchee , Promootera Aaadaa, Waajjira Aadaa fi Tuurizimii Godina Booranaa
 44) Obboo Anbassaa Saafuu, abba adeemsaa qorataa Yakkaa, Qajeelcha poolisii Godina Arsii
 Lixaa

 45) Obboo Ayyaalawu Tafarraa, abbaaseeraa mana murtii aanaa Abbayyaa
 46) Obboo Ayyalawu Tafarraa, abbaaseeraa mana murtii aanaa Abbaayyaa

 47) Obboo Baashaayee Addisee, ittigaafatamaa mana hojii abbaa alangaa aanaa Ada'aa
 48) Obboo Baashaayee Addisee, ittigaafatamaa mana hojii abbaa alangaa aanaa Ada'aa

 49) Obboo Bakar Saddeeboo, abbaaseeraa mana murtii aanaa shaashmaannee
 50) Obboo Balaachoo abbootii alangaa MHAA abbaa alangaa aanaa Booraa
51) Obboo Baqalaa Bariisoo, ogeessa dargaggoo,Waajji Dhimmi Dubartootaa Daa'immanii
 Fi Dargaggoota Godina Gujii Lixaa

 52) Obboo Bazabii kebedee dursaa garee sosochii dubartoota wajjira dhimmi dub.da. fi
 darg.Aanaa Abbayyaa
 53) Obboo Daani'eel Boodanaa, Perezidantii MMA/Wucaalee
 54) Obboo Dabalaa Higguu, A/deemsaa dhimmoota yakkaa fi hariiroo hawaasaa mana hojii
 abbaa alangaa Aanaa Jimmaa
 55) Obboo Didaa, Adeemsaa Dargaggoota,Waajjira dhimmi dubartoota daa'imana fi
 dargaggootaa Aanaa yabelloo

 56) Obboo Dinbilal dursaa garee sosochii dubartoota Wa/ dhi.dub.da fi dar godina Booranaa

 57) Obboo Eliyaas Kaasaa, A/A/Dh/Maatii Mana Murtii Olaanaa Go/Arsiitti, gaafa 09/09/13

- 58) Obboo Fira'a'ol Gonfaa, abbaa seeraa mana murtii aanaa Goommaa
 59) Obboo Furii Illee Tufaa, abukaattooaa, aanaa shaashmaannee
 60) Obboo Gaddafaa Amantee, Abbaa seeraa Mana murtii Olaanaa Godina Gujii lixaa
 61) Obboo Galanoo Dhugoo qorataa hambalee wajjira Aadaa fi Turizimii gujii lixaa
 62) Obboo Galgaloo Jaarsoo, Waajjira dhimmi dubartootaa daa'ummanii fi dargagoota
 Aanaa Moyaalee
 63)
 64) Obboo Galma dheengee Ogeessa Turizimii, Waajjira Aadaa fi Tuurizimii Aanaa
 Moyaalee
 65) Obboo Gammadoo Alii, Abbaa Alangaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Booranaa
 66) Obboo Girmaa Abbabaa, A/S dhaddacha maatii mana murtii Aanaa Jimmaa
 67) Obboo Guyyoo Godaanaa, Ogeessa Karoora, Waajjira Aadaa fi Tuurizimii Godina
 Booranaa
 68) Obboo H/Maariyaam Abbaba, ABukaatoo Seeraa, Ficheechaa, gaafa 20/08/13 taasifame
 69) Obboo Haakim Siraaj, B/B Gaggeessaa Dh/H/Hawaasaa MMO Go/H/Bahaa
 70) Obboo Habtamee Waggari , adeemsa da'imani, Waajjira dhimmi dubartoota daa'imani fi
 dargagootaa Aanaa yabelloo
 71) Obboo Habtee waggarrii abba adeemsa mirgaa fi nageenya daa'immanii wajjira dhimmi
 dub.da. fi dar Aanaa Yaa'aballoo
 72) Obboo Hajii Tulluu Ogessaa seeraa wajjira dhi.dub.da fi dar.Aanaa shashamannee
 73) obboo Hundumaa Tarrafaa, B/B Ogeessa Hawaasummaa, MM Aanaa Haroommaya,
 74) Obboo Husen Amaan walfalmitoota godina Arsii Aanaa Asellaa
 75) Obboo Ibraahim Dajanee, abbootii alangaa waarri mana hojii abbaa alangaa Nagallee
 arsii
 76) Obboo Isaaq Alii, Abukaattoo godina Booranaa
 77) Obboo Ismaa'el Tasii, raawwataa dhimma daa'immanii mana murtii olaanaa godina arsii
 lixaa
 78) Obboo Jaarsoo Jaatanii Abbaa adeemsa, Waajjira Aadaa fi Tuurizimii Aanaa Moyaalee
 79) Obboo Jaarsoo Jaldeessoo, Pirezidaantii Mana Murtii Aanaa Moyaalee
 80) Obboo Jamaal Kabbee, Hogganaa mana hojii abbaa alangaa aanaa shaashmannee
 81) Obboo Jamaal Kadir, abbootii alangaa waarri mana hojii abbaa alangaa Nagallee arsii
 82) Obboo Jilee Shardaa, idileessa koorniyaa, Waajji Dhimmi Dubartootaa Daa'immanii Fi
 Dargagoota Godina Gujii Lixaa

- 83) Obboo Kaasahun H/Maariyaamii , abbaa seeraa, mana murtii ol'aanaa Jimmaa
- 84) Obboo Kaasahuun Guuttataa, pirezidaantii mana murtii waliigalaalaa dhaddacha dhaabbii
kibbaa
- 85) Obboo Kadijaa Ganaa, Waajjira dhimmi dubartootaa daa'ummanii fi dargagoota Aaanaa Moyyaalee
- 86)** Obboo Kadir Furoo, adeemsaa daa'immanii, Waajji Dhimmi Dubartootaa Daa'immanii Fi Dargagoota Godina Gujii Lixaa
- 87) Obboo Kadir mohammed, dursa garee dargagootaa, Waajjira dhimmi dubartoota daa'imman fi dargagootaa Aanaa yabelloo
- 88) Obboo Maammad Boggaalaa Abbootii Alangaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Arsii Lixaa
- 89) Obboo Machaal Taddasaa, Peridaantii mana murtii aanaa abbayyaa,
- 90) Obboo Mammad Abdallaa, Abbootii Alangaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Arsii Lixaa
- 91) obboo Mangashaa Nagaash, Mana Murtii Aanaa Baabbileetti KTAS,
- 92) Obboo Mitikkee Kabbadee dhimmaa dub fi daiman wajjira poolisii Godina Arsii lixaa
- 93) *Obboo Mohammad Abdallaa (abba adeemsaa hojii ijoo korniyaa, Mana hojii abba alangaa Godina Arsii lixaa*
- 94) *Obboo Mohammad Bogalee (abba alanagaa dhimmi hariiroo hawaasaa, Mana hojii abba alangaa Godina Arsii lixaa*
- 95) Obboo Muluu Kaaliyyii, Abbaa Alangaa Aanaa Haaromayaa, gaafa 28/08/13 taasifame,
- 96) obboo Naasir Abdishuu, Gaggeessaa Dhimma Siiviili, MM Aanaa Heexosaa, gaafa
- 97) Obboo Nigaatuu G/Maariyaam, Social worker, Waajjira dhimmi dubartootaa daa'ummanii fi dargagoota Aaanaa Moyyaalee
- 98) Obboo Olyaad Girmaa, Abbaa Alangaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Aanaa Yaaballoo
- 99) obboo Raahimaa Bakar, B/B Ogeessa Hawaasummaa, MMA Heexosaa, 15/08/13
- 100) obboo Rashid Haajii,
Abbaa Alangaa Aanaa heexosaa,
- 101) Obboo Sanyii Ayalaa Abba seeraa (hariiroo Hawaasaa), Mana murtii Olaanaa Godina Gujii lixaa
- 102) Obboo Shamsaddiin Mahaad Haaru, qaadii nama murtii aanaa Jimmaa

- 103) obboo Shifarraa Biraanuu, Abbaa Alangaa Aanaa Baabbilee, gaafa 28/08/13 taasifame,
- 104) Obboo Shimallis Gammachuu, abbootii alangaa MHAA abbaa alangaa aanaa Booraa
- 105) Obboo Siisay Getachoo Ogeessaa galmeessa raga, Eejensii galmeessaa raga Aanaa Mooyaalee
- 106) Obboo Siisay Iddeessaa I/G/Mana Hojii A/Alangaa Godina Jimmaa
- 107) Obboo Siisay Mammoo, ogessaa galmessa raga, Eejensii galmeessaa raga Aanaa Mooyaalee
- 108) Obboo Taaddasa Tashooma , B/B/Perezidantii MM Aanaa Mag/Asallaa
- 109) Obboo Tasfaayee Addaamuu, ogeettii koorniyaa waajira dhimma dubartootaa fi daa'immanii aanaa waacaalee
- 110) Obboo Tasfaayee Magarsaa, Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Bulee Horaa,
- 111) Obboo Tasfaayee Naggasaa, Abukaatoo Seeraa, Go/Sh/Kaabaa (Fichee)
- 112) obboo Tasfaayee Taayyee, A/Ad/G/H/Hawaasaa MMA Jaarsoo, gaafa 20/08/13 taasifame
- 113) Obboo Tiyyaa Miyoo ittigafatamtuu wajjira dhiDDD godina Booranaa
- 114) Obboo Tiyyaa Miyoo, Ittigafatamtuu waajjiraa, Waajjira dhimmi dubartoota daa'iman fi dargaggootaa Aanaa yabelloo
- 115) obboo Tokkummaa Dhugumaa (KTAS MMA/Wucaalee), mag/Wucaalee,
- 116) Obboo Tolamaariyaam Dhibbisaa, prizidaantii mana murtii Aanaa Jimmaa
- 117) Obboo Tulluu Jaldeessaa, D/Garee dhaabbilee aadaa, Waajjira Aadaa fi Tuurizimii Godina Booranaa
- 118) Obboo Waariyoo Bulee, Waajjira dhimmi dubartootaa daa'ummanii fi dargagoota Aanaa Mooyaalee
- 119) Obboo Waqqaarii Fiqaduu, Ogeessa Hawaasummaa, MMO Go/SH/Kaabaa
- 120) Obboo Yaa'iyoob Miidhagsaa fi Girmaa Taabor, abbootii seeraa MM A/Negeellee
- 121) Obboo Zarihun Dhugumaa itti gaafatamaa mana hojii abbaa alangaa godina Shawaa Bahaa
- 122) Obbooo Abdulhakiim Damboobaa, Hogganaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Aanaa Mooyaalee ma
- 123) Saaj.Shallamaa Tulluu, Wa/Poolisii aanaa nagallee arsii

- 124) Saajin ol aanaa Mitikee Kebede, ogessaan Dhimma dubartootaa fi daa'imani, Qajeelcha poolisii Godina Arsii Lixaa
- 125) Saj ol. Leellisee kabaa Wa/Poolisii A/Walisootti kan dhimma dubartootaa irratti
- 126) Saj. Beetaliheem Siraayee, Qorattuu Poolisii Waj./Poolisii Aanaa Baabbilee,
- 127) saj. Iteenash Bashaashaawu, Raawwattuu Korniyaa Qaj/Po/Go/Ha/Bahaa,
28/08/13
- 128) Saj/Olaanaa Adam Shuquraa, Qorataa Poolisii Qa/Po/Go/Arsii, gaafa 09/09/13
- 129) Shek.Abdubaarii Abdullahhii, Qaadii Mana Murtii Aanaa Haromayaa
- 130) Addee Andaamee Gammachuu, abbaa dhimmaa mana murtii aanaa
Shaashmaannee
- 131) Adddee Askaalechi x, abbaa dhimmaa, mana murtii aanaa Moyyaalee
- 132) Addee Birtukaan Taaddasee, abbaa dhimmaa mana murtii aanaa Abbayyaa
- 133) Addee Daboo Waxeessaa, abbaa dhimmaa, mana murtii aanaa Bulee Horaa
- 134) Obboo Haayilemikaa'el x, abbaa dhimmaa mana murtii aanaa Moyyaalee
- 135) Obboo Hasan Mammad, ogeessa daddabarsa fi qindeessaa raagalee, Ejensii
Galmeessa Ragaalee Bu'uuraa aanaa Shaashmaannee
- 136) Addee Immenyuushaal Kubbe, abbaa dhimmaa, mana murtii aanaa Bulee Horaa
- 137) Addee Maa'itam Tamasgeen, abbaa dhimmaa mana murtii aanaa Abbayyaa
- 138) Addee Roobduu Dhaabii, abbaa dhimmaa mana murtii aanaa Shaashmaannee
- 139) Addee Saay Shukkumaa, abbaa dhimmaa mana murtii aanaa Shaashmaannee
- 140) Addee Shaggaa Hajii, abbaa dhimmaa mana murtii aanaa Shaashmaannee
- 141) Obboo Tamaam Lammaa, abbaa dhimmaa mana murtii aanaa Yaaballoo
- 142) Addee Tsehaayi G/mediin, abbaa dhimmaa mana murtii aanaa Yaaballoo
- 143) obboo Addis Tasfaayee, Perezidantii MM Aanaa Heexosaa, gaafa 12/08/13
taasifame,
- 144) Aaddee Raadiyaa
Huseen, abbaa Alangaa Aanaa Heexosaa, 13/08/13
- 145) obboo Damee Yoonaas, Abbaa Seeraa MMA/Mag/Asallaa, gaafa 13/08/13
taasifame
- 146) obboo Asnaaqaa Kabbada, Hoogganaa MHAA Mag/Asallaa, 15/08/13,
- 147) obboo Waaqoo Tasammaa, Abukaatoo Seeraa, Fiichee, gaafa 19/08/13 taasifame,
- 148) Obboo Goshuu Naggasa, I/G/M/H/A/A/G/SH/Kaabaa, gaafa 20/08/13 taasifame
- 149) obboo Taarikuu Fiilaa, KTAS MMO Go/SH/Kaabaa, 20/08/13 taasifame
- 150) Shek Tsaadiq Alii, Qaadii MMA Baabbilee, gaafa 27/08/13 taasifame,

- 151) obboo Dajanee Margaa, Abukaatoo, Haramayaa, gaafa 28/08/13 taasifame
 152) Addee Maryamaa Adaam, Abbaa Alangaa Godina Booranaa, 29-8-2013
- 153) obboo Eebbaa Bayyana, ABukaatoo, Haramayaa, gaafa 29/08/13 taasifame
 154) Aaddee Ayishaa Ahimad, AA Go/Arsii, gaafaa 09/09/13 taasifame
 155) obboo Abbabaa, abukaatoo, Asallaa, gaafa 09/09/13 taasifame,
 156) obboo Taafaa Gammachu, Abukaatoo , Asallaa, gaafa 09/09/13 taasifame,
 157) obboo Fayyisaa Tolasaa, B/B KTAS MMWO, gaafa 13/09/13 taasifame
 158) obboo Gammachu Raggaasaa, Abbaa alangaa, MHAA Mag/Asallaa, 15/08/13
 159) obboo Awwal Saffiyaa, BB Perezidantii MMA Haramayaa, gaafa 28/08/13
 taafime,

Dhimmoota Galmee Murtii Argate Irraa Qulqullaa'aan

1. Gosa DG baay'inaan mul'ata? (waliigaltee moo iyyata diiggaatiinii?)
2. Yeroo iyyatni DG dhiyaateetti dhimma iddo jirenyaa fi qallaba wal falmitootaa fi dantaa daa'imani ilaalchisee hangam galme keessatti ilaalamaa jiraa? Yoo ilaalamaa jira?
3. Yeroon irra deebiin yaaduu (Cooling period) hangam kennamaa jira(falmii hundaaf kennamaa jira moo muraasiifii)? Yeroon kennamuss giddu galeessaan hangami (dheerinni yeroo)?
4. Yeroo irra deebiin yaaduu (Cooling period) kennameen wal falmiitootni hangam yaada jijjiiraa jiru?
5. Dhaddacha irratti tattaaffii abbaa seeraa taassisee wal falmitootni hangam araaramaa jiru?
6. Gaa'ilaa keessatti balleessaa qaama tokkoon qaamni biraan kan miidhamee fi balleessaan kun DG gaafatameef ka'uumsa oggaa ta'eetti kaffaltiin beeenyaa hangam hojiirra oolaa jira?
7. Murtiin qallaba daa'immanii hangam waa'ee baasii barnootaa fi fayyaa daa'imaa kan hammatee dhaa?
8. Jaarsummaatti oggaa keennamu haala ararri taasifamu ilaalchisee qajeelfamni jaarsoliidhaaf kennamaa? (abbootiin seeraa qajeelfama kennuuf ga'uumsa qabuu)
9. Bu'aan jaarsummaan otuu hin dhiyaatin yoo hafe maal taasifamaa jira?
10. Jaarsolii araaraa dhaddachuma irratti akka filataman taasifama moo itti yaadanii akka dhufaniif beellamni kennamaa?

Afgaaffii abbootii Seeraa fi Hooggansa MM

1. Galmeen falmii dhiirsaa fi niitii xumura akka argatuuf daangaa yeroo kaa'uun sababaawaa dhaa?
2. Gurmaa'insi dhaddacha maatii ykn falmii dhirsafii niiti haala ga'uumsa qabuun humna namaatiin gurmaa'eeraa? Rakkoon gama kanaan jiru maalii dha?
3. Falmiin DG abbootii seeraa dargaggooykn gaa'ila hin horannee fi abbootii seeraa gaa'ila qabaniin yoo ilaalamamu garaagarummaa qabaa? Garaagarummaa ykn wal fakkeenyaa isaa akkamitti ibsitu?
4. Falmii DG keessatti abbaa manaa fi haadha manaa yaada isaanii jijiirsisuuf abbootiin seeraa ga'uumsaa fi dandeetti qabuu?
5. Falmii DG keessatti ogessa gargaaramuun hangam mul'ata?
6. Yeroon irra deebiin yaaduu (cooling period) hangam bu'a qabeessaa dha?
7. Gaa'ila keessatti balleessaa qaama tokkoon qaamni biraan kan miidhamee fi balleessaan kun DG gaafatameef ka'uumsa oggaa ta'eetti kaffaltiin beeenyaa hangam hojiirra oolaa jira?
8. Gaa'ila keessatti balleessaa qaama tokkoon qaamni biraan kan miidhamee fi balleessaan kun DG gaafatameef ka'uumsa oggaa ta'eetti kaffaltiin beeenyaa hangam hojiirra oolaa jira?
9. Jaarsolii araaraa dhaddachuma irratti akka filataman taasifama moo itti yaadanii akka dhufaniif beellamni kennamaa? Jaarsoliin hangam kutannoo qabu?
10. Gaaffiin DG baay'inaan kan dhiyeessu eenuu dha? Maaliif?
11. DG gaafatamu keessatti sababa DG akka gaafatan isaan taasise wal falmitoota ni gaafattuu? Hangam iftoominaan ibsuu? Iftoomina qabaachuu fi dhabuu fi fala kennuu giidduu walitti dhufeenyi jiraataa?
12. Yakkoota gaa'ila irratti raawwataman ilaachisee itti gaafatatummaa yakkaa mirkaneessuuf kutannoo gama qaamolee haqaa jiru akkamitti ilaaltu?

13. DGtiif sababni ijoo dha jettaan mee nuuf ibsaa?

14. DGtiif akka furmaataatti kaftan jiraa?

Af-gaaffiii abbootii Alangaa fi qorattoota Poolisiitiif dhiyaatu

1. Yakki gaa'ila irratti raawwatamu kan hangam gara seeraatti dhiyaataa jiraa?
2. Yakkoota gaa'ila irratti raawwataman ilaalchisee hubannoont seeraa hawaasaaf hangam kennamaa jiraa?
3. Bu'aa DG hir'suu keessatti keessumaa gaaffiilee qallaba daa'immanii fi haadha manaa diigga gaafattee bu'uura SY kw. 558 tiin hangam raawwachiisaa jirtu? Hubannoont kun abbootii alangaa bira jiraa?
4. Yakki dubartoota irratti gaa'ila keessatti raawwatamu DGtiif gumaacha taasisee jiraa? Yakka kana hambisuuf gama keessaniin maaltu raawwatamu qaba?
5. Haala qabatamaa naannoo keessaniittuu DG baay'achuun baay'ina raawwii yakkaa waliin hariroo qabaa? (Bu'aa DG fi Yakka)

Biiroo Aadaa fi Tuurizimii

1. Jiruu fi jirenya Oromoo keessatti gaa'illi kabaja akkamii qaba ture?
2. Fudhatamummaan DG seenaa Oromoo keessatti maal fakkaata ture? Yeroo si'anaa kana diiggaan gaa'ilaa akkamitti ilaalam?
3. DGtiif dhimmootni sababa ta'u yookaan sababa ta'uu hin danda'an jedhaman addatti jiruu? Gaa'illi akka diigamu sababootni duraan taasisaa turan jedhaman kami?
4. Uummatni Oromoo tooftaalee fi baratama akkamii hundeessuun gaa'ilaaf kunuunsa taasisaa ture? Gaa'illi akka hin diigamne akkamiin taasisuu yaala ture?
5. Barmaatilee fi tooftaalee Oromoont tokkummaa gaa'ilaa ittiin cimsaa ture yeroo si'anaa kana haala kamiin gaggeeffamaa jiru?
6. Uummatni Oromoo miidhaa DGtiin miseensa maatii fi hawaasa irra gahu akka xiqqaatu akkamitti taasisa ture?
7. DG yeroo si'anaa kana babal'achaa jiru akkamitti xiqqeessuun danda'ama jettanii yaaddu?

Biiroo Dhimma Dubartootaa, Daa'imanii fi Dargaggoataaf

1. Mirgi daa'immaanii fi dubartootaa hundeffama gaa'ilaa, bultii fi DG keessatti akka kabajamu taasisuu irratti hojji maalii hojjettu?
2. Mirgi dubartootaa fi daa'imanii gaa'ilaa keessatti miidhamaa jiru ragaan qindaa'ee akka jirutti maal fakkaata?
3. Gaa'illi akka diigamu sababootni taasisaa jiran maal akka ta'an akkamitti ibsit?
4. Seerota keenya keessaa seerri gaa'illi akka diigamu gumaach ni taasisa jettanii yaaddan yookaan adda baasitan ni jira?
5. Saffisni DG yeroo ammaa kana maal fakkaata?
6. Diiggaan gaa'ilaa miidhaa akkamii hawaas-dinagdee biyyaa irratti dhaqqabsisa jira jettanii yaaddu?
7. Sababa DGtiin miidhaan mirga daa'imanii fi dubartootaa akkasumas dargaggoataa irra gahaa jiru maal fakkaata?
8. DG hir'isuuf hojiiwan akkamii hojjetamuu qabu jettanii yaaddu?

Gaaffilee Jaarosota Biyaa Fi Abbootii Gadaatiif Dhiyaatan

1. Akka Adaa Oromootti gaa'illi kabaja akkamii qaba?
2. Gaa'illi akka hin diigamne barmaatileen ittiin ittisan jiraa? Barmaatilee duraan turanii fi gaa'ilaa tiksuu keessatti gahee qaban kan akka siinqee, ateetee, quttoo fi kkf yeroo si'anaa kana itti hojjetamaa jiruu?
3. Diiggaan gaa'ilaa naannoo keessan kanatti hagam baayyata?
4. Diiggaan gaa'ilaa akka hedduummatu sababootni taasisaa jiran maali jettu?
5. Dhirsaa fi niitii wal-dhaban walitti araarsuu keessatti gahee jaarsi bahachaa jiru maal fakkaata? Jaarsummaan wal-dhabdee furachuun wal-fuutotaa sadarkaa kimirra jira?
6. Daa'immannii fi dubartootni DGtiin miidhaman naannoo keessan keessa jiruu?
7. Diiggaan gaa'ilaa rakkoo akkamii wal-fuutota, daa'imanii fi hawaasa irraan gahaa jira?
8. DG hir'isuuf,
 - a. Abbaa manaa fi haati manaa maal hojjechuu qabu jettu?
 - b. Maatiin wal-fuutotaa fi hawaasni maal raawwachuu irraa eegama?
 - c. Jaarsoliin biyaa fi abbootiin gadaa akka sirna Gadaa Oromootti maal sirreessuu qabu jettu?

- d. Mootummaan gama seera baasuu fi seera bahe hojirra oolchuu wajjiin wal-qabatee maal yoo sirreesse wayya jettu?

Gaaffilee Wal-hiitotaa fi falmii wal-hiikkaa gaggeessaa jiraniif dhiyaatan

1. Gaa'ila keessan bu'uura aadaatiin moo amantaa yookaan qaama mootummaa biratti hundeffattan?
2. Waayila keessanii wajjiin wal-bartanii yeroo hagamii keessatti gaa'ila hundeffatan?
3. Waayila keessanii wajjiin,
 - a. Umuriin hagam wal-simtu?
 - b. Amantaan tokkoo?
 - c. Galiin lamaan keessan mana keessaniif galchitan maal fakkaata?
4. Gaa'ila hundeffattanii waggaa meeqa waliin jiraattan?
5. Gaa'illi keessan akka gufatu maaltu taasisaa jiran?
6. Rakkoo gaa'ila keessanitti gufuu ta'e waliin teessanii furuu maaf dadhabdan?
7. Jaarsoliin biyyaa fi maatiin keessan rakkoo isin mudate kana furuuf hagam xiyyeefataniit deeman?
8. Manni murtii gaa'illi keessan akka hin diigamne taasisuuf hagam hojjete?
 - a. Rakkoo keessan furuuf dhuunfaan isin dubbiseeraa?
 - b. Waliin isin dubbiseeraa?
 - c. Yeroo gahaa kennuun wal-dhabdee isin gidduu jiru dhabamsiisuu yaaleeraa?
 - d. Yeroo qalpii naanneffannaa gahaa kennuun hojii yeroo sanatti hojjetamuu qabu isinitti himeeraa?
 - e. Jaarsoliin rakkoo keessan akka furattan taasisuuf hagam yaalii taasise?
9. Gaa'illi keessan akka gufatu ta'uun isaa rakkoo akkamii isin irraan gahaa jira?
 - a. Galii dhabuun fi baasii baasuun walqabatee?
 - b. Qor-qablpii fi miiraa dhabuutiin walqabatee?
 - c. Hariiroo isin maati keessanii fi hawaasa naannoo irratti qabdaniin wal-qabatee?
10. Daa'imman keessan DG kanaan hagam miidhaman?
 - a. Nyaataa fi kafana ilaachisee hagam miidhaman?
 - b. Barsumsa argachuu ilaachisee miidhamaniiruu?
 - c. Qor-qalbiin isaanii fi miirri isaanii miidhameeraa?
11. Waayilli keessan DG keessaniin miidhaan irra dhaqqabaa jira jettan maal fakkaata?

12. Sababa DG kanaan hagam mana murtiitti, waajjira abbaa alangaa fi poolisiitti deddeebitan?

13. Warri biiroo dhimma durbartootaa, daa'immanii fi dargaggootaa DG kana keessatti mirga keessanii fi kan daa'imaan kabachiisuuf hagam tumsa isiniif taasisan?

Gaaffilee Daa'imman wal-hiiktotaa fi falmii wal-hiiktotaa irra jiraniif dhiyaatan

1. Abbaa fi haadha kee ni jaallattaa? Lamaan isaanii mana tokko keessa waliin yoo jiraatan wayyaa?
2. Yeroo abbaa fi haati kee wal-dhaban yookaan wal-lolan maaltu sitti dhagaahama?
3. Abbaa fi haati kee wajjiin ta'uu dhabuun isaanii rakkoo maalii sitti fide?
 - a. Nyaata gahaa ni argattaa ergasii?
 - b. Kafana gaarii siif bitamaa jiraa?
 - c. Abbaan ykn haatni kee waan sibira hin jirreef yaaddee beektaa?
 - d. Wal-dhabuu maatii keetii yeroo mana barumsaa deemtu, ijoolee wajjiin taphattuu fi kkf ni yaaddaa? Si dhiphisaa?
 - e. Mana barumsaatti bara darbe meeqaffaa baate? Barana ammoo meeqaffaa baate?

Bargaaffii abbootii Seeraatiin Guutamu

1. Wal dhabbi haadha manaa fi abbaa mana gama mana murtiitiin itti qajeelfamu furuuf ga'uumsa, qajeelummaa fi kutannoo jaarsolii biyyaa akkamitti madaaltu? Rakkinnni naannoo kanatti mul'atu maalii dha?

.....

2. Bulchiinsa DGtiin wal qabatee hanqinaalee seeraa fi hojimaataa jiran maal fa'aati?

.....

.....

.....

3. Sababni ijoo DGtiif ka'uumsa ta'e maalii dhaa? Sadarkeessuun otuu nuuf keessan?

.....

4. Gaaffii qallaba daa'immanii raawwachiisuun wal qabatee rakkolee jiraan maal fa'ii dha?

.....

.....

